

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑ

Στρατηγικοί και οργανωτικοί μετασχηματισμοί του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στη νότια
Πελοπόννησο: Το παράδειγμα της Λακωνίας (1942-1944)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ευάγγελος Σ. Καρατζής

Αθήνα, 2021

Τριμελής Επιτροπή

Σεραφείμ Σεφεριάδης, Αναπληρωτής καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπων)

Προκόπης Παπαστράτης, Ομότιμος καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Νίκος Σερντεδάκης, Αναπληρωτής καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης

Copyright© Ευάγγελος Σ. Καρατζής, 2021 All rights reserved.

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Στον Θ. Πρεκεζέ και την Π. Παπαμιχαήλ.
Γι' αυτά που έζησαν και για όσα δεν πρόλαβαν να ζήσουν*

Ευχαριστίες

Θα ήθελα αρχικά να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Σεραφείμ Σεφεριάδη για την εμπιστοσύνη του, τη βοήθεια του και κυρίως για το παράδειγμα του ως ανθρώπου και ακαδημαϊκού εντός κι εκτός πανεπιστημίου. Τον καθηγητή μου Προκόπη Παπαστράτη, γιατί το να παραμένεις μαχητικός σε όλη τη διάρκεια ενός ανθρώπινου βίου είναι από τις μεγαλύτερες προκλήσεις της ζωής. Φυσικά ευχαριστώ θερμά την ομάδα του Εργαστηρίου Συγκρουσιακής Πολιτικής για τα ερεθίσματα και τις συζητήσεις που είχαμε όλα τα προηγούμενα χρόνια. Δεν θα μπορούσα να ξεχάσω προφανώς το προσωπικό της Βιβλιοθήκης του Παντείου Πανεπιστημίου, όπου μάλιστα είχα την τύχη να εργαστώ για οκτώ μήνες εκπληρώνοντας ένα μεγάλο απωθημένο.

Τέλος, ένα διαρκές ευχαριστώ σε αυτούς και αυτές που μοιραζόμαστε συντροφιά και αδυναμίες, στη ζωή, στην δουλειά, στον δρόμο, σε κοινά εγχειρήματα. Οι απόψεις τους, οι πράξεις τους και η στάση ζωής τους είναι η μεγαλύτερη πηγή καθημερινής έμπνευσης.

Περιεχόμενα

Περίληψη

Εισαγωγή

Κεφάλαιο πρώτο

Η προεαμική αντίσταση στη Λακωνία

Κεφάλαιο δεύτερο

Δημιουργία του ΕΑΜ – Προέλευση και φυσιογνωμία των ένοπλων πυρήνων

Κεφάλαιο τρίτο

Ανάπτυξη και κατίσχυση του ΕΛΑΣ: Οι Βρετανοί και η οργάνωση ΕΣ

Κεφάλαιο τέταρτο

Η συγκρότηση του 8ου Συντάγματος

Κεφάλαιο πέμπτο

Ο ΕΛΑΣ εναντίον Γερμανών και Ελλήνων

Κεφάλαιο έκτο

Η δεύτερη κάθοδος των Ρουμελιωτών: Ο Μωριάς στις φλόγες

Κεφάλαιο έβδομο

Η απελευθέρωση της Λακωνίας

Επίλογος-Συμπεράσματα

Πηγές-Βιβλιογραφία

Παραρτήματα

Περίληψη

Η παρούσα εργασία αποτελεί ουσιαστικά μια πρώτη επισταμένη απόπειρα καταγραφής της ένοπλης αντίστασης του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στον νόμο Λακωνίας κατά την περίοδο της Κατοχής (1942-1944). Η εργασία επιχειρεί να αναδείξει αρχικά τις αιτίες και τις απαρχές του ένοπλου αγώνα στη νότια Πελοπόννησο, προτού προχωρήσει στη μελέτη των στρατηγικών και οργανωτικών μετασχηματισμών του μεγαλύτερου αντιστασιακού δρώντος, φωτίζοντας παράλληλα τις συγκρουσιακές διαστάσεις ανάμεσα στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, τις ένοπλες αντικομμουνιστικές/δοσιλογικές οργανώσεις που εμφανίστηκαν στην περιοχή, και τον βρετανικό παράγοντα. Το παράδειγμα της Λακωνίας συνιστά μια εξαιρετικά ιδιαίτερη περίπτωση στη φαινομενολογία της Εθνικής Αντίστασης, λόγω της ακραίας βίας που εξαπλώθηκε στον νόμο κατά την περίοδο της αντίστασης και ουσιαστικά προλείανε το έδαφος τα αιματηρά γεγονότα της Λευκής Τρομοκρατίας και του Εμφυλίου. Η μελέτη του λακωνικού παραδείγματος συμβάλλει στην κατανόηση των αιτιών της ένοπλης αντίστασης απέναντι στις δυνάμεις του Άξονα, αποκαλύπτοντας επίσης τις συχνά αλληλοσυγκρουόμενες δυναμικές που αναπτύχθηκαν στην ελληνική περιφέρεια κατά την περίοδο της Κατοχής αλλά και τους επιθετικούς τροπισμούς του αντιστασιακού κινήματος μακριά από τα κέντρα των εξελίξεων. Τέλος, η ιστορική σκοπιά της παρούσας εργασίας φιλοδοξεί να προσφέρει το απαραίτητο στέρεο υπόστρωμα πριν τη χρήση νέων εργαλείων με στόχο το αποφασιστικό προχώρημα ενός μακροχρόνιου διαλόγου που τροφοδοτείται από τις αναθεωρητικές ερμηνείες της αντιστασιακής βίας και του χαρακτήρα των δοσιλογικών οργανώσεων.

Λέξεις κλειδιά: Ένοπλη αντίσταση, Λακωνία, Πελοπόννησος, Κατοχή, ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, στρατηγική, οργάνωση, Τάγματα Ασφαλείας, Βρετανία

Εισαγωγή

Η περίοδος της Κατοχής, της Αντίστασης και του Εμφυλίου περιέχει τις καμπές που συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ερευνητικό ενδιαφέρον καθώς και τον μεγαλύτερο βιβλιογραφικό όγκο της νεότερης ελληνικής ιστοριογραφίας. Μάλιστα, παρά τη φυσιολογική διεύρυνση της χρονικής απόστασης, το ενδιαφέρον αυτό μοιάζει να αποκτά κλιμακούμενα ανοδική, παρά καθοδική, πορεία, κάτι διόλου παράξενο δεδομένου του συγκινησιακού φορτίου, της πρωτόγνωρης μαζικής εμπειρίας, των προσδοκιών, των ιστορικών μεταβολών και προφανώς των πολιτικών αντιπαραθέσεων που ακόμα και σήμερα διεξάγονται πάνω ή μέσω της έρευνας για τη «μακρά» δεκαετία του '40.¹ Ως συνέπεια, το εύρος των υπαρχόντων πονημάτων, που και μόνο η καταγραφή τους είναι ικανή να προκαλέσει ίλιγγο στον/ην ερευνητή/τρια, καλύπτει ομολογουμένως μια εντυπωσιακή θεματολογία, κινούμενη συχνά και από διαφορετικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις.

Παρόλα αυτά, εύκολα μπορεί να παρατηρηθεί η ασθενής παρουσία έργων σχετικά με ζητήματα στρατηγικής, τόσο πολιτικής όσο και στρατιωτικής, που τοποθετούνται χρονικά στη δεκαετία του 1940.² Δεδομένου ότι η τελευταία υποτάσσεται πάντοτε στην πρώτη³, η ισχνή βιβλιογραφική βάση επεξεργασίας της στρατηγικής του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, του μεγαλύτερου αντιστασιακού δρώντος κατά την εν λόγω περίοδο και του μόνου με ριζοσπαστικό πολιτικό περιεχόμενο για τη μετακατοχική τάξη πραγμάτων, αποτελεί από μόνης της μια πρόκληση όχι μόνο για το

¹ Πολυμέρης Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή (β' έκδοση)*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2017 σ. 18-19, Ιάσωνας Χανδρινός, *Το τιμωρό χέρι του λαού – Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1942-1944 (β' έκδοση)*, Θεμέλιο, Αθήνα 2012, σ. 15

² Δηλαδή έργα όπως Θανάσης Δ. Σφήκας, *Πόλεμος και ειρήνη στη στρατηγική του ΚΚΕ 1945-1949*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2001, που αφορά την περίοδο του εμφυλίου ή το Haris Vlavianos, *Greece, 1941-49: From Resistance to Civil War: The Strategy of the Greek Communist Party*, Palgrave MacMillan, London 1992, που παρά τον ελκυστικό τίτλο δεν στέκεται ιδιαίτερα στην περίοδο της Αντίστασης. Από πρωτογενή έργα και δη για την περίοδο της αντίστασης, *Ο ΕΛΑΣ* του Στέφανου Σαράφη ίσως στέκεται μόνο του στην κατηγορία αυτή, δεδομένου του μεγέθους της ανάλυσής του. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μπροσούρα του ΕΑΜ «*Τι είναι ο Λαϊκός Στρατός*», (εκδ. Ελεύθερη Ελλάδα), ενώ από τη σειρά «*Ντοκουμέντα του Ελληνικού Προοδευτικού Κινήματος*» ξεχωρίζει το *Φύση και Προορισμός του ΕΛΑΣ*, (εκδ. Εθνική Αντίσταση). Από πλευράς ΚΚΕ, βλ. το συλλογικό *Δεκέμβρης '44: Κρίσιμη ταξική σύγκρουση, Σύγχρονη Εποχή*, Αθήνα 2014, όπου επιχειρούνται εκτιμήσεις για τη στρατηγική του ΕΑΜ, όχι όμως ολιστικά. Από ερευνητές των διεθνών σχέσεων έχει υπάρξει περισσότερο ενδιαφέρον επί του θέματος, βλ. Σπύρος Πλακούδας, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949)*, Επίκεντρο, Αθήνα 2017 και Yannis Nioutsikos, *The EAM-ELAS Resistance to the Axis Occupation of Greece: A case study in the theory and practice of guerrilla warfare*, (PhD thesis) King's College London, 2016.

³ Carl von Clausewitz, *On War*, Oxford University Press 2007, σ. 20

θυμικό του ιστορικού, αλλά και για επιστημονικά πεδία με αντικείμενο την κινηματική διάσταση της πολιτικής.⁴ Αν όμως η βιβλιογραφική πληθώρα έργων προσφέρει αναμφίβολα σπουδαία ιστοριογραφική βάση σε κάθε παροντικό ή μελλοντικό «δήλιο κολυμβητή» της περιόδου, η πειθάρχηση-διαχείριση αυτής της βιβλιογραφίας κρίνεται προαπαιτούμενη για μια γόνιμη διεπιστημονική προσέγγιση, σηματοδοτώντας την είσοδο νέων εργαλείων στη μελέτη της ελληνικής ιστορίας όσο τη συμβολή του ελληνικού παραδείγματος στη θεωρία.⁵

Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να προσθέσει ένα μικρό κομμάτι σε αυτό το ανεκπλήρωτο ψηφιδωτό, εστιάζοντας στο παράδειγμα της εαμικής αντίστασης στη Λακωνία, και πιο συγκεκριμένα στην ένοπλη διάσταση της, όπως εκφράστηκε από τον ΕΛΑΣ Λακωνίας (8ο Σύνταγμα). Η επιλογή του υπό εξέταση αντικειμένου βασίστηκε αρχικά στις ιδιομορφίες που συγκεντρώνει το αντιστασιακό φαινόμενο στην Πελοπόννησο και δη στη Λακωνία, που συχνά το διαφοροποιούν από την υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα. Η νότια Πελοπόννησος θεωρείτο για χρόνια μια περιοχή «εχθρική» απέναντι σε ανατρεπτικές ιδέες, με τις αριστερές πολιτικές δυνάμεις του μεσοπολέμου να διαθέτουν πολύ μικρά κοινωνικά ερείσματα.⁶ Αυτή η κατάσταση επρόκειτο να μεταβληθεί δραματικά κατά την περίοδο της κατοχής, αφού όπως και στις πόλεις, τα τεράστια κενά που προκάλεσε η κατάρρευση της προπολεμικής ζωής καθώς ο κλυδωνισμός παγιωμένων «τεκτονικών» πλακών που προκάλεσε η μαζική εμπειρία χειραφέτησης μέσω της συμμετοχής στην αντίσταση, δημιούργησε πρωτοφανείς κοινωνικές πολώσεις με εκρηκτικά επιθετικές απολήξεις. Στη Λακωνία, οι συγκρούσεις του ΕΛΑΣ με τις μη εαμικές και αργότερα δοσιλογικές οργανώσεις που εξαπλώθηκαν στην περιοχή ήδη από τις αρχές του 1943, δεν προικοκονόμησαν απλώς όψεις από τη συνέχεια της δεκαετίας, αλλά διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο και στη φυσιολογία του αντιστασιακού φαινομένου στη νότια Πελοπόννησο.

⁴ James Jasper, A strategic approach to collective action: looking for agency in social-movement theory, στο *Mobilization* 9 (1): p. 1-16 και Leonidas Oikonomakis, *Political Strategies and Social Movements in Latin America: the Zapatistas and Bolivian Cocaleros*, Palgrave Macmillan, 2019 για το «μαύρο κουτί» της στρατηγικής στη θεωρία των κοινωνικών κινημάτων. Βλ. επίσης παράρτημα 3 για μια πρώτη χρήση των εργαλείων της Συγκρουσιακής Πολιτικής στη μελέτη της Ελληνικής Αντίστασης.

⁵ Σεραφείμ Σεφεριάδης, Συλλογικές δράσεις, κινηματικές πρακτικές: η «σύντομη» δεκαετία του '60 ως «συγκρουσιακός κύκλος», στο Ρήγος Α., Σεφεριάδης Σ.Ι., Χατζηβασιλείου Ε. (επιμ.), *Η «σύντομη» δεκαετία του '60*, Καστανιώτης, Αθήνα 2007, σ. 57.

⁶ Ιωάννης Δ. Καρακασιάνης, *Η Μάνη στον Πόλεμο - Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος*, Αδούλωτη Μάνη, Αρεόπολη 2015, σ. 34-36.

Συν τοις άλλοις, η σχετική παραγωγική αυτάρκεια της πελοποννησιακής υπαίθρου και τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της χερσονήσου, που χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη συμπαγών ορεινών όγκων και πυκνών δασικών εκτάσεων, ευνόησαν την ανάδυση και εξάπλωση των ένοπλων μορφών δράσης. Ωστόσο, η εύκολη αποκοπή του Μωριά από την υπόλοιπη χώρα και το λειτουργικό -για τα ελληνικά δεδομένα της εποχής- συγκοινωνιακό δίκτυο προσέδιδαν αντισταθμιστικά πλεονεκτήματα στον κατακτητή.⁷ Εξάλλου, κατά την εξέλιξη του Β' ΠΠ, η γεωγραφική θέση της Πελοποννήσου απέκτησε βαρύνουσα σημασία στον στρατηγικό σχεδιασμό του Άξονα, εν αναμονή της συμμαχικής απόβασης στην Ευρώπη. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη δραστηριότητα του ΕΛΑΣ κατέστησε τη χερσόνησο «Ζώνη Πολεμικών Επιχειρήσεων», διευρύνοντας ταυτόχρονα έναν μεγάλο κύκλο αίματος ανάμεσα στις αντιστασιακές δυνάμεις και τον ντόπιο πληθυσμό από τη μία, και τις δυνάμεις Κατοχής και τα Τάγματα Ασφαλείας στον αντίποδα.

Στο πλαίσιο αυτό, θα επιχειρηθεί η καταγραφή της συγκρότησης και της στρατηγικής της ένοπλης αντίστασης του ΕΑΜ στην περιοχή του νομού Λακωνίας κατά τα έτη 1942-1944, με ιδιαίτερη έμφαση στην περίοδο που ξεκινά από τη λεγόμενη «στρατιωτικοποίηση» του ΕΛΑΣ (καλοκαίρι 1943) μέχρι την απελευθέρωση της χώρας από τις γερμανικές δυνάμεις κατοχής (Σεπτέμβριος 1944). Η ένοπλη αντίσταση στην ύπαιθρο κατά την κατοχή δεν υπήρξε αποτέλεσμα κάποια πεφωτισμένη προσωπικότητας ή ηγεσίας που κέρδισε απευθείας την αποδοχή πλατιών κοινωνικών στρωμάτων. Αντίθετα, πριν καν αποτελέσει αναπόσπαστη διάσταση της στρατηγικής του Κομμουνιστικού Κόμματος και του ΕΑΜ, για πολλούς αγρότες, κτηνοτρόφους, χωρικούς και κατοίκους της υπαίθρου, η ένοπλη αντίσταση στο καθεστώς του Άξονα αποτέλεσε ζήτημα επιβίωσης.⁸ Η διασπορά των κομμουνιστικών πυρήνων στην ύπαιθρο και η αξιακή πλαισίωση του ΕΑΜ λειτούργησε πολλαπλασιαστικά, ριζοσπαστικοποιώντας πολιτικά τη λαϊκή δυσφορία και αναπτύσσοντας προσδοκίες για μια διαφορετική τάξη πραγμάτων μετά την απελευθέρωση.

⁷ Το στοιχείο αυτό θα είναι καταλυτικό και στον Εμφύλιο. Η ΙΙΙ Μεραρχία του Δημοκρατικού Στρατού θα είναι γνωστή ως «νεκρή μεραρχία» ακριβώς λόγω του γεωγραφικού αδιεξόδου της Πελοποννήσου, βλ. Κωνσταντίνος Παπακωνσταντίνου, *Νεκρή μεραρχία*, 2 τόμοι, Αλφειός, Αθήνα 1987 αλλά και Γιάννης Λ. Λέφας, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Πελοποννήσου. Οργάνωση-Ανάπτυξη-Ήττα*, Αλφειός, Αθήνα 1998, που αποτελεί την περιεκτικότερη μελέτη πάνω στον ΔΣΠ.

⁸ Κορυφαίο έργο που επιχειρεί μια καθαρά «υλιστική» ανάγνωση της ελληνικής αντίστασης παραμένει το Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση: Ελλάδα άνοιξη 1941-Φθινόπωρο 1942*, Ο Πολίτης, Αθήνα 1993.

Η δομή της εργασίας θα ακολουθήσει μία γραμμική -χρονικά- επεξεργασία της δράσης του ΕΛΑΣ Λακωνίας, πατώντας πάνω στο τρίπτυχο γέννηση-συγκρότηση-κορύφωση της δράσης του. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η εργασία δεν αφορά μία γενική καταγραφή της αντίστασης στον νομό⁹, αλλά μόνο της ένοπλης διάστασής της, όπως συγκροτήθηκε από τις πρώιμες μαχητικές πρωτοβουλίες και αποκρυσταλλώθηκε με τη δημιουργία του ΕΛΑΣ Λακωνίας και του 8ου Συντάγματος.

Η διαθέσιμη βιβλιογραφία για την περίοδο της αντίστασης στην περιοχή μπορεί να χωριστεί σχηματικά σε δύο κατηγορίες. Από τη μια πλευρά, εντάσσονται τα έργα που αναφέρονται αποκλειστικά στη Λακωνία και προέρχονται κατά κύριο λόγο από βετεράνους του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, γεγονός που προσφέρει αξιόπιστες πληροφορίες για τη συγκρότηση και την οργάνωση του ένοπλου αγώνα.¹⁰ Σε αυτήν την κατηγορία μπορεί να ενταχθεί και το έντυπο αρχειακό υλικό των εαμικών-κομμουνιστικών φορέων της περιοχής ή της περιφέρειας, μέρος του οποίου έχει χρησιμοποιήσει η παρούσα εργασία.¹¹ Μία δεύτερη κατηγορία που περιλαμβάνει πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές, αποτελείται από έργα ή μελέτες που αφορούν (και) τη Λακωνία, τοποθετώντας όμως την αντίσταση στην περιοχή στο κάδρο του ευρύτερου αγώνα στην Πελοπόννησο¹². Στον κατάλογο αυτόν μπορούν φυσικά να προστεθούν και οι αντι-εαμικές πηγές για την Αντίσταση στον Μωριά.¹³ Φυσικά, σημαντικές πληροφορίες εντοπίζονται και σε άλλες πρωτογενείς και μη, πηγές της αντιστασιακής βιβλιογραφίας που εστιάζουν μεταξύ άλλων και στην Πελοπόννησο.

⁹ Βλ. χαρακτηριστικά Γιάννης Χ. Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση στη Λακωνία 1941-1945*, Αδούλωτη Μάνη, Γύθειο 2005.

¹⁰ Χαρακτηριστικά παραδείγματα τα έργα των Κώστα Βουγιουκλάκη *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα. Η Εθνική Αντίσταση στη Λακωνία*, Τροχαλία, Αθήνα 2000, Λευτέρη Καπελλάκου, *Ανάρτης στον Ταΰγετο. Στο 8ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ*, χ.ό. Πειραιάς, 1995 και Ευάγγελου Μαχαίρα, *50 Χρόνια Μετά...*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1993.

¹¹ Πρόκειται για τις εφημερίδες *Εθνική Δράση* (ΕΑΜ Λακωνίας), *Λεύτερος Μωρηάς* (ΚΚΕ), *Αλληλεγγύη* (Όργανο της Ν.Ε. Λακωνίας της Εθνικής Αλληλεγγύης), *Αγρότης* (ΑΚΕ), *Ελευθερωτής* (3η Μεραρχία Πελοποννήσου) καθώς και ο φάκελος 418 από το αρχείο του ΚΚΕ στα ΑΣΚΙ, που αφορά την Πελοπόννησο.

¹² Σημείο αναφοράς σε μία έρευνα που αφορά την περίοδο της Αντίστασης σε οποιοδήποτε περιοχή της Πελοποννήσου αποτελεί το εξάτομο έργο του βετεράνου του ΕΛΑΣ Ηλία Παπαστεριόπουλου *Ο Μωρηάς στα Όπλα, Εθνική Αντίσταση 1941-44*, 6 τόμοι, Εκδόσεις Έρευνα και Κριτική της Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 1965-1975. Από τις σύγχρονες μελέτες ξεχωρίζει αυτή του Παντελή Μούτσουλα, *Πελοπόννησος 1940-1945. Η περιπέτεια της επιβίωσης, του διχασμού και της απελευθέρωσης*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2004

¹³ Ξεχωρίζει το έργο του Κοσμά Αντωνόπουλου, *Εθνική Αντίστασις 1941-1945*, χ.ό., Αθήνα 1964 με τον συγγραφέα να αποτελεί βετεράνο της οργάνωσης «Ελληνικός Στρατός», καθώς και το δίτομο έργο του Κώστα Θ. Καραλή, *Ιστορία των δραματικών γεγονότων Πελοποννήσου 1943-1949*, 2 τόμοι, χ.έ., Αθήνα 1958.

1. Η προεαμική αντίσταση στη Λακωνία

Αν και σπέρματα αντιστασιακής δραστηριότητα στη Νότια Πελοπόννησο καταγράφονται ήδη από τους πρώτους μήνες της αξονικής κατοχής και πριν καν τη δημιουργία του ΕΑΜ¹⁴, ο ρόλος των κομμουνιστικών πυρήνων κρίνεται εξίσου καταλυτικός για την εκδήλωσή της. Η δραπέτευση των στελεχών του ΚΚΕ από τις φυλακές του ελληνικού κράτους οδήγησε αρκετά μέλη του κόμματος στις εστίες καταγωγής τους. Οι κομμουνιστικοί πυρήνες που επανασυστάθηκαν, δεν αρκέστηκαν στην αναμονή, αντίθετα αξιοποίησαν την ιστορική συγκυρία και επιδόθηκαν σε συστηματική αντικατοχική δραστηριότητα με εχέγγυα τις διαχρονικές θέσεις του κόμματος κατά του φασισμού και την απουσία άλλης δρώσας πολιτικής δύναμης.¹⁵

Οι πρώτες αντιστασιακές πρωτοβουλίες που εμφανίζονται στην Πελοπόννησο κατά το πρώτο δίμηνο της Κατοχής (Μάιος-Ιούνιος 1941) έχουν ως κοινό σημείο αναφοράς μία σημειολογία που παραπέμπει στην επανάσταση του 1821, προτάσσοντας την ανάγκη για εθνική συστράτευση κατά του κατακτητή, καθώς και τον περιορισμένο αριθμό μελών, που στη συντριπτική τους πλειοψηφία προέρχονταν από το ΚΚΕ.¹⁶ Ωστόσο, η ανασύσταση της Κεντρικής Επιτροπής στις αρχές Ιουλίου και η υιοθέτηση μιας διαταξικής-πανεθνικής στρατηγικής και απεύθυνσης, μετέτρεψε σύντομα τους πυρήνες αυτούς από αμιγώς κομμουνιστική σύνθεση σε ενεργά κύτταρα συσπείρωσης ατόμων παντός είδους πολιτικής καταβολής και κοινωνικής τάξης.

Το κυριότερο αποτέλεσμα αυτών των διεργασιών ήταν η συγκρότηση της σημαντικότερης αντιστασιακής οργάνωσης στη Νότια Πελοπόννησο κατά την προεαμική περίοδο, της Νέας Φιλικής Εταιρείας (ΝΦΕ), με σκοπούς «καθαρά εθνικούς, πατριωτικούς, απελευθερωτικούς...».¹⁷ Η εξάπλωση της ΝΦΕ αποδείχθηκε ραγδαία, χάρη στην ανάπτυξη αντιστασιακών δικτύων, ιδιαίτερα σε περιοχές με δυνατότητα ταχείας επικοινωνίας όπως τα χωριά της βόρειας και κεντρικής

¹⁴ Αναστασάκης, Τάσος Σ., *Το Αεροδρόμιο των Μολάων, Χρονικό της δράσης των Γερμανών στη νοτιοανατολική Λακωνία 1941-1944*, Ιδιομορφή, Σπάρτη 2012, σ. 86-87.

¹⁵ Στη Σπάρτη μάλιστα ιδρύεται παράρτημα της Εθνικής Αλληλεγγύης για την ενίσχυση των κρατούμενων κομμουνιστών, βλ. Μούτουλας, *Πελοπόννησος 1940-45...*, ό.π., σ. 101

¹⁶ *Αυτ.*, σ. 103

¹⁷ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Η Εθνική Αντίσταση στην Τριφυλία*, χ.ό., Αθήνα 1989, σ. 31

Μεσσηνίας, όπου έδρασαν οι πρωτεργάτες κομμουνιστές Θανάσης Κουτρής, Παναγιώτης Κανελλόπουλος και Γιάννης Παπαδόπουλος. Η συνωμοτική δραστηριότητα της οργάνωσης δομήθηκε πάνω σε τριαδικούς πυρήνες, πρότυπο που θα ακολουθήσει αργότερα και το φάσμα των οργανώσεων του ΕΑΜ.¹⁸

Η εμφάνιση της ΝΦΕ στη Λακωνία εντοπίζεται σχεδόν ταυτόχρονα το καλοκαίρι του 1941, τόσο ώστε να είναι δυσδιάκριτη η ακριβής γενέτειρα της οργάνωσης.¹⁹ Με αφετηρία το κεφαλοχώρι του Ξηροκαμπίου και τον κομμουνιστικό πυρήνα του Άγη Μενούτη, τα χωριά στις ανατολικές υπώρειες του Ταυγέτου δέχθηκαν σύντομα τα αντικατοχικά κελεύσματα της ΝΦΕ με αποτέλεσμα την ανάπτυξη πολλαπλών πυρήνων, ενώ αντιστασιακές εστίες δημιουργήθηκαν επίσης στα Βαρδουνοχώρια (Άρνα, Μελιτίνη, Στροτζά, Άγιο Νικόλαο, Ρόζοβα), στα Λεβέτσοβα (σημ. Κροκεές) και στην Επίδαυρο Λιμηρά (Μολάοι και Βάτικα).²⁰ Η δράση αυτών των πρωτοπόρων του αντιστασιακού κινήματος χαρακτηρίζεται από τη διανομή αντικατοχικών εντύπων με σκοπό την προπαγάνδα εθνικοαπελευθερωτικών μηνυμάτων, την ενημέρωση των πολιτών για τα τεκταινόμενα του πολέμου και κυρίως, την προστασία και φυγάδευση στρατιωτών και αξιωματικών των Συμμάχων που είχαν αποκοπεί από τις μονάδες τους μετά την κατάληψη της χώρας από τον Άξονα.²¹

Η μη βίαιη αντίσταση της ΝΦΕ αναπτύσσεται παράλληλα χρονικά με τις πρώτες ένοπλες πρωτοβουλίες των κατοίκων της λακωνικής υπαίθρου. Ο πρώτος θάνατος στρατιώτη του Άξονα από ελληνικό χέρι αποδίδεται στον αγρότη Τάσο Πανούλια από την Ελιά της νοτιοανατολικής Λακωνίας, όμως το συγκεκριμένο περιστατικό υποδεικνύει περισσότερο το λαϊκό ρεύμα αντικατοχικής δυσφορίας παρά την ύπαρξη κάποιας οργανωμένης πρωτοβουλίας.²² Στην Ελιά θα λάβει χώρα ακόμα το πρώτο αντικατοχικό σαμποτάζ στον νομό, με θύνοντα νου τον πράκτορα της SOE και μέλος της οργάνωσης «Προμηθέας ΙΙ», Χαράλαμπο Κουτσογιαννόπουλο.²³

¹⁸ Μούτουλας, *Πελοπόννησος 1940-45...*, ό.π., σ. 106

¹⁹ Για την πρωτοκαθεδρία «ερίζουν» Μεσσηνία, Αρκαδία και Λακωνία, βλ. Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, τ. Α', σ. 37-39.

²⁰ Μούτουλας, *Πελοπόννησος 1940-45...*, ό.π. σ. 107-108

²¹ Ιωάννης Δ. Καρακατσιάνης, *Η Μάχη στον Πόλεμο - Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος*, ό.π., σ. 62-65, όπου εξηγείται το πώς η περιθάλψη στρατιωτών των Συμμάχων εκδηλώθηκε ως μαζική λαϊκή αντίδραση στην Ιταλοκρατία.

²² Υποτίθεται ότι ο Πανούλιας σκότωσε έναν Γερμανό πιλότο που κατέπεσε κοντά στο χωριό Ελιά. Τάσος Σ. Αναστασάκης, *Το Αεροδρόμιο των Μολάων*, ό.π., σ. 87.

²³ *Αυτ*, σ. 124-127, όπου περιγράφεται και η τύχη του Κουτσογιαννόπουλου.

Αντίθετα, οι πρώτες ένοπλες πρωτοβουλίες, οι λεγόμενες «μαχητικές ομάδες», εντοπίζονται στον βόρειο Ταΰγετο και πιο συγκεκριμένα στα χωριά Καστανιά και Τρύπη.²⁴ Το παράδειγμα Καστανιάς-Τρύπης είναι χρήσιμο για την κατανόηση των αιτιών και της εξέλιξης του ένοπλου αγώνα, τόσο στη Λακωνία όσο και γενικότερα στη νότια Πελοπόννησο. Η μαχητική ομάδα της Καστανιάς συγκροτήθηκε από τον κομμουνιστικό πυρήνα του χωριού κατά τους πρώτους κατοχικούς μήνες. Βασικός σκοπός της ομάδας ήταν η προστασία των κατοίκων και η διαφύλαξη της γεωργικής παραγωγής από τις επιδρομές των Ιταλών, ένα πρόβλημα που εντεινόταν από τις ντόπιες ληστρικές συμμορίες που λυμαίνονταν την ευρύτερη περιοχή.²⁵ Ο οπλισμός αυτών των πρώιμων ένοπλων πρωτοβουλιών αποτελείτο κυρίως από κυνηγετικές καραμπίνες, γκράδες (βασικό τυφέκιο του Ελληνικού Στρατού), ή όπλα που είχαν εγκαταλείψει οι υποχωρήσαντες Βρετανοί.²⁶ Το παράδειγμα της Καστανιάς ακολούθησαν σύντομα γειτονικά χωριά, όπως το Γεωργίτσι, το Καστρί και κυρίως η Τρύπη.

Αν και λίγα στοιχεία είναι γνωστά, φαίνεται ότι οι πρώτες λαϊκές πολιτοφυλακές του βορείου Ταΰγету είχαν επιτυχία, εξού και τον Ιούνιο του 1941 εκδόθηκε ένταλμα από την Χωροφυλακή για τη σύλληψη των ντόπιων κομμουνιστών.²⁷ Σε μια πρώτη επιχείρηση των Ιταλών στη Βορδόνια, σκοτώθηκε ο Σωτήρης Κάντζιας, που θεωρείται ο πρώτος νεκρός ανάρτης της Λακωνίας και η κηδεία του μετατράπηκε σε πολιτική διαμαρτυρία²⁸. Στην εξουδετέρωση των αρχικών αυτών ανταρτοομάδων συνέβαλαν οι πρώτοι «ιταλορουφιάνοι», δηλαδή Έλληνες συνεργάτες των Ιταλών, ένα φαινόμενο που αναπτύχθηκε εξ αρχής στη Λακωνία δημιουργώντας κοινωνικά χάσματα με βαρύνουσες προεκτάσεις στο μέλλον.²⁹ Ο διασωθείς Σαράντος Κύβελος από τη

²⁴ Ο όρος «μαχητικές ομάδες» εναλλάσσεται στις πηγές με τον όρο «πολιτοφυλακές», βλ. Μούτουλας, *Πελοπόννησος 1940-45...*, ό.π., σ. 169

²⁵ Γιάννης Χ. Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 243-246, όπου παρατίθεται και κείμενο του Δημήτρη Καλλιάνη, ανάρτη της μαχητικής ομάδας Καστανιάς, ο οποίος κάνει λόγο για σχέση των ληστοσυμμοριών με Έλληνα πολιτικό από την Τρίπολη. Η σύνδεση των ληστών με τη μαύρη αγορά ή την κατοχική εξουσία και τους συνεργάτες της δημιουργούσε συνθήκες ακραίας πόλωσης εξ αρχής, φαινόμενο που εκδηλώθηκε σε πλήρη μορφή αργότερα με κύρια υποκείμενα τον ΕΛΑΣ και τα Τάγματα Ασφαλείας.

²⁶ Ο Λάμπρος Σαραντάκης από την ένοπλη πρωτοβουλία Καστανιάς-Τρύπης είχε ανελκύσει βρετανικό οπλισμό από τη θάλασσα, λίγο έξω από την Καλαμάτα, βλ. Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα*, ό.π., σ. 28

²⁷ Μούτουλας, *Πελοπόννησος 1940-45...*, ό.π., σ. 170

²⁸ *Αυτ.*, σ. 173

²⁹ Ο όρος «ιταλορουφιάνος» (εναλλακτικά ιταλοπροδότης) εντοπίζεται ευρύτατα στην εαμική βιβλιογραφία που αφορά την Πελοπόννησο, όπου δίνεται αρκετές φορές έμφαση στην «παλαιότητα» του φαινομένου στους νομούς του νότου. Ως «ιταλορουφιάνοι» λογίζονταν συχνά πέραν των καταδοτών και οι διερμηνείς των Ιταλών. Καρακατσιάνης, *Η Μάχη στον Πόλεμο...*, ό.π. σ. 60.

μαχητική πρωτοβουλία Καστανιάς-Τρύπης, συνδέθηκε αργότερα με την επόμενη αντάρτικη ομάδα που θα έθετε τις βάσεις του ένοπλου αγώνα στον νομό.

2. Η δημιουργία του ΕΑΜ – Προέλευση και φυσιογνωμία των ένοπλων πυρήνων

Πρωτοβουλίες βάσης όπως η ΝΦΕ, ανέδειξαν την ανάγκη μιας κοινής οργανωτικής συνισταμένης ώστε να κεφαλαιοποιηθεί η κυοφορούμενη αντιστασιακή δυναμική της υπαίθρου. Η ίδρυση του ΕΑΜ στο τέλος Σεπτεμβρίου του 1941 έθεσε τα θεμέλια για την ποιοτική αναβάθμισή της. Το πανεθνικό, διαταξικό, εθνικοαπελευθερωτικό πρόταγμα του ΚΚΕ και του νέου συνασπισμού σε συνδυασμό με την ανυπαρξία ανάλογου εγχειρήματος από πλευράς άλλου πολιτικού δρώντος, κατέστησαν το ΕΑΜ τη μόνη συντεταγμένη πολιτική δύναμη με κεντρική αντιστασιακή δράση. Στην Πελοπόννησο και ειδικότερα στα νότια και στη Λακωνία, ο νέος σχηματισμός γνώρισε ταχεία ανάπτυξη στην οργάνωσή του, γεγονός εύλογο καθώς αυτό που ουσιαστικά συνέβη ήταν η μετονομασία της ΝΦΕ σε ΕΑΜ.³⁰ Ήδη τον Οκτώβριο του 1941, το δραστήριο δραστήριος στέλεχος του ΕΑΜ, Πολύβιος Ισαριώτης, βρισκόταν στη Σπάρτη στο πλαίσιο ενημέρωσης των κατά τόπους πυρήνων για τις εξελίξεις.³¹ Αποτέλεσμα ήταν η συγκρότηση της αρχικής Νομαρχιακής Επιτροπής Λακωνίας (ΝΕΛ), το ανώτερο όργανο του ΕΑΜ στον νόμο για την επόμενη τριετία, ενώ παρόμοια ήταν η εξέλιξη σε Αρκαδία και Μεσσηνία όπου βρίσκονταν ισχυρές εστίες της ΝΦΕ.³²

Είναι σημαντικό ότι ο εξαιρετικά δυσχερής για τον πληθυσμό χειμώνας του 1941-42 και η καταστολή των πρώτων αντιστασιακών εγχειρημάτων, δεν μείωσαν την πρωτόλεια ένοπλη δραστηριότητα που είχε αρχίσει να αναπτύσσεται από το πρώτο καλοκαίρι της Κατοχής. Εξάλλου, στις αρχές Ιανουαρίου του 1942, η 8η Ολομέλεια

³⁰ Ρουμेलιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 24 και Μούτουλας, *Πελοπόννησος 1940-45...*, ό.π. σ. 205

³¹ *Έκθεση Ισαριώτη*, ΑΣΚΙ, αρχείο ΚΚΕ, φάκελος 418, Φ 29/1/58, αρ. 38 .

³² Η πρώτη (ανεπίσημη) Νομαρχιακή Επιτροπή Λακωνίας αποτελείτο από τους Άγη Μενούτη, Γιώργο Νικολαΐδη, Αντώνη Ζερβομπεάκο, Χρήστο Καρβούνη, Κώστα Ψυχογιό, Κλέαρχο Κουρούνη, Μελέτιο Καραμπίνη, Χρήστο Γιαννόπουλο και ένα ακόμη άτομο. Οι αξιωματικοί Λυμπερόπουλος και Κωστόπουλος αποχώρησαν αρχές του '42 και αργότερα πλαισίωσαν τα Τάγματα Ασφαλείας.

του ΚΚΕ έκρινε μεταξύ άλλων ότι: «*Η οργάνωση ειδικών μαχητικών τμημάτων σ' όλα τα βασικά κέντρα τής χώρας, ικανών ν' αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά την ένοπλη βία του κατακτητή είναι αυτή τη στιγμή βασικό μας καθήκον*». (...) *Ο εθνικοαπελευθερωτικός μας ανταρτοπόλεμος έχει πρωτεύουσα σημασία για την απελευθέρωση της χώρας από τον ξένο ζυγό. Οι κομμουνιστές πρέπει να οργανώσουν, να μαζικοποιήσουν και να επεκτείνουν το αντάρτικο κίνημα στην ύπαιθρο, να περιφρουρήσουν τον εθνικοαπελευθερωτικό του χαρακτήρα και να καταπολεμήσουν αποφασιστικά κάθε τάση που θα οδηγούσε σε αντιλαϊκούς σκοπούς, σε ληστείες και πλιατσικολογήματα*».³³

Στο ίδιο αυτό πλαίσιο, η νότια Πελοπόννησος θα γνωρίσει καθ' όλη τη διάρκεια του έτους μια σειρά μαχητικών αντικατοχικών πρωτοβουλιών που αν και εμφορούνταν από κοινές δυναμικές, θα είχαν διαφορετικό αντίκτυπο στη διαδικασία ωρίμανσης της ένοπλης αντίστασης. Το πρώτο χτύπημα εκδηλώθηκε στο χωριό της Σαϊδόνας, στη δυτική Μάνη όπου κατά το τέλος Μαρτίου, η μαχητική ομάδα που είχε συγκροτηθεί από τον «ερυθρό» πυρήνα της ΝΦΕ και τους Ηλία Νοέα, Κώστα, Λεωνίδα, και Σωτήρη Ξυδέα, κινήγησε τον «ιταλορουφιάνο» Παναγιώτη Κοζομπόλη και εν συνεχεία αποδεκάτισε μια διμοιρία Ιταλών που διενεργούσε επιδρομές στην περιοχή. Η ανταρτοομάδα της Σαϊδόνας κατέφυγε στον Ταϋγετο αλλά είχε βραχεία πορεία, καθώς δεν υποστηρίχθηκε από τις ντόπιες κοινότητες εξαιτίας των σκληρών ιταλικών αντιποίνων.³⁴

Αν και αναφέρεται συχνά ως αφετηριακό παράδειγμα του ένοπλου αγώνα, η περίπτωση της Σαϊδόνας μπορεί να ενταχθεί μαζί με τις αντίστοιχες πρώιμες απόπειρες των μαχητικών ομάδων της βόρειας Λακωνίας, ως μια πρωτοβουλία αντίστασης απέναντι στις κατοχικές δυνάμεις και τους ντόπιους συνεργάτες με βασικό στόχο τη διαφύλαξη της παραγωγής. Ωστόσο, η βασική διαφορά της Σαϊδόνας εντοπίζεται στις στρατηγικές βλέψεις του εγχειρήματος, καθώς πλέον το ΕΑΜ και το ΚΚΕ φιλοδοξούν να «μαζικοποιήσουν» την ένοπλη πάλη με σκοπό την προστασία του λαού και την ανάπτυξη του αντάρτικου.³⁵ Παρόλα αυτά, το χρονικό σημείο εκδήλωσης της

³³ *Το ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα*, τόμος Ε', Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981 σ. 67-68

³⁴ Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα*, ό.π. τόμος Α', σ. 68-70, Γρηγόρης Κριμπάς, *Η Εθνική Αντίσταση στη Μεσσηνία και τους γύρω νομούς*, χ.ό., Καλαμάτα 2006, σ. 20-27 αλλά και Γιάννης Ταβουλαρέας, *Σαϊδόνα, πρώτη στον αγώνα*, χ.ό., Καλαμάτα 1984, Μιχάλης Ξυδέας, *Μανιάτικη Αντίσταση*, Αδούλωτη Μάνη, Αρεόπολη 2006.

³⁵ Τέτοια φαινόμενα παρουσιάστηκαν και αλλού στη Μάνη, όπου το ΕΑΜ ξεσήκωσε τα χωριά εναντίον της φορολογίας της «Δεκάτης» τον Ιούνιο του 1942, βλ. Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...*, ό.π., σ. 48

προσπάθειας και ο «ρομαντισμός» των μαχητών κρίθηκε καθοριστικός παράγοντας για την αποτυχία «ριζώματος» της ένοπλης αντίστασης.³⁶ Αντίστοιχη βραχύχρονη δράση αλλά όχι με αιματηρή κατάληξη, είχε και η ανταρτοομάδα της Καλλιρόης που εμφανίστηκε τον Αύγουστο στη Μεσσηνία με αρχηγούς τους Κώστα Κανελλόπουλο και Θανάση Κούτρη.³⁷

Η αυξανόμενη ανάγκη της υπαίθρου να προφυλάξει την παραγωγή από τις ιταλικές δυνάμεις ενίσχυσε τις πολιτικές ζυμώσεις που πυροδοτούσε ούτως ή άλλως η εξάπλωση του ΕΑΜ. Το φαινόμενο αυτό θα εκδηλωθεί δυναμικά με την αγροτική εξέγερση που καθοδήγησαν οι εαμικοί/κομμουνιστικοί θύλακες στη Χρυσοκελλαριά Μεσσηνίας το καλοκαίρι του 1942, κατά την οποία μαζικές διαδηλώσεις αγροτών ακύρωσαν την είσπραξη της δεκάτης.³⁸ Αγροτικοί ξεσηκωμοί αγνώστων λεπτομερειών καταγράφονται παράλληλα σε πολλαπλές περιοχές της Λακωνίας, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει η περίπτωση της Ποταμιάς πλησίον της Σπάρτης, όπου μεγάλη συγκέντρωση αγροτών διαλύθηκε βίαια από ελληνικές δυνάμεις ασφαλείας που συνεπικουρούσαν τους Ιταλούς.³⁹

Ωστόσο, η πιο καθοριστική αντιστασιακή πρωτοβουλία για την εξέλιξη του ένοπλου αγώνα στον νότιο Μωριά, σημειώθηκε στην εκπνοή του έτους και ανήκει στη μαχητική ομάδα της Αράχωβας Λακωνίας. Αν και το χρονικό σημείο εκδήλωσής της έχει αποτελέσει παράγοντα κριτικής, η σημασία της για την ένοπλη αντίσταση στον νομό και γενικότερα στη νότια Πελοπόννησο είναι αδιαμφισβήτητη.⁴⁰

³⁶ *Αυτ.*, όπου αναφέρεται ότι ο Σαϊδονίτης αντάρτης απογοητεύτηκε από τη λαϊκή κατακραυγή με αποτέλεσμα να πιστέψουν την ασυλία που τους υποσχέθηκαν οι Ιταλοί. Το αποτέλεσμα ήταν η εκτέλεση ή η φυλάκιση των ανταρτών. Όσοι γλύτωσαν πέρασαν αργότερα στις γραμμές του ΕΛΑΣ, βλ. ακόμα και την μαρτυρία του Μιχάλη Ξυδέα στο Καρακατσιάνης, *Η Μάνη στον Πόλεμο...*, ό.π., παράρτημα 1 σ. 13-19.

³⁷ Γρηγόρης Κριμπάς, *Η Εθνική Αντίσταση στη Μεσσηνία...*, ό.π., σ. 48-54 για όλη την ιστορία του χτυπήματος και της μαχητικής ομάδας.

³⁸ Κριμπάς, *Η Εθνική Αντίσταση στη Μεσσηνία...* ό.π. 28 και Παντελής Μούτουλας, *Ωρίων - Γιάννης Μιχαλόπουλος*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 82-84. Ο Ωρίων γεννήθηκε στη Χρυσοκελλαριά και ήταν καθοδηγητής της εξέγερσης. Θα διαφύγει στη Ρούμελη και θα συνδεθεί με τον Βελουχιώτη, πριν επιστρέψει στη νότια Πελοπόννησο με σκοπό την οργάνωση του αντάρτικου. Ίδια πορεία είχε και ο Πελοπίδας (Παντελής Λάσκας) που οργάνωσε πρώιμη εξέγερση στην Κορινθία.

³⁹ Οι διαδηλώσεις του ΕΑΜ σε Σπάρτη και Καλαμάτα κατά της επιστράτευσης κινητοποίησαν χιλιάδες κόσμον. Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 27 και Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα*, ό.π. τόμος Α', σ. 85-87.

⁴⁰ Όπως μαρτυρείται σε όλο το εύρος της εαμικής βιβλιογραφίας. Την ομάδα της Αράχωβας θα αναζητήσουν και όλες οι πρώτες συμμαχικές αποστολές που θα φτάσουν στην Πελοπόννησο την άνοιξη του 1943, ενώ αργότερα θα αποτελέσει και καθοδηγητικό στοιχείο σε άλλους νομούς της Πελοποννήσου, όπως στην Αργολίδα.

Στις 18 Δεκεμβρίου του 1942, ο ένοπλος πυρήνας της πάλαι ποτέ ΝΦΕ και ακολούθως του ΕΑΜ, επιτέθηκε στη γερμανική συνοδεία του διευθυντή της Αγροτικής Τράπεζας Τρίπολης, που απαιτούσε τη συγκέντρωση της σοδειάς πατάτας του χωριού. Επικεφαλής της μαχητικής ομάδας Αράχωβας ήταν οι Παρασκευάς Λεβεντάκης, Γιώργος Κονταλώνης, Δήμος Ντάρμος και Θοδωρής Πρεκεζές.⁴¹ Ο Λεβεντάκης και ο Ντάρμος αποτελούσαν μέλη της ΟΚΝΕ και του ΚΚΕ από τη δεκαετία του 1930 και η παρουσία τους στην Αράχωβα υπήρξε καταλυτική για τη σύνδεση της περιοχής με τη ΝΦΕ και κατόπιν με το ΕΑΜ. Αντίθετα ο Κονταλώνης δεν ήταν ενταγμένος προπολεμικά σε κάποια πολιτική οργάνωση, αλλά όπως και ο έφεδρος ανθυπολοχαγός Λεβεντάκης, διέθετε στρατιωτική πείρα από το μέτωπο της Αλβανίας όπου και ανδραγάθησε.⁴²

Σύμφωνα με αναφορά του Λεβεντάκη στην τοπική οργάνωση του ΕΑΜ το 1945, ο ίδιος ως επικεφαλής της μαχητικής ομάδας στην Αράχωβα είχε δεχθεί εντολή «να είμαι έτοιμος να βγω αντάρτης μαζί με τα άλλα παιδιά του χωριού», αφού πρώτα το ΕΑΜ «έπεισε τους κατοίκους να μην ξαναδώσουν οκά πατάτας στον κατακτητή».⁴³ Η αναφορά αυτή σκιαγραφεί εύγλωττα τους εαμικούς σκοπούς της περιόδου σχετικά με την οργάνωση του αντάρτικου, διαθέτοντας μάλιστα ως εχέγγυα την πολύμηνη πολιτική δουλειά στην ύπαιθρο της νότιας Πελοποννήσου και την επικοινωνιακή επιτυχία του Γοργοπόταμου, στην προσπάθεια ωρίμανσης της ένοπλης λαϊκής αντίστασης. Από το πρώτο χτύπημα αντάρτικης ομάδα στη Λακωνία και την Αράχωβα μέχρι το επόμενο, τον Μάιο του 1943 στην Καστάνιτσα, πέρασαν έξι μήνες κατά τους οποίους το ΕΑΜ επιχείρησε να οργανώσει την ένοπλη αντίσταση στη νότια Πελοπόννησο. Στην Παλλακωνική Διάσκεψη του Φλεβάρη 1943, αποφασίστηκε η εντατικοποίηση της αντικατοχικής πάλης τόσο μέσω των λαϊκών κινητοποιήσεων, όσο και με τη δημιουργία «τακτικών στρατιωτικών τμημάτων».⁴⁴

Το ίδιο διάστημα, η πενιχρά εξοπλισμένη ομάδα των Λεβεντάκη-Κονταλώνη-Ντάρμου περιπλανήθηκε στις περιοχές της ορεινής μεθορίου Λακωνίας-Αρκαδίας, όντας σε επαφή με τους εαμικούς πυρήνες των χωριών του Πάρνωνα και αποφεύγοντας

⁴¹ Η παρουσία του Πρεκεζέ στο χτύπημα μαρτυρείται από όλες τις αφηγήσεις πλην του Ευάγγελου Μαχαίρα, που υποστηρίζει ότι εκείνη τη μέρα ο Πρεκεζές ήταν άρρωστος, βλ. Μαχαίρας, *50 Χρόνια Μετά...*, ό.π., σ. 87

⁴² Μούτσουλας, *Πελοπόννησος 1940-45*, ό.π., σ. 176

⁴³ Η αναφορά Λεβεντάκη παρατίθεται αυτούσια στο Ρουμेलιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 248-252

⁴⁴ *Αυτ.*, σ. 27

τις επαφές με τις κατοχικές δυνάμεις. Η ομάδα της Αράχωβας θα πλαισιωθεί από την παρουσία του Πολύβιου Ισαριώτη, και μαζί θα περάσουν στη νότια Κυνουρία όπου θα συναντηθούν με τους «ερυθρούς» πυρήνες του Αγίου Βασιλείου και του Κοσμά που καθοδηγούσαν οι Νίκος Λάτσης και Κώστας Απαλοδήμας αντίστοιχα.⁴⁵ Η νότια Κυνουρία αποτέλεσε καθ' όλη την περίοδο την ισχυρότερη εαμική βάση στην ανατολική Πελοπόννησο, λόγω της παρουσίας ισχυρών κομματικών οργανώσεων βάσης του ΚΚΕ και της γεωγραφικής της θέσης στο βάθος του Πάρνωνα, μακριά από τις κατοχικές στρατιωτικές φρουρές.⁴⁶ Την ίδια περίοδο εμφανίστηκε στον Κοσμά ακόμα μία μαχητική ομάδα με επικεφαλής τους Κώστα Απαλοδήμα, Γιάννη Σαρρή (Σαρηγιάννης) και Γιάννη Γραμματικάκη (Αστραπόγιαννος) που στη συνέχεια θα δρούσε επίσης στον Πάρνωνα.⁴⁷

Η σύσκεψη που διεξήχθη στις 15 Μαρτίου του 1943 στον Τουρκολέκα, στα σύνορα Μεσσηνίας-Αρκαδίας, ήταν το πρώτο βήμα για τον συντονισμό της δράσης των ανταρτοομάδων από πλευράς ΕΑΜ, που είχε αποσπάσει από τη μεσσηνιακή οργάνωση το πολύπειρο στέλεχος Γιάννη Φράγκο (Ακρίτας) ειδικά γι' αυτόν τον σκοπό⁴⁸. Εκεί παρευρέθηκαν οι ηγέτες των ένοπλων ομάδων του Πάρνωνα και τα μεσσηνιακά τμήματα του Ταΰγετου και της Τριφυλίας, που αποτέλεσαν ουσιαστικά τις πρώτες μονάδες του ΕΛΑΣ στη νότια Πελοπόννησο.⁴⁹

Πέραν της απόφασης για δημόσια εμφάνιση των ένοπλων ομάδων στα χωριά (κατά το στερεοελλαδίτικο-θασσαλικό πρότυπο), στη σύσκεψη καθορίστηκαν οι ζώνες δράσης και ένα πρόπλασμα στρατιωτικής στρατηγικής. Σε αυτό το πλαίσιο, δημιουργήθηκαν τα αρχηγεία Πάρνωνα, Ταΰγετου και Ολυμπίας και αποφασίστηκε η διασπορά των πρώτων αντάρτικων δυνάμεων στις περιοχές που είχαν αποκτήσει ήδη

⁴⁵ Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, τόμος ΣΤ', σ. 293.

⁴⁶ Μούτουλας, *Πελοπόννησος 1940-45*, ό.π., σ. 345, όπου αναφέρεται πως το θετικό περιβάλλον που απολάμβανε το ΚΚΕ στην περιοχή οφειλόταν και στη δουλειά του κομμουνιστή δασκάλου Σωκράτη Τσέκα, από τη Γορτυνία. Στον Τσέκα οφείλεται η προσχώρηση στο κομμουνιστικό κίνημα του ιστορικού στελέχους του ΚΚΕ, του Νίκου Πλουμπίδη, με τον οποίον ήταν και κουνιάδοι.

⁴⁷ Ο Μαχαίρας αναφέρει ότι η ομάδα του Κοσμά είχε συγκροτηθεί από το 1942, αλλά έως την άνοιξη του '43 δεν είχε εμφανιστεί δημόσια, βλ. Μαχαίρας, *50 Χρόνια Μετά...*, ό.π., σ.87. Ο Γραμματικάκης είχε αναμειχθεί και στο σαμποτάζ της Ελιάς με τον Κουτσογιαννόπουλο. Αργότερα θα βρεθεί στη «ζύμη» των ανταρτών του Πάρνωνα που θα στελεχώσουν το 2ο Τάγμα του 8ου Συντάγματος στον Ταΰγετο.

⁴⁸ Της σύσκεψης του Τουρκολέκα είχε προηγηθεί η σύσκεψη στο Σιάμο Μεσσηνίας, η οποία δεν διεξήχθη με τις καλύτερες δυνατές συνθήκες. Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, τόμος Α', σ. 90

⁴⁹ Για την ανάπτυξη του αντάρτικου στη Μεσσηνία βλ. Κριμπάς, *Η Εθνική Αντίσταση στη Μεσσηνία...*, ό.π., και Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, ό.π., τ. Δ'.

κοινωνική γείωση. Το σχέδιο υπηρετούσε τον βασικό στόχο του ΕΑΜ: την προστασία της υπαίθρου από τις κατοχικές φορολογήσεις μέσω της εξουδετέρωσης των ιταλικών και ληστρικών επιδρομών και των ντόπιων συνεργατών τους.⁵⁰

3. Ανάπτυξη και κατίσχυση του ΕΛΑΣ – Οι Βρετανοί και η οργάνωση ΕΣ

Από την άνοιξη έως το φθινόπωρο του 1943 η δυναμική του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ θα σημειώσει μεγάλη άνοδο, όπως φαίνεται από την ταυτόχρονη ενδυνάμωση των δομών του και τη ραγδαία διεύρυνση των ένοπλων μονάδων του, ειδικότερα από το καλοκαίρι του ίδιου έτους.⁵¹ Πιο συγκεκριμένα στην Πελοπόννησο, η ισχυροποίηση του ΕΛΑΣ θα αποκτήσει μεγάλες διαστάσεις, μεταβάλλοντας εντός ολίγων μηνών την επιχειρησιακή του ισχύ και αναβαθμίζοντας τη δράση του, ειδικά με τη νικηφόρα μάχη του Κοσμά.⁵²

Την ίδια περίοδο στη Λακωνία, η αντιστασιακή εξίσωση θα γνωρίσει δύο νέες μεταβλητές, πέραν του διπόλου ΕΑΜ-κατακτητές, οι οποίες θα αποδειχθούν καταλυτικές για την εξέλιξη του αντάρτικου αλλά και την ίδια τη μορφή του αγώνα: α) ο συμμαχικός παράγοντας, όπως θα εκφραστεί από τη δράση των ελληνο-βρετανικών αποστολών στην περιοχή της νότιας Πελοποννήσου, και β) η ανάπτυξη αντικομμουνιστικών αντιστασιακών οργανώσεων, με σημαντικότερο παράδειγμα την περίπτωση της οργάνωσης Ελληνικός Στρατός. Οι σχέσεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ με τους Βρετανούς και τις μη εαμικές αντιστασιακές πρωτοβουλίες μπορεί να χωριστεί σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση, παρατηρείται αμοιβαία καχυποψία αλλά επικρατεί η διάθεση για συνεργασία λόγω των αναγκών του πολέμου, ενώ στη δεύτερη φάση κυριαρχεί η όξυνση της καχυποψίας και η σύγκρουση. Απότοκο της δεύτερης φάσης είναι η εξόντωση του ΕΣ και του ηγέτη του, ίλαρχου Τηλέμαχου Βρεττάκου, και η

⁵⁰ Μαχαίρας, *50 Χρόνια Μετά...*, ό.π., σ. 98-99 και Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Οπλα...*, τόμος Α', σ. 89

⁵¹ Για μια ανατομία της οργάνωσης και της διάρθρωσης του ΕΑΜ την εν λόγω περίοδο, καθώς και της λαϊκής κινητοποίησης διαμέσου των εαμικών οργανώσεων βλ. L. S. Stavrianos, «The Greek National Liberation Front (EAM): A Study in Resistance Organization and Administration», *The Journal of Modern History*, Vol. 24, No. 1 (Mar., 1952), pp. 42-55.

⁵² Μούτουλας, *Πελοπόννησος 1940-45...*, ό.π., 376

διάρρηξη των σχέσεων του ΕΑΜ με τους Βρετανούς, με αποκορύφωμα την εκτέλεση του συνδέσμου του ΣΜΑ Γρηγόρη (Γώγου) Αργεΐτη.⁵³

Η πρώτη αποστολή που έφτασε στη Λακωνία τον Ιούλιο του 1942 αποτελείτο μόνο από Έλληνες, με επικεφαλής τον ταγματάρχη Ιωάννη Τσιγάντε. Υπό τις ευλογίες της Intelligence Service και του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, και διαθέτοντας μεγάλο χρηματικό ποσό, ο Τσιγάντες ανέλαβε τη διοίκηση μιας μικρής ομάδας Ελλήνων στρατιωτικών και πρακτόρων.⁵⁴ Σκοποί της ομάδας ήταν να διενεργήσει σαμποτάζ και να οργανώσει τις εθνικοαπελευρωτικές δυνάμεις υπό ενιαία διοίκηση, πιθανότατα με αφετηρία την Ανατολική Μάνη όπου ο ίδιος είχε γνωριμίες με αξιωματικούς⁵⁵. Φαίνεται ότι εξ αρχής ο Τσιγάντες απέφυγε κάθε επαφή με το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, εκδηλώνοντας μάλιστα αποκάλυπτη εχθρότητα εναντίον του ήδη μεγαλύτερου εθνικοαπελευθερωτικού σχηματισμού.⁵⁶

Παρόλα αυτά, η προσπάθεια του Τσιγάντε απέτυχε και ο ίδιος έφυγε σύντομα για την Αθήνα όπου και σκοτώθηκε σε συμπλοκή με τους Ιταλούς.⁵⁷ Αν και βραχύχρονη σε διάρκεια, η δράση της ομάδας Τσιγάντε θα έχει σημαντικές προεκτάσεις στα ελληνικά πράγματα, ιδιαίτερα όσον αφορά τον διχαστικό ρόλο του βρετανικού παράγοντα⁵⁸. Ουσιαστικά η αποστολή Τσιγάντε μπορεί να ενταχθεί σε μία

⁵³ Η εκτέλεση ενός συνδέσμου του ΣΜΑ και πράκτορα της Intelligence Service από τον ΕΛΑΣ αποτελεί πιθανότατα μοναδική περίπτωση στην ιστορία της περιόδου, δείγμα του ακραίου τρόπου με τον οποίο εκδηλώνονταν οι ενδο-αντιστασιακές αντιθέσεις στη Λακωνία. Ο θάνατος του Νεοζηλανδού αξιωματικού Χάμπαρντ στην Ήπειρο από ελασίτικη σφαίρα δεν ανήκει στην ίδια κατηγορία, δεδομένου ότι καταδικάστηκε από τον ΕΛΑΣ, και όπως αποδείχθηκε συνέβη κατά λάθος. Για μια εξιστόρηση της δράσης του Αργεΐτη από την αντιαμική πλευρά βλ. Δημήτρης Π. Ανδριτσάκης, *Μνήμες που συγκλονίζουν. 'Είναι γενναιότητα να θυμάσαι'*. 28 Δεκεμβρίου 1943: Το χρονικό της μάχης των Μολάων. Γεγονότα και αλήθειες, Οδοντιατρικές Εκδόσεις Σπ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2012

⁵⁴ Δημήτριος Γυφτόπουλος, *Μυστικές Αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, Δωδώνη, 1990, σ. 86-90.

⁵⁵ Καρακατσιάνης, *Η Μάνη στον Πόλεμο...*, ό.π., σ. 93. Ο Τσιγάντες ήταν εξόριστος αξιωματικός στην ανατολική Μάνη από το Μεταξά, επειδή συμμετείχε στο βενιζελικό κίνημα του 1935.

⁵⁶ Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...*, ό.π., σ. 63.

⁵⁷ Στα πηγές αναφέρεται ότι ο Τσιγάντες αναχώρησε από τη Λακωνία λόγω προδοσίας, αν και άγνωστο από ποιους. Μάλιστα εξαιτίας προδοσίας σκοτώθηκε στην Αθήνα κατά τη διάρκεια συμπλοκής με Ιταλούς, βλ. Νίκος Νικολούδης, «Ο αινιγματικός θάνατος του Ιωάννη Τσιγάντε. Μια σκοτεινή υπόθεση προδοσίας στην κατοχική Αθήνα», *Μνημοσύνη*, τόμος 20, 2014-2015, 393-417.

⁵⁸ Σύμφωνα με μαρτυρίες ο Τσιγάντες παρείχε χρήματα στον ίλαρχο Βρεττάκο για τη συγκρότηση εθνικιστικού αντιστασιακού σχηματισμού, βλ. Καρακατσιάνης, *Η Μάνη στον Πόλεμο...*, ό.π, σ.96. Οι επαφές του Βρεττάκου με τους Άγγλους ήταν γνωστές στο ΕΑΜ, όπως παρατίθεται στο Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, τ. Α', σ. 300 – 301.

συστηματική ελληνο-βρετανική προσπάθεια δημιουργίας αντιστασιακού πόλου ανάλογου με τον ΕΔΕΣ στη νότια Πελοπόννησο.⁵⁹

Σε κάθε περίπτωση, η επόμενη εξ Ανατολής αποστολή που έφτασε στη Λακωνία διαδραμάτισε σαφώς σημαντικότερο ρόλο. Πρόκειται για την αποστολή των Ταβερναράκη-Γαρδέλη που αποβιβάστηκε στη Μονεμβάσια στα μέσα Μαρτίου του 1943. Ο άμεσος στόχος της ομάδας ήταν η εγκατάσταση επικοινωνιακής σύνδεσης με το ΣΜΑ, η επαφή με τις υπάρχουσες αντάρτικες ομάδες αλλά και η δημιουργία νέων.⁶⁰ Ουσιαστικά ο Ταβερναράκης ήταν προπομπός των υπόλοιπων αγγλικών αποστολών που θα ακολουθούσαν, στο πλαίσιο προετοιμασίας της επιχείρησης «Animals».

Η σύνδεση του Ταβερναράκη με τις μονάδες του ΕΛΑΣ στον Πάρνωνα επετεύχθη έναν μήνα αργότερα, με τη βοήθεια του εαμικού συνδέσμου στη Μονεμβάσια Νίκου Σκάγκου. Στον Ταβερναράκη οφείλεται η πρώτη ρίψη όπλων επί λακωνικού εδάφους, με την οποία εξοπλίστηκαν 40 αντάρτες του ΕΛΑΣ, δηλαδή οι ομάδες των Λεβεντάκη-Κονταλώνη και Απαλοδήμα-Σαρρηγιάννη, καθώς και εφεδρικές δυνάμεις στον Κοσμά. Φαίνεται ότι μία ακόμα ρίψη θα πραγματοποιηθεί πάλι τον Απρίλιο χάρη στον Έλληνα σύνδεσμο του ΣΜΑ Νίκο Κακουτά, ο οποίος είχε πέσει με αλεξίπτωτο στις Λίμνες Ταυγέτου.⁶¹ Μάλιστα, στις 15 Μαΐου οι αντάρτες του Πάρνωνα εξουδετέρωσαν στην Καστάνιτσα ομάδα Ιταλών που είχε συλλάβει το στέλεχος του ΕΑΜ Νίκο Μάστορη, και συνέλεξαν τον οπλισμό τους.

Τον Μάιο θα φτάσει στη Λακωνία η αποστολή Χάριγκτον, η οποία θα έρθει επίσης σε επαφή με το ΕΑΜ. Την περίοδο εκείνη, μπορεί με βεβαιότητα να υποστηριχθεί ότι ο προσεταιρισμός των συμμαχικών αποστολών ήταν μέρος της στρατηγικής του ΕΑΜ.⁶² Πέραν της ανάγκης εξοπλισμού, η σύνδεση των εκπροσώπων του ΣΜΑ με τον ΕΛΑΣ και η παροχή υλικού αποτελούσε μεγάλο νομιμοποιητικό πλεονέκτημα για την εαμική αντίσταση. Επίσης, μέχρι τότε δεν υπήρχε άλλη ένοπλη οργάνωση ικανή να καρπωθεί τη συμμαχική βοήθεια.

⁵⁹ Για την (τραγικά ανεπιτυχή) προσπάθεια δημιουργίας αντάρτικων μονάδων του ΕΔΕΣ στη Λακωνία βλ. Γιάννης Πριόβολος, *Μόνιμοι Αξιωματικοί στον ΕΛΑΣ. Οικειωθελώς ή εξ ανάγκης, Νότια και Κεντρική Ελλάδα*, Αλφειός, Αθήνα.

⁶⁰ *Εκθεσις Λοχαγού Πεζικού Ταβερναράκη Γεώργιου. Περίοδος Αύγουστος 1942- Απρίλιος 1945*, σ. 2.

⁶¹ Σύμφωνα με την «Εκθεση Ισαριώτη», ο ΕΛΑΣ καρπώθηκε 4 ρίψεις όπλων από τις πρώτες αποστολές, ΑΣΚΙ/ΚΚΕ/418/Φ. Πελοπόννησος/Φ24/2/90/3. Κατά τον Ρουμελιώτη, ο ΕΛΑΣ δεν έλαβε από τους Βρετανούς περισσότερα από 200 όπλα (τυφέκια). Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 61.

⁶² *Εκθεση Ισαριώτη*, ό.π.

Ωστόσο, από την άνοιξη του 1943 παρατηρείται συστηματική ανάδυση εθνικιστών αντιστασιακών ομάδων. Η απόδοση της εμφάνισης αυτών των πρωτοβουλιών αποκλειστικά και μόνο στον αγγλικό δάκτυλο, όπως παρουσιάζεται από ένα κομμάτι της εαμικής ιστοριογραφίας, είναι σφάλμα που πιθανότατα εμφορείται από την μεταπολεμική δυσπιστία απέναντι στον ρόλο της Βρετανίας στην ελληνική Αντίσταση.⁶³ Παρόλα αυτά, δεν χωρά αμφιβολία ότι ο βρετανικός παράγοντας διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην υλική και νομιμοποιητική ενδυνάμωσή τους.

Κοινό στοιχείο αυτών των οργανώσεων ήταν η προέλευσή τους από τον συντηρητικό χώρο της δυτικής Λακωνίας και της Μεσσηνιακής Μάνης (μετριοπαθείς δεξιοί έως φανατικοί βασιλόφρονες), η έλλειψη κοινωνικής γείωσης και η σύστασή τους από αξιωματικούς των διαλυμένων ελληνικών ενόπλων δυνάμεων.⁶⁴ Εξάλλου, ουδεμία εξ αυτών προχώρησε σε ένοπλη αντιστασιακή δράση, εμφορούμενοι περισσότερο από το πνεύμα του «αναμονισμού», κάτι που μαρτυρά η πενιχρή έως ανύπαρκτη εξιστόρηση μαχών στη φίλα προσκείμενη βιβλιογραφία. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αυτών των πρώιμων πρωτοβουλιών ήταν η Οργάνωση Κατώτερων Αξιωματικών (ΟΚΑ), η Εθνική Φάλαγγα και η Εθνική Οργάνωση Βασιλοφρόνων (ΕΟΒ), υπό την διαρκή επιρροή αξιωματικών όπως οι Παπαδόγγονας, Δεμέστιχας, Κοκκώνης, Κατσαρέας και Καραχάλιος.⁶⁵ Αυτές οι πρωτοβουλίες θα αποκτήσουν οργανωτική μορφή και σημαντικό έμπυχο δυναμικό από τον Μάιο του 1943, συγκροτώντας την αντιστασιακή οργάνωση Ελληνικός Στρατός.⁶⁶ παρά την έως τότε κυριαρχία της γραμμής Παπαδόγγονα που διακήρυττε το αδιέξοδο της αντάρτικης δράσης.

Οι διεργασίες αυτές δεν είχαν περάσει απαρατήρητες στο εαμικό στρατόπεδο. Ήδη από το καλοκαίρι του 1942 το ΕΑΜ είχε διενεργήσει επαφές με Μανιάτες

⁶³ Ο Ρουμελιώτης εξαιρείται από αυτήν την κατηγορία, αναφέροντας πως η «πολιτικοποίηση» του αγώνα από πλευράς ΕΑΜ, δυσανασχέτησε μερίδα της λακωνικής κοινωνίας, βλ. Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 29

⁶⁴ Η αδράνεια των Μανιατών αξιωματικών μετά τον πόλεμο του '40 οφειλόταν τόσο στα συντηρητικά αισθήματα της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, όσο και σε καιροσκοπικά κριτήρια που σχετίζονταν με την μετακατοχική επαγγελματική τους αποκατάσταση, βλ. Καρακατσιάνης, *Η Μάνη στον Πόλεμο...*, ό.π., σ. 86-87. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο ταγματάρχης Κωστόπουλος, ιδρυτικό μέλος του ΕΑΜ που αποχώρησε από τη ΝΕΛ λόγω απειλής συναδέλφου του ότι θα τον καταγγείλει στο Υπουργείο Εθνικής Άμυνας.

⁶⁵ Οι Μανιάτες αξιωματικοί είχαν με τη σειρά τους στενές επαφές με συντηρητικούς/βασιλόφρονους κύκλους της πρωτεύουσας, ενώ σημαντική βοήθεια σε πόρους εξασφάλιζε η οργάνωση «Εθνική Δράσις», Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα, Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, Παπαζήσης, Αθήνα 1995, τόμος Β', σ. 34 και 96.

⁶⁶ Η Επαναστατικός Ελληνικός Στρατός (ΕΕΣ). Αντωνόπουλος, *Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 113.

αξιωματικούς προκειμένου να στελεχώσουν τον μηχανισμό του κινήματος.⁶⁷ Αυτή η κίνηση περιείχε διττό στρατηγικό προσανατολισμό, αφού από τη μία υπήρχε ανάγκη αξιωματικών για την αρτιότερη οργάνωση και καθοδήγηση του αντάρτικου και από την άλλη, ενδεχόμενη σύμπραξη με εκπροσώπους του συντηρητικού χώρου θα επέτρεπε περαιτέρω εξάπλωση του ΕΑΜ στη νοτιοδυτική Λακωνία. Τα αποτελέσματα δεν ήταν ιδιαίτερα ενθαρρυντικά, όμως μια μικρή ομάδα εξεχόντων Λακώνων δεξιών αποδέχθηκε την πρόσκληση, με κύρια παραδείγματα τον ίλαρχο Τηλέμαχο Βρεττάκο, που διατέλεσε «επιτελάρχης» του ΕΑΜ μέχρι το καλοκαίρι του 1943 και τον Ιωάννη Λειβάδη, υπεύθυνο ΕΑΜ Γυθείου μέχρι την ίδια περίοδο. Αυτή η «τρίτη γραμμή» των Μανιατών αξιωματικών συνιστούσε ένα είδος «εισοδισμού», σκοπεύοντας να αλώσει το «κομμουνιστικό» ΕΑΜ από τα μέσα, και όχι μέσω της ευθείας αντιπαράθεσης.⁶⁸

Σε κάθε περίπτωση, η σύμπραξη των εθνικιστικών ομάδων που οδήγησε στη δημιουργία του ΕΣ, ανέδειξε έναν ισχυρό αντιεαμικό πόλο στη νότια Πελοπόννησο. Οι πρώτες επαφές ανάμεσα στους Μανιάτες αξιωματικούς και τις εξ ανατολών αποστολές έγιναν με πρωτοβουλία του Ταβερναράκη, με αφορμή τη συγκρότηση αντάρτικων μονάδων στον Ταΰγετο. Ωστόσο, ο ίδιος, αφουγκραζόμενος τη δυναμική του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ δεν έκανε χρήση του ασύρματου ώστε να κανονιστούν ρίψεις οπλισμού, εισπράττοντας μάλιστα διαμαρτυρίες από πλευράς Καΐρου.⁶⁹

Εν συνεχεία οι Βρετανοί σύνδεσμοι Ριντ, Φρέυζερ και Χάριγκτον που θα εμφανιστούν (και) επί λακωνικού εδάφους θα μεταβούν αργά ή γρήγορα στον Ταΰγετο, όπου θα συνδεθούν με τις ομάδες του ΕΣ και θα τις εξοπλίσουν, ανεβάζοντας τον αριθμό των μάχιμων σε 350-400 άνδρες.⁷⁰ Η τοποθέτηση του συνταγματάρχη Γιαννακόπουλου στην ηγεσία, πιθανότατα φιλοδοξούσε να ρίξει γέφυρες με τα μετριοπαθή δημοκρατικά στρώματα του λακωνικού πληθυσμού.⁷¹ Παρόλα αυτά, ο ΕΣ χαρακτηριζόταν από συγκεκριμένα δομικά μειονεκτήματα που θα καθιστούσαν προβληματική τη δράση του και θα συνέτειναν αργότερα στη διάλυσή του. Οι διάφορες ομάδες που συνενώθηκαν στο εγχείρημα καθοδηγούνταν από ισχυρές προσωπικότητες,

⁶⁷ *Αυτ.*, σ. 112, Καρακατσιάνης, *Η Μάνη στον Πόλεμο...*, σ. 102-103. Οι προσπάθειες εστιάστηκαν κυρίως στο πρόσωπο του συνταγματάρχη Βενετσάνου Κετσέα, που είχε οδηγήσει με επιτυχία το 9ο Σύνταγμα πίσω στην Καλαμάτα μετά την ήττα από τους Γερμανούς.

⁶⁸ Αντωνόπουλος, *Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 463-464.

⁶⁹ *Εκθεσις Λοχαγού Πεζικού Ταβερναράκη Γεώργιου*, σ. 15.

⁷⁰ Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...* ό.π., σ. 83 και Καρακατσιάνης, *Ο Πόλεμος στη Μάνη...*, ό.π., σ. 117.

⁷¹ Φλάισερ, *Στέμματα και Σβάστικα...*, ό.π., σ. 97.

οι οποίες είχαν διαφορετικούς σκοπούς και ουσιαστικά δεν συγκροτήθηκαν ποτέ υπό ενιαία ηγεσία, γεγονός που επηρέασε εντέλει την επιχειρησιακή του ισχύ. Επίσης, σε αντίθεση με το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ο ΕΣ δεν διέθετε ευρεία κοινωνική γείωση αφού αποτελείτο κατά το πλείστο από δίκτυα των Μανιατών αξιωματικών.⁷² Μέσα σε ένα κλίμα διογκούμενου πολιτικού διχασμού, που ενέτεινε η μεταπήδηση του Βρεττάκου από το ΕΑΜ στον ΕΣ, υπήρξαν και κάποιες (αποτυχημένες) προσπάθειες γεφύρωσης του προβλεπόμενου χάσματος.⁷³

Παράλληλα, από τον Ιούλιο του 1943 ο ΕΛΑΣ ανέπτυξε συστηματική αντιστασιακή δράση, κεφαλαιοποιώντας τις επιτυχίες του με αξιοσημείωτη διεύρυνση των ομάδων του. Η κάθοδος στην Πελοπόννησο ενός επίλεκτου σώματος 80 Ρουμελιωτών με αρχηγούς τους Ωρίωνα, Πελοπίδα και Παπούα θα συμβάλλει στη μετάγχιση της κεντροελλαδικής «πρωτοπορίας» στην οργάνωση του αγώνα και θα συνδέσει για πρώτη φορά την Πελοπόννησο με το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ.⁷⁴

Στη Λακωνία, το χτύπημα κατά της ιταλικής φρουράς στο Γεράκι θα αποτελέσει την πρώτη σημαντική επιτυχία του ντόπιου αντάρτικου. Η εξόντωση της ιταλικής φρουράς (18 νεκροί Ιταλοί και ένας Έλληνας συνεργάτης) ελευθέρωσε ένα στρατηγικό σημείο της λακωνικής πεδιάδας και απέφερε μεγάλες ποσότητες πολεμοφοδίων.⁷⁵ Λίγες μέρες αργότερα θα λάβει χώρα η νικηφόρα μάχη του ΕΛΑΣ στο Λεόντιο, γεγονός καθοριστικό για την ανάπτυξη του μωραϊτικού αντάρτικου συλλήβδην.⁷⁶ Αντίστοιχης σημασίας σύγκρουση, αυτή τη φορά επί λακωνικού εδάφους, θα διεξαχθεί στον Κοσμά στις 27 Ιουλίου, λίγες μέρες μετά την πτώση του Μουσολίνι.

Η προώθηση μονάδας Ιταλών, δύναμης περίπου 200 ανδρών στα χωριά της νότιας ζώνης σήμανε συναγερμό στις μαχητικές ομάδες των Απαλοδήμα και Ατζακλή. Οι ίδιοι επιστράτευσαν άμεσα δυνάμεις του εφεδρικού ΕΛΑΣ από τον Κοσμά και

⁷² Χαρακτηριστικό στοιχείο είναι η (δυσ)αναλογία αξιωματικών-ανταρτών στις τάξεις του ΕΣ. Βλ. περισσότερα στις λίστες στελεχών του ΕΣ στο Αντωνόπουλος, *Εθνική Αντίσταση...*, ό.π.

⁷³ Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 82-83.

⁷⁴ Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, ό.π., τ. Α', σ. 160. Μέχρι την πρωτοβουλία του Μίχου να απευθυνθεί στο αρχηγείο Δωρίδας, το Γενικό Στρατηγείο δεν είχε γνώση για τις εξελίξεις στην Πελοπόννησο.

⁷⁵ Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...*, ό.π., σ.106

⁷⁶ Για τη μάχη στο Λεόντιο βλ. Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, ό.π., τ. Α', σ. 183-191 και Παντελής Μούτουλας, *Ωρίων/Γιάννης Μιχαλόπουλος, με την Αριστερά στον Μεσοπόλεμο, στην Εθνική Αντίσταση, στην Μεταπολεμική Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998, σ. 107-113.

παγίδεψαν αριστοτεχνικά τους Ιταλούς στη θέση Σταυρός.⁷⁷ Οι ιταλικές απώλειες έφτασαν τα 2/3 της συνολικής δύναμης ενώ εξοντώθηκε όλο το τμήμα μελανοχιτώνων και ο διοικητής λοχαγός Φεστούτσιο. Οι αντάρτες καρπώθηκαν μεγάλες ποσότητες πυρομαχικών, οπλισμού (170 αραβίδες, 6 αυτόματα, 12 οπλοπολυβόλα, 1 βαρύ πολυβόλο και 1 ομαδικό όλμο) και ιματισμού, ενώ τα επιταγμένα τρόφιμα και ζώα που είχαν κατασχεθεί από την επιδρομή των Ιταλών επιστράφηκαν στους ιδιοκτήτες τους.⁷⁸ Από ελληνικής πλευράς δεν υπήρξε ούτε μία απώλεια. Η επιχείρηση του ΕΛΑΣ στον Κοσμά είναι ενδεικτική αυτής της πρώτης φάσης ανάπτυξης του αντάρτικου. Η άριστη δικτύωση του ΕΑΜ επιτρέπει την έγκαιρη πληροφόρηση των μαχητικών ομάδων για τις κινήσεις του εχθρού. Οι ομάδες βρίσκονται αρχικά διασκορπισμένες στα ορεινά και στήνουν την ενέδρα αξιοποιώντας τη γνώση του γεωγραφικού χώρου. Η συγκέντρωση υπέρτερων δυνάμεων στο σημείο της σύρραξης ενισχύεται από τις εφεδρικές δυνάμεις των χωριών που αποτελούν την κύρια βάση στρατολόγησης και την υπόλοιπη περίοδο αναλαμβάνουν ένοπλα καθήκοντα προστασίας των περιοχών τους.

Η αλυσίδα επιτυχιών του ΕΛΑΣ και η ευφορία που ακολούθησε την πτώση του Μουσολίνι, αύξησαν κατά γενική ομολογία δραματικά τις δυνάμεις του ένοπλου κινήματος. Στη Λακωνία, οι αντάρτες φτάνουν σύντομα τους 300-350 ένοπλους, όντας πλέον σε θέση να οπλιστούν με σχετική επάρκεια μετά τις πρώτες αγγλικές ρίψεις και τις επιτυχίες σε Γεράκι και Κοσμά.⁷⁹

Οι ήττες των Ιταλών και οι εξελίξεις μετά τη Συμμαχική εισβολή στη Σικελία, προκάλεσαν οπισθοχώρηση των κατοχικών δυνάμεων στα κύρια αστικά κέντρα, καθιστώντας σημαντικές περιοχές της Λακωνίας ουσιαστικά ελεύθερες ή ημι-ελεύθερες. Στο πλαίσιο αυτό κτυπήθηκαν με επιτυχία οι ιταλικές φρουρές στο Λεωνίδιο και στην Πλάκα Κυνουρίας, σημαντικά κέντρα διανομής τροφοδοσίας και εφοδίων των Ιταλών στη νοτιοανατολική Πελοπόννησο, απελευθερώνοντας ουσιαστικά την παράλια ζώνη από την Αργολίδα μέχρι τη Μονεμβάσια.⁸⁰

Την ίδια περίοδο, στην Τριφυλία κλιμακώθηκε η ένταση στις σχέσεις του ΕΛΑΣ με τις ομάδες του ΕΣ. Το τμήμα του Ναπολέοντα Παπαγιαννόπουλου δύναμης

⁷⁷ Κ.Ι. Απαλοδήμας, Έκθεση πάνω στην πρώτη μάχη του Κοσμά Κυνουρίας (27 Ιούλη 1943), *Εθνική Αντίσταση*, τεύχος 23, σ. 5-18, 1980, και Ι. Σαρηγιάννης, Η μάχη στον Κοσμά, όπως παρατίθεται στο Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π. σ. 293-295.

⁷⁸ Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...* ό.π., σ.106

⁷⁹ Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, τόμος Α', σ. 111

⁸⁰ Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π.σ. 272-273

70 ανδρών, διέλυσε ένοπλους της ΕΟΒ υπό την ηγεσία λοχαγού Θεοχαρόπουλου και ένα έτερο απόσπασμα του ταγματάρχη Στρατική διέλυσε ομάδα της ΕΟΒ στη Γάρδιτσα.⁸¹ Σύντομα οι περισσότερες ομάδες του ΕΣ συγκεντρώθηκαν στη Βασιλική του Ταΰγετου, όπου βρίσκονταν ο Τηλέμαχος Βρεττάκος με τους άνδρες του ενώ στο Δυρράχι παρέμενε ο Γιαννακόπουλος. Τα τμήματα του ΕΛΑΣ Πάρωνα δέχθηκαν εντολή να προστρέξουν άμεσα στον Ταΰγετο, με τη γενίκευση της σύγκρουσης να μοιάζει προδιαγεγραμμένη. Στο όλο κλίμα διχασμού διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο το περιβόητο «σύμφωνο Ντόρια-Παπαδόγγονα», που προσυπέγραφε θεωρητικά τη συνεργασία Ιταλών- «εθνικιστικών αποσπασμάτων» για την εξόντωση κομμουνιστικών οργανώσεων.⁸² Η αποκάλυψη του συμφώνου στον τοπικό εαμικό τύπο, προκάλεσε τεράστιο επικοινωνιακό κρότο που εκμεταλλεύτηκε άμεσα το ΕΑΜ, πλήττοντας τη «νομιμοποίηση» του ΕΣ στην πελοποννησιακή κοινωνία.⁸³

Στις συγκρούσεις χαμηλής έντασης που ακολούθησαν στον μεσσηνιακό Ταΰγετο κατά το πρώτο δεκαπενθήμερο του Αυγούστου, ο ΕΛΑΣ μπόρεσε σχετικά εύκολα να διαλύσει τις δυνάμεις του ΕΣ αξιοποιώντας την υπέρτερη συγκέντρωση δυνάμεων από Μεσσηνία, Ολυμπία και Λακωνία.⁸⁴ Πριν συγκεντρωθούν όλα τα αντάρτικα τμήματα, οι εφεδρικές ομάδες από την εαμική βάση των χωριών ανατολικά του Ταΰγετου είχαν αποκόψει τα περάσματα γύρω από τη Βασιλική, και κατά συνέπεια τον εφοδιασμό του τμήματος Βρεττάκου. Ο «στραγγαλισμός» του ΕΣ ολοκληρώθηκε με τη νικηφόρα μάχη της Βασιλικής στις 13 Αυγούστου.⁸⁵ Τα υπολείμματα των ομάδων του Βρεττάκου κατέφυγαν βορειότερα όπου βρίσκονταν τα τμήματα του

⁸¹ Κριμπάς, *Η Εθνική Αντίσταση στη Μεσσηνία...*, ό.π., σ. 148-150.

⁸² Η γνησιότητα του συμφώνου δεν αμφισβητήθηκε ούτε από τους Βρετανούς κατά τον Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα...*, ό.π., τ. Α', σ. 103. Παρόλα αυτά, ένα από τα συχνά επιχειρήματα της (φιλο)εαμική βιβλιογραφίας, που υποστηρίζει ότι μη άρνηση της γνησιότητας από την πλευρά Παπαδόγγονα είναι απόδειξη ενοχής, δεν ισχύει. Ο Παπαδόγγονας διέψευσε (περίπου έναν μήνα μετά) το σύμφωνο στη μεσσηνιακή εφημερίδα «Θάρρος», 28-8-1943, όπως παρατίθεται στο Ιωάννης Μπουγάς, *Ματωμένες Μνήμες 1940-45*, Πελασγός, Αθήνα 2009, σ. 68-69. Σε κάθε περίπτωση, η συνεργασία του Παπαδόγγονα με τις κατοχικές αρχές ήταν γεγονός ήδη από το Ιούνιο, βλ. Πριόβολος Γιάννης, *Εθνικιστική «Αντίδραση» και Τάγματα Ασφαλείας*, Πατάκης, Αθήνα 2018, σ. 181.

⁸³ Η μαζική αποδοχή του ΕΛΑΣ από τη λακωνική κοινωνία, ειδικά μετά την ήττα του ΕΣ, καταγράφεται και από την αντιστασιακή βιβλιογραφία στο Καραλής, *Ιστορία δραματικών γεγονότων...*, σ. 112-113. Την ίδια περίοδο ο Παπαδόγγονας πρότεινε στους Γερμανούς τη συγκρότηση τάγματος «1.000 εθνικόφρονων Ελλήνων» με σκοπό την καταπολέμηση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, βλ. Χέρμαν Φ. Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα: τα αιματηρά ίχνη της 117ης μεραρχίας καταδρομών στη Σερβία και στην Ελλάδα*, (μετ.) Γιάννης Μυλωνόπουλος, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2004 σ. 194-195.

⁸⁴ Για μια διήγηση των συγκρούσεων με τον ΕΣ από πρωταγωνιστή της μάχης, βλ. Βασιλική Κομπιλάκου, «Η σύγκρουση ΕΛΑΣ-ΕΣ/ΕΟΒ στη Νότια Πελοπόννησο μέσα από τις αναμνήσεις του Ναπολέοντα Παπαγιαννόπουλου», στο Ιωάννης Δ. Καρακατσιάνης (επιμ.), *Νότια Πελοπόννησος 1935-1950*, εκδ. Συνδέσμου Φιλολόγων Μεσσηνίας και εκδ. Αλφειός, Αθήνα 2009, σ. 205-228.

⁸⁵ . Βλ. επίσης παράρτημα 2 (Χάρτες).

Γιαννακόπουλου. Ο ίδιος θα υπογράψει τελικά στις 28 Αυγούστου το «Σύμφωνο του Δυρραχίου» μαζί με τους ιθύνοντες του ΕΑΜ σφραγίζοντας ουσιαστικά τη διάλυση του ΕΣ, παρά την έντονη δυσφορία των Βρετανών συνδέσμων⁸⁶. Οι όροι του συμφώνου, όπως διατυπώθηκαν από τον Ωρίωνα, οδηγούσαν μοιραία στην πολιτική και στρατιωτική απορρόφηση του ΕΣ, η ηγεσία του οποίου μάλιστα δεσμευόταν «να αγωνιστεί για τους σκοπούς του ΕΑΜ».⁸⁷

Βάσει τούτων, στο ιδιαίτερα «θερμό» καλοκαίρι του 1943 ο ΕΛΑΣ είχε κατορθώσει να αυξήσει σημαντικά τις δυνάμεις του, να απελευθερώσει από την κατοχική παρουσία ένα μεγάλο κομμάτι της Λακωνίας και να εξουδετερώσει τον αντιαμικό πόλο που είχε συγκροτηθεί κατά την ίδια περίοδο.

Βέβαια, η σύγκρουση ΕΛΑΣ-ΕΣ αποτέλεσε την πρώτη σημαντική ένοπλη αντιπαράθεση του ελληνικού αντιστασιακού κινήματος και σίγουρα αποδείχθηκε προπομπός αρκετών μετέπειτα καταστάσεων. Όλα αυτά τοποθετούνται χρονικά σε μια περίοδο που είχε συγκροτηθεί το Κοινό Στρατηγείο με τη σύμπραξη των μεγαλύτερων αντιστασιακών οργανώσεων ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ-ΕΚΚΑ, δείγμα των ιδιαίτερων κοινωνικοπολιτικών συνθηκών που κυριαρχούσαν στη νότια Πελοποννήσου και δη τη Λακωνία.

4. Συγκρότηση του 8ου Συντάγματος

Οι Συμμαχικές επιτυχίες στο Ανατολικό μέτωπο και την Αφρική κατά τους πρώτους μήνες του 1943, οδήγησαν τη γερμανική ηγεσία σε σκέψεις αναδιάταξης των αξονικών δυνάμεων στον ελλαδικό χώρο και στην Πελοπόννησο.⁸⁸ Η νότια Ελλάδα και ειδικότερα ο Μωριάς αποτελούσε εύλογα την πιο ευαίσθητη γεωγραφικά ζώνη αναφορικά με πιθανή αποβίβαση των Συμμάχων στην Ευρώπη. Το συμπέρασμα αυτό

⁸⁶ Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα...*, ό.π., σ. 105 και Αντωνόπουλος, *Εθνική Αντίσταση...*, σ. 567-568, όπου ο παραγωνισμός του Γιαννακόπουλου από τον Βρετανό περιγράφεται «βελοούδινα».

⁸⁷ Μούτουλας, *Ωρίων...*, ό.π., σ. 116-121, όπου αναφέρονται οι όροι όπως και η αποκάλυψη του Ωρίωνα για την επίθεση που δέχτηκε από τα κομματικά στελέχη προεξέχοντος του Αχιλλέα Μπλάνα εξαιτίας των όρων του Συμφώνου.

⁸⁸ Νίκος Παναστασίου, Χάγκεν Φλάισερ: Το «οργανωμένο χάος» - Η γερμανική κατοχική διοίκηση στην Ελλάδα, στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα Τόμος Γ1*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 112

προέκυπτε όχι μόνο από τα στρατηγικής σημασίας γεωγραφικά χαρακτηριστικά της χερσονήσου, αλλά και από την κατάσταση των ιταλικών δυνάμεων. Το καλοκαίρι του 1943, οι μονάδες των δύο μεραρχιών Πιεμόντε και Κάλιαρι, που είχαν αναλάβει το βόρειο και το νότιο τμήμα της Πελοποννήσου αντίστοιχα, μετρούσαν απανωτές ήττες από τον ΕΛΑΣ και σε συνδυασμό με τις εξελίξεις στην πατρίδα τους βρίσκονταν σε οικτρή ψυχολογική κατάσταση.⁸⁹

Οι γερμανικές δυνάμεις που μετατέθηκαν ταχέως στην Πελοπόννησο ήδη από τον Μάιο του 1943 ήταν η 1η μεραρχία τεθωρακισμένων από τη Γαλλία, ένα τάγμα της μεραρχίας Μπράντεμπουργκ που βρισκόταν στη Βουλγαρία και η 117η μεραρχία καταδρομών, ο μόνος σχηματισμός που παρέμεινε στην περιοχή μέχρι την απελευθέρωση της χώρας. Οι βασικοί στόχοι της γερμανικής ηγεσίας προσδιορίζονταν αρχικά στη διαφύλαξη της ακτογραμμής μέσα από την ανάπτυξη αμυντικών μηχανισμών στα πολλαπλά πιθανά σημεία συμμαχικής απόβασης, καθώς και ο έλεγχος των συγκοινωνιακών γραμμών. Ουσιαστικά ο βασικός στρατηγικός σκοπός σε μια πιθανή απόβαση των Συμμάχων θα ήταν η καθυστέρηση των επιτιθέμενων μέχρι τον Ισθμό, όπου θα μπορούσε να αναπτυχθεί πιο συγκροτημένη αμυντική δράση.⁹⁰

Μέχρι την αποχώρηση της Ιταλίας από τον πόλεμο οι γερμανικές δυνάμεις ουσιαστικά δεν είχαν εμπλακεί σε αντι-αντάρτικες επιχειρήσεις στην Πελοπόννησο, τηρώντας μία σχετικά διακριτική στάση προς την ιταλική διοίκηση. Ωστόσο, η συνθηκολόγηση και η αποχώρηση από τον πόλεμο του έτερου ισχυρού μέλους του Άξονα, προκάλεσε εύλογη ανησυχία αφού ο μη έγκαιρος αφοπλισμός του ιταλικού στρατού συνδεόταν με ισχυροποίηση των αντάρτικων δυνάμεων σε όποια περιοχή βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Ιταλών.

Στη Λακωνία, η εξόντωση ιταλικών μονάδων ή φρουρών και η εκκαθάριση της υπαίθρου από τον ΕΛΑΣ είχε ήδη προϊδεάσει τη γερμανική διοίκηση για τις πιθανές συνέπειες. Παρόλα αυτά, δεν κατέστη εφικτό να αποφευχθούν οι αφοπλισμοί των ιταλικών φρουρών σε Γύθειο και Σπάρτη, τα μόνα αστικά κέντρα στον νομό που φιλοξενούσαν σημαντικά τμήματα του ιταλικού στρατού⁹¹. Ωστόσο, η σημαντικότερη

⁸⁹ Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα...*, ό.π., σ. 116

⁹⁰ Αυτ. σ. 116

⁹¹ Συν μια μικρή φρουρά στα Λεβέτσοβα, βλ. Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...*, ό.π., σ. 107.

επιχείρηση αφοπλισμού που διενήργησε ο ΕΛΑΣ Λακωνίας δεν διεξήχθη επί λακωνικού εδάφους.

Στις 11 Σεπτεμβρίου του 1943, περίπου 200 αντάρτες από το συγκρότημα του Πάρνωνα με επικεφαλής τον Αραχωβίτη Λεωνίδα Κωνστανταράκο, επιβιβάστηκαν σε έντεκα πλοιάρια του ΕΛΑΝ από τη Νεάπολη Βοιών με προορισμό τα Κύθηρα.⁹² Εκεί, σε συνεργασία με το δυναμικό του τοπικού ΕΑΜ αφόπλισαν τη φρουρά του νησιού (250 άνδρες αρχική δύναμη) και επέστρεψαν θριαμβευτικά στα Βάτικα αποσπώντας πλήθος πολεμοφοδίων. Επρόκειτο για 220 αραβίδες, 23 οπλοπολυβόλα, ένα βαρύ πολυβόλο, έναν ομαδικό όλμο και 3 ατομικούς, 4 τηλεφωνικές συσκευές και μεγάλες ποσότητες τροφίμων, φαρμάκων και ιματισμού.⁹³ Πριν φτάσουν οι Γερμανοί στο νησί, περίπου η μισή δύναμη της φρουράς κατέφυγε με τους αντάρτες, αφού πάλι το ΕΛΑΝ διεκπεραίωσε τη διακομιδή.⁹⁴ Οι οργανώσεις του ΕΑΜ στα Βάτικα και δυνάμεις του εφεδρικού ΕΛΑΣ φρόντισαν για τη μεταφορά των εφοδίων από το σημείο αποβίβασης στον Μαραθία, μέχρι τη διοχέτευσή τους στον Πάρνωνα, υπό την προστασία ένοπλων μονάδων του Γιώργου Ατζακλή και του Μανώλη Σταθάκη.⁹⁵

Παράλληλα με την «αλλαγή φρουράς» των κατοχικών δυνάμεων, ο ΕΛΑΣ είχε εισέλθει στη δική του διαδικασία μετασχηματισμού. Οι μεγάλες δυνάμεις εθελοντών μαχητών που είχαν εισρεύσει στο αντιστασιακό κίνημα αλλά και η αυξανόμενη παρουσία αξιωματικών, κατέστησαν επιτακτική την ανάγκη αναδιοργάνωσης προκειμένου ο ΕΛΑΣ να αποκτήσει ομοιογένεια, να προχωρήσει σε αρτιότερη αξιοποίηση του έμψυχου δυναμικού του και υψηλή επιχειρησιακή ετοιμότητα.⁹⁶ Η περιβόητη «στρατιωτικοποίηση» που ξεκίνησε από τον Ιούνιο του 1943, και γνώρισε διαφορετικές διακυμάνσεις στην εφαρμογή της ανά τη χώρα, προέβλεπε την αναδιοργάνωση των αντάρτικων δυνάμεων με πρότυπο τους σχηματισμούς μάχης του τακτικού στρατού.⁹⁷ Η διαδικασία αυτή βασίστηκε στην αντιστοίχιση του Γενικού

⁹² Για την αντίσταση στην Επίδαυρο-Λιμηρά και τον ρόλο του ΕΛΑΝ βλ. Μιχάλης Γραμματικάκης, Ο αγώνας Επιδαύρου-Λιμηράς (Λακωνία) στην Κατοχή, *Εθνική Αντίσταση*, τεύχος 93, 1996.

⁹³ Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...*, ό.π., σ. 108. Κατά τον Λάμπη Χρηστάκο (Καπετάν Ζαχαριάς) ο ΕΛΑΣ Λακωνίας απέσπασε από τους Ιταλούς συνολικά 400 όπλα.

⁹⁴ Γεώργιος Χλαμπέας, *Τα Κύθηρα στην τετραετία 1941-44*, Πλέθρον, Αθήνα 1983, σ. 32-39 και Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 285-289 όπου αναφέρονται και οι διαπραγματεύσεις με την ιταλική φρουρά.

⁹⁵ *Αυτ.*

⁹⁶ Στέφανος Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1999, σ. 149-151 και 294-298 από την έκθεση του κατέθεσε ο Σαράφης στο Συνέδριο του Λιβάνου.

⁹⁷ Η περίφημη Διαταγή «Υπ' αριθ. 2 Γενικές Οδηγίες της ΚΕ του ΕΛΑΣ» με περίληψη για τη «στρατιωτικοποίηση του ΕΛΑΣ», όπως παρατίθεται στο Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, Δωρικός, Αθήνα 1983, τόμος Β', σ. 209.

Αρχηγείου με Μεραρχία Πεζικού, Συγκροτήματος Ευρείας Περιφέρειας με Σύνταγμα Πεζικού, Επαρχιακού Συγκροτήματος με Τάγμα Πεζικού, Τοπικού Συγκροτήματος με Λόχο Πεζικού, Αντάρτικης Ομάδας με Διμοιρία Πεζικού. Στο ίδιο αυτό πλαίσιο, οι μονάδες έφεραν την αρίθμηση των προπολεμικών μονάδων του Ελληνικού Στρατού ανάλογα με την αντίστοιχη στρατολογική περιφέρεια.⁹⁸

Στη νότια Πελοπόννησο και τη Λακωνία, το συγκρότημα του Πάρνωνα αποτέλεσε τη ραχοκοκαλιά του 8ου Συντάγματος. Βάσει του τριαδικού συστήματος διοίκησης, καπετάνιος αναδείχθηκε ο Παρασκευάς Λεβεντάκης, πολιτικός καθοδηγητής ο Νίκος Λάτσης και στρατιωτικός διοικητής ο σμήναρχος Δώρος Βασταρδής (Μαλεβός).⁹⁹ Τα αντάρτικα τμήματα που είχαν δημιουργηθεί έως τότε σχημάτισαν τρία τάγματα, τα οποία με τη σειρά τους διέθεταν έως την απελευθέρωση ειδική Διμοιρία (κατόπιν Λόχο) Πυροβολικού.¹⁰⁰

Πιο συγκεκριμένα, οι ομάδες του βορείου Πάρνωνα συγκρότησαν το I Τάγμα του Συντάγματος, ενώ εκείνες του νοτίου Πάρνωνα το III Τάγμα. Το II Τάγμα συγκροτήθηκε από την ελαστική βάση στρατολόγησης του νοτιοανατολικού Ταΰγету, ως η μόνη μονάδα με έδρα πέραν του Πάρνωνα, έχοντας χώρο ευθύνης τη νευραλγική ζώνη ανάμεσα στη νοτιοδυτική Λακωνία και τη μεσσηνιακή Μάνη.¹⁰¹ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατανομή των διαθέσιμων αξιωματικών, ένα ζήτημα που στην περίπτωση του ΕΛΑΣ Λακωνίας κατέστη δυσεπίλυτο λόγω της πλειοψηφικής στρατεύσης των Μανιατών στρατιωτικών με τον ΕΣ αρχικά, και κατόπιν με τα Τάγματα Ασφαλείας. Στη διοίκηση του Συντάγματος καθώς και στο I και III Τάγμα είναι φανερή η κυριαρχία των στελεχών του ΕΑΜ-ΚΚΕ και των αξιωματικών από την (νοτιο)ανατολική Λακωνία (Λεβεντάκης, Λάτσης, Απαλοδήμας, Πρεκεζές,

⁹⁸ Ιάσωνας Γ. Χανδρινός, *ΕΛΑΣ, Ο μεγαλύτερος στρατός της Εθνικής Αντίστασης*, Γνώμων Εκδοτική, Αθήνα 2011, τ. Α, σ. 37

⁹⁹ Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, τ. Γ' ό.π., σ. 231. Όπως και η πλειοψηφία των μόνιμων αξιωματικών του 8ου Συντάγματος ο Βασταρδής ανήκει στο μεγάλο ρεύμα των στρατιωτικών που «βγήκαν στο αντάρτικο» το καλοκαίρι του 1943. Ειδικότερα μετά τη διάλυση του ΕΣ και κατόπιν του Βρεττάκου, οι στρατιωτικοί του Πάρνωνα-ανατολικής Λακωνίας θα διαδραματίσουν κυρίαρχο ρόλο στην ιεραρχία του 8ου Συντάγματος, αν και ο ΕΛΑΣ πάντα θα διατηρεί ανοιχτές τις γραμμές στους μόνιμους αξιωματικούς βλ. π.χ. εφ. *Ελευθερωτής* 15.10.1943 και το ανοιχτό προσκλητήριο του Κ. Τσαμάκου.

¹⁰⁰ Με την αύξηση του έμφυχου δυναμικού και του οπλισμού εξελίχθηκαν σε Λόχους Πυροβολικού ενώ από τον Αύγουστο του 1944 δημιουργήθηκε ο Λόχος Μηχανημάτων, βλ. Μαχαίρας, *50 Χρόνια Μετά...*, ό.π., σ. 413. Βλ. ακόμα Παράρτημα 1 για μια απόπειρα καταγραφής της διοικητικής διάρθρωσης του 8ου Συντάγματος.

¹⁰¹ Καρακατσιάνης, *Η Μάνη στον Πόλεμο...*, ό.π., σ. 87. Αν και το ΕΑΜ είχε ισχυρές βάσεις στον νοτιοδυτικό και νοτιοανατολικό Ταΰγετο (Εξωχώρι, Καρβελάς, Μελιτίνη, Άρνα) έως τότε δεν είχαν επιδείξει στρατιωτική δραστηριότητα, λόγω απουσίας αξιωματικών και της υπεροχής του ΕΣ.

Σαρηγιάννης, Μακρής, Σταθάκηδες). Αντίθετα, στο II Τάγμα παρατηρείται η μετατόπιση δυναμικού από τον Πάρωνα (Ατζακλής, Γραμματικάκης) ή και από την υπόλοιπη Πελοπόννησο (Μπασακίδης, Αρετάκης).¹⁰² Στην πρώτη κατανομή των διαθέσιμων αξιωματικών παρατηρείται και η αξιοποίηση των μεταπηδήσαντων από τον ΕΣ, Παναγιώτη Δεμέστιχα (Ταγματάρχης του I Τάγματος), Γιάννη Κοκκώνη (διμοιρίτη στον 1ο λόχο), ενώ λοχαγοί στο II Τάγμα ορίστηκαν σχετικά σύντομα οι Ντίνος Ροζάκης και Κώστας Μπασακίδης.¹⁰³ Αναβαθμισμένο ρόλο θα έχουν αργότερα οι αξιωματικοί από το «δημοκρατικό» κομμάτι του ΕΣ, Σταύρος Νικολόπουλος (επιτελάρχης ΙΧ Ταξιαρχίας) και Γιώργος Κερκεμέζος (στέλεχος ΙΙου Συντάγματος).

Παρά την κατ' όνομα «στρατιωτικοποίηση» του καλοκαιριού του 1943, ο ΕΛΑΣ παρέμεινε ένας φύσει και δράσει αντάρτικος στρατός, ειδικά στην Πελοπόννησο. Η διασπορά των δυνάμεων και η συγκέντρωση ισχύος σε καθοριστικό χώρο και χρόνο για τη διενέργεια ενέδρας ή χτυπήματος ήταν το βασικό τακτικό δόγμα μέχρι και το καλοκαίρι του 1944. Οι λόχοι των ταγμάτων ενέδρευαν σε δυσπρόσιτους τόπους πέριξ των χωριών με ισχυρούς εαμικούς πυρήνες, βάσει της περιοχής ευθύνης των μονάδων. Το I Τάγμα «φιλοξενούσε» η ζώνη των χωριών του βορείου Πάρωνα (Βαμβακού, Τσίντζινα, Βρέσθινα, Αγριάνοι, Χρύσαφα, Βέρροια, Άγιος Βασίλειος) ενώ στα νοτιοανατολικά (Κοσμάς, Άγιος Δημήτριος, Βρονταμάς, Γεράκι, Ζούπαινα, Νιάτα) είχαν αφετηρία δράσης οι μονάδες του ΙΙΙ Τάγματος. Στη δυτική Λακωνία, τα τμήματα του ΙΙ Τάγματος επιχειρούσαν γύρω από την περιοχή του νοτιοανατολικού Ταυγέτου (Σαγγιάς) με βάση τα χωριά στους πρόποδες και πέριξ του Γυθείου (Άρνα, Μελιτίνη, Καστανιά, Κόκκινα Λουριά, Κονάκια, Καρβελάς).

Λόγω γεωγραφικών παραγόντων και όμορων ή κοινών περιοχών δράσης, το 8ο Σύνταγμα εντάχθηκε μαζί με το 9ο Σύνταγμα Μεσσηνίας στην ΙΧ Ταξιαρχία του ΕΛΑΣ. Ειδικότερα το ΙΙ Τάγμα συνεργάστηκε συχνά με τις μονάδες του 9ου Συντάγματος Μεσσηνίας και ειδικά τα τμήματα του Ηλία Καραμούζη στην προσπάθεια ελέγχου του νοτίου Ταυγέτου. Η ΙΧ Ταξιαρχία υπαγόταν με τη σειρά της

¹⁰² Γενικότερα οι αλλαγές στην ιεραρχία των Ταγμάτων και των Συνταγμάτων υπήρξαν συχνές, «ανάλογα με τις ανάγκες του αγώνα». Βλ. Παράρτημα 1 για μια συνολική καταγραφή της διοίκησης και της στελέχωσης του 8ου Συντάγματος.

¹⁰³ Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, τ. Γ' ό.π., σ. 231.

στην ΙΙΙ Μερραρχία Πελοποννήσου με αρχική έδρα στην Αχαΐα (κατόπιν στη Βάχλια Γορτυνίας), όπως και το Γενικό Αρχηγείο Πελοποννήσου.¹⁰⁴

5. Ο ΕΛΑΣ εναντίων Γερμανών και Ελλήνων

Οι πρώτοι μήνες επιχειρήσεων του 8ου Συντάγματος είναι ενδεικτικοί για το νέο είδος πολέμου που θα διεξήγε ο ΕΛΑΣ σε μεγάλο μέρος της χώρας, ο οποίος δεν θα στρεφόταν μόνο κατά των δυνάμεων Κατοχής αλλά και των αντικομμουνιστικών οργανώσεων που εξελίχθηκαν σε πηγή στρατολόγησης των Ταγμάτων Ασφαλείας.¹⁰⁵

Η πρώτη «γνωριμία» του ΕΛΑΣ Λακωνίας με τις γερμανικές δυνάμεις συνέβη στις 6 Σεπτεμβρίου στην Άρνα, όπου μια μικρή μονάδα επιδρομέων διαλύθηκε από ομάδα του ΙΙ Τάγματος με αρχηγό τον Γυθειάτη Σωτήρη Μπουτσικάρη.¹⁰⁶ Μία εβδομάδα αργότερα πάλι ομάδα του ΙΙ Τάγματος χτύπησε φάλαγγα αυτοκινήτων στη θέση Παπά-Βρύση στόνο δρόμο Γυθείου Σπάρτης, αποσπώντας όπλα και πολεμοφόδια. Καθ' όλο το πρώτο τρίμηνο της γερμανικής περιόδου (Σεπτέμβριος-Νοέμβριος) είναι χαρακτηριστικό ότι οι συγκρούσεις ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τις κατοχικές δυνάμεις εξαντλούνται σε αψιμαχίες στη δυτική Λακωνία. Το γεγονός αυτό οφειλόταν αρχικά σε κάποια περίοδο «προσαρμογής» των Γερμανών, που είχε ως αποτέλεσμα την καθυστέρηση επάνδρωσης κέντρων της λακωνικής υπαίθρου, πέραν των βασικών Γυθείου και Σπάρτης. Περισσότερο όμως σχετίζεται με την επικέντρωση της γερμανικής προσοχής στη βόρεια Πελοπόννησο, όπου εδραζόταν και το Γενικό Αρχηγείο.¹⁰⁷ Το γεγονός αυτό συνδέεται με τη βασική στρατηγική αποστολή των γερμανικών δυνάμεων στον Μωριά, δηλαδή τη διαφύλαξη των βασικών

¹⁰⁴ Αρχικά οι Ταξιαρχίες Πελοποννήσου διακρίνονταν σε Ι (Συντάγματα της βόρειας Πελοποννήσου) και ΙΙ (Συντάγματα νότιας Πελοποννήσου), και υπάγονταν στην ΙΙΙ Μερραρχία. Αυτό το δείγμα αυτοτέλειας της Πελοποννήσου στον αντιστασιακό αγώνα, αφού η ΙΙΙ Μερραρχία υπαγόταν μόνο στην ΚΕ του ΕΛΑΣ, καταργήθηκε με τον ερχομό του Βελουχιώτη που τις μετονόμασε αντίστοιχα σε VIII και IX.

¹⁰⁵ Η κατάσταση στη νότια Ελλάδα έμοιαζε αρκετά μ' αυτήν που επικρατούσε στον βορρά, βλ. Φλάισερ, *Στέμμα κι Σβάστικα...*, ό.π., σ. 113-149 για τη σύγκρουση ΕΛΑΣ-ΠΑΟ.

¹⁰⁶ Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 273

¹⁰⁷ Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα...*, ό.π.

συγκοινωνιακών αρτηριών και σχηματισμό απώτερης γραμμής άμυνας στον Ισθμό, σε περίπτωση συμμαχικής απόβασης.¹⁰⁸

Εξάλλου, στο ίδιο διάστημα ο ΕΛΑΣ χρειάστηκε να εξουδετερώσει τα τελευταία υπολείμματα του ΕΣ στον Ταΰγετο και την Τριφυλία. Ο ίλαρχος Βρεττάκος είχε αναλάβει τα ηνία της οργάνωσης μετά την ήττα και αποχώρηση του Γιαννακόπουλου. Ακολουθώντας μία γραμμή που προσέγγιζε ανοιχτά πλέον εκείνης του Παπαδόγγονα, ο Βρεττάκος έσπασε το σύμφωνο του Δυρραχίου και κήρυξε τον πόλεμο στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ έχοντας στο πλευρό του όχι πάνω από 100 μαχητές¹⁰⁹. Η απόφαση για διάρρηξη του συμφώνου από πλευράς Βρεττάκου φαίνεται ότι υποκινήθηκε από Βρετανούς συνδέσμους, κάτι που αιτιολογεί και τη μέχρι τελευταία στιγμή πίστη του Βρεττάκου στην εξωτερική βοήθεια.¹¹⁰

Εκμεταλλεζόμενος την περίοδο «χάριτος» μετά τη συμφωνία ΕΛΑΣ-ΕΣ, ο Μανιάτης αξιωματικός κινήθηκε προς τη μεθόριο Αρκαδίας-Ηλείας ώστε να ενωθεί με το τμήμα του Καραχάλιου, όπως είχε προσπαθήσει και πριν την ήττα του από τον ΕΛΑΣ. Η εκ νέου σύνδεσή του με τους Βρετανούς συνδέσμους Ριντ-Χάρινγκτον θα απέφερε νέες ρίψεις οπλισμού αν δεν επενέβαιναν μονάδες του ΕΛΑΣ από την Αρκαδία και την Τριφυλία που βρίσκονταν επί ποδός.¹¹¹ Η δράση του Βρεττάκου κατέληγε χαοτική, εισβάλλοντας σε χωριά και εκτελώντας μέλη του ΕΑΜ χωρίς αντίσταση, ενώ ταυτόχρονα δεν επιδόθηκε σε καμία μάχη κατά των Γερμανών.¹¹² Η διαφανόμενη κύκλωση από ελασίτικα τμήματα οδήγησαν τον ίλαρχο εκ νέου στον Ταΰγετο, χωρίς όμως τη συνοδεία του Καραχάλιου. Το τμήμα του τελευταίου είχε εγκλωβιστεί στην Ηλεία από δυνάμεις του εφεδρικού και του μόνιμου ΕΛΑΣ, γεγονός

¹⁰⁸ Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα...*, ό.π., σ. 107

¹⁰⁹ Καραλής, *Ιστορία των δραματικών...*, ό.π., σ. 255. Η αρχική δύναμη 350 ή 400 ανδρών που αποδίδεται στον Βρεττάκο είναι σαφώς υπερβολικός ισχυρισμός, αφού τότε μόνο ήταν η δύναμη του ΕΣ πριν τη διάλυσή του.

¹¹⁰ Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα...*, ό.π., τ.Α', σ. 105 όπου αναφέρεται και σχετική έκθεση της SOE.

¹¹¹ Αντωνόπουλος, *Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 606. Σύμφωνα με την Έκθεση Ισαριώτη ο ΕΛΑΣ είχε καταφέρει να γνωρίζει την κωδικοποιημένη επικοινωνία των Βρετανών.

¹¹² Μαρτυρίες Ντίνου Ροζάκη και Ανδρέα Σαραντόπουλου στο Πριόβολος, *Μόνιμοι Αξιωματικοί στον ΕΛΑΣ...*, ό.π., σ. 58-68. Είναι χαρακτηριστικό το περιστατικό που αναφέρουν τα γερμανικά αρχεία, κατά το οποίο ο Βρεττάκος και οι άνδρες του συνάντησαν τυχαία μονάδα Γερμανών στη Βυτίνα, στην ηγεσία της οποίας δήλωσε ότι ίδιος και το τμήμα του «είναι εθνικιστές και μάχονταν κατά των κομμουνιστών», Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα...*, ό.π., σ. 200-201. Το περιστατικό ήταν γνωστό και στο ΕΑΜ, οι οργανώσεις του οποίου παρακολουθούσαν προσεκτικά τα βήματα του Βρεττάκου, βλ. Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., 114-115. Το επιχείρημα της αντιαμικής βιβλιογραφίας περί «τεχνάσματος» του Βρεττάκου ώστε να αποφύγει μια βέβαιη ήττα δεν μπορεί να ισχύει αφού η γερμανική διμοιρία ήταν μόνο 30 άτομα.

που ανάγκασε τον Βρετανό σύνδεσμο Ριντ να πείσει τον Καραχάλιο για τη διάλυσή του. Ο τελευταίος συνελήφθη εντέλει από τον ΕΛΑΣ και εκτελέστηκε.¹¹³

Φαίνεται ότι η κάθοδος του Βρεττάκου νοτιότερα προς τη Μάνη, επήλθε έπειτα από συνεννόησή του με τους Βρετανούς και τον Παπαδόγγονα για αποστολή ενισχύσεων δια θαλάσσης, ή ακόμα και για μεταφορά του στη Σάμο ή τη Μέση Ανατολή.¹¹⁴ Στο πλαίσιο επείγουσας αναζήτησης βοήθειας εντάσσονται και οι επαφές του Βρεττάκου με τους Γερμανούς.¹¹⁵ Παραμένει ασαφές αν τελικά οι Γερμανοί κατάφεραν να αποστείλουν οπλισμό στο τμήμα του Βρεττάκου, πάντως κατά τραγική ειρωνεία θα ήταν οι μόνοι καθώς ο ΕΛΑΣ είχε εξουδετερώσει μετά τις αγγλικές ρίψεις, και τα καΐκια που θα χρησιμοποιούνταν από την Καλαμάτα για τον σκοπό αυτό. Εντέλει, στις 27 Οκτώβρη τμήματα του ΕΛΑΣ κύκλωσαν τον ίλαρχο στην τοποθεσία της Παλιοχώρας και έπειτα από πολύωρη μάχη εξόντωσαν την τελευταία αντιαστική πρωτοβουλία στη Λακωνία, όπως και τον ίδιο τον Βρεττάκο.¹¹⁶ Ο εκτελεστικός βραχίονας που ολοκλήρωσε την αποστολή αποτελείτο από δυνάμεις του 9ου Συντάγματος υπό τους Αναστόπουλο- Η. Καραμούζη και του 8ου υπό τον διοικητή του ΙΙ Τάγματος Αρετάκη (Σφακιανός), έχοντας μόλις έναν νεκρό. Το χτύπημα του ΕΛΑΣ ήταν παραδειγματικό και επήλθε σε καθοριστικό χώρο και χρόνο με σαφείς πολιτικο-ιδεολογικές προεκτάσεις. Η εξόντωση του Βρεττάκου διεξήχθη προτού ο τελευταίος περάσει στη Μεσσηνιακή Μάνη, όπου ενδεχομένως να αύξανε τις δυνάμεις του, προτού λάβει οπλισμό από Έλληνες ή Βρετανούς, και πριν οι σχέσεις του με τους Γερμανούς ωριμάσουν σε στρατιωτική συνεργασία. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται η

¹¹³ Μαχαίρας, *50 Χρόνια Μετά...*, ό.π. σ. 232. Φαίνεται ότι ο Καραχάλιος εκτελέστηκε εν ψυχρώ από ανάρτη του ΕΛΑΣ, χωρίς στρατοδικείο, κατά την αιχμαλωσία του. Αξίζει να σημειωθεί ότι ακόμα και η εαμική βιβλιογραφία αναφέρει θετικά σχόλια για τον χαρακτήρα του, θεωρώντας τον «παρασυρμένο» από τους Άγγλους.

¹¹⁴ Μούτουλας, *Πελοπόννησος 1940-45...*, ό.π., σ. 467, Αντωνόπουλος, *Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 612

¹¹⁵ Είναι αμφίβολο αν οι επαφές αυτές έγιναν απευθείας μεταξύ του Βρεττάκου και των Γερμανών ή διαμέσου των Παπαδόγγονα-Περρωτή, του κατ'εξοχήν δοσιλογικού πυρήνα της Καλαμάτας, κάτι που παραδέχεται και η εαμική πλευρά, βλ. Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 112-113. Ο διευθυντής Α' Γραφείου (Ια) της 117ης Μεραρχίας Κυνηγών υποστήριξε αργότερα σε κατάθεσή του ότι στάλθηκαν στον Βρεττάκο όχι μόνο πολεμοφόδια, αλλά και γερμανικές ενισχύσεις, οι οποίες όμως δεν έφτασαν έγκαιρα, βλ. *Φλάισερ, Στέμμα και Σβάστικα...*, σ. 107.

¹¹⁶ Σύσσωμη η εαμική βιβλιογραφία βεβαιώνει ότι ο θάνασμάς τραυματισμένος Βρεττάκος έτυχε ιπποτικής μεταχείρισης από τους ηγέτες του ΕΛΑΣ, αναφέροντας ότι ο ίδιος ομολόγησε πικραμένος τον «ύπουλο» ρόλο της Αγγλίας στις ελληνικές υποθέσεις. Βλ. ενδεικτικά Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του αγώνα...*, ό.π., Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, τ.Α', ό.π. Αντίθετα η αντιαστική πλευρά κάνει λόγο για «δολοφονία» ή «φρικώδη βασανιστήρια, βλ. σχετικά Αντωνόπουλος, *Εθνική Αντίσταση...*, ό.π. και Καραλής, *Ιστορία των δραματικών γεγονότων...*, ό.π. Το ίδιο και οι Βρετανοί, PRO, HS 5/699, όπως παρατίθεται στο Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα...*, ό.π., σ. 203

υπόθεση του στρατολογημένου από τη S.O.E. λοχαγού Αργεΐτη. Όπως προαναφέρθηκε, ο τελευταίος είχε φτάσει στη Λακωνία τον Ιούλιο του 1943, κατά το τελευταίο κύμα «εξ ανατολής» αποστολών. Η επαφή του με τους ακραία συντηρητικούς κύκλους του ΕΣ και της Λακωνίας ερέθισε τόσο την ηγεσία του ΕΛΑΣ που επεδίωξε άμεσα την εξουδετέρωσή του. Έπειτα από μια περίοδο κυνηγητού, συνελήφθη και εκτελέστηκε στον Άγιο Βασίλειο την ίδια περίοδο με την διάλυση του τμήματος Βρεττάκου.¹¹⁷

Η εξουδετέρωση του Βρεττάκου και η εκτέλεση του Αργεΐτη υπέδειξαν σε όλες τις πλευρές τις διαθέσεις του ΕΛΑΣ απέναντι σε κάθε μορφή προδοσίας. Παράλληλα, επισημοποίησαν την ολική ρήξη του ΕΛΑΣ με τις συμμαχικές αποστολές, αποκαλύπτοντας τον διχαστικό ρόλο του βρετανικού παράγοντα.¹¹⁸ Βέβαια η πολιτική, στρατιωτική και διπλωματική νίκη του ΕΛΑΣ είχε ήδη καλλιεργηθεί με το Σύμφωνο του Δυρραχίου και επισημοποιήθηκε με την εξόντωση του τελευταίου τμήματος του ΕΣ.

Μετά τη διάλυση των αντιστασιακών κινήσεων η προσοχή του ΕΛΑΣ εστιάστηκε στη νοτιοδυτική Λακωνία και στην απελευθέρωση του Γυθείου. Ως το πλέον σημαντικό λακωνικό αστικό κέντρο νοτιώς της Σπάρτη, το Γύθειο είχε συγκεντρώσει την προσοχή του ΕΑΜ εξαρχής. Παρόλα αυτά, οι ισχυροί αντικομμουνιστικοί θύλακες και φυσικά η συνεχής ύπαρξη κατοχικών φρουρών είχαν υπονομεύσει την εαμική δράση, που δεν αναπτύχθηκε με την ίδια δυναμική όσο σε άλλες περιοχές της Λακωνίας. Κατά τον μήνα Νοέμβριο, η δράση τμημάτων του 9ου και του 8ου Συντάγματος μέσα από τη σύμπραξη Καραμούζη-Αρετάκη επιδόθηκε σε συστηματικά χτυπήματα των Γερμανικών φρουρών και σαμποτάζ των υποδομών της περιοχής. Ουσιαστικά για μερικές εβδομάδες η υδροδότηση του Γυθείου γινόταν μόνο με υδροπλάνα ενώ ο οδικός άξονας Γυθείου-Σπάρτη είχε υποστεί δολιοφθορές, καθιστώντας την πόλη ασφυκτιούσα.¹¹⁹

Κατά τη διάρκεια της «πολιορκίας» του Γυθείου παρατηρήθηκε για πρώτη φορά η ένοπλη συνεργασία Γερμανών και Ελλήνων. Είναι η ίδια περίοδος που παρατηρείται

¹¹⁷ Αναστασάκης, *Το αεροδρόμιο των Μολάων...*, ό.π., σ. 106. Ο προσωπικός φάκελος του Αργεΐτη βρίσκεται στα Εθνικά Αρχεία του Ηνωμένου Βασιλείου PRO, HS 5/370.

¹¹⁸ Ουσιαστικά μέχρι το φθινόπωρο του 1943 η βρετανική επιρροή στον ΕΛΑΣ είχε μειωθεί δραματικά, όπως παραδέχονταν και οι ίδιοι οι σύνδεσμοι, βλ. Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα...*, ό.π., σ. 204-206 όπου παρατίθενται αναφορές των Στίβενς και ΜακΜάλεν.

¹¹⁹ εφ. *Εθνική Δράση* 05.01.1944, Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...*, ό.π., σ. 111,

η ίδρυση των πρώτων εθελοντικών δοσιλογικών σχηματισμών, που θα αποτελέσουν τα Τάγματα Ασφαλείας του νομού.¹²⁰ Παλαιότερες εκθέσεις των Λακώνων στρατιωτικών Ζερβέα και Παπαδόγωνα είχαν εισηγηθεί τη συνεργασία με τους κατακτητές ως το «προσωρινό μέτρο» μπροστά στον «εαμοκομμουνιστικό» κίνδυνο, μέχρι την απελευθέρωση από τους Συμμάχους. Η διάλυση του ΕΣ αδιαμφισβήτητα συνέβαλε στην ενδυνάμωση του ρεύματος Ζερβέα-Παπαδόγωνα, με πρώην μαχητές της οργάνωσης να προχωρούν στα Τάγματα Ασφαλείας.¹²¹ Ο αδερφός του ίλαρχου, Λεωνίδα Βρεττάκος, και κατόπιν ο πρώην του ΕΣ, αποσκιρτήσας από τον ΕΛΑΣ, αξιωματικός Παναγιώτης Δεμέστιχας ηγήθηκαν του πρώτου Τάγματος Ασφαλείας στη Σπάρτη, με την ονομασία «Ελεύθερος Ελληνικός Στρατός Λεωνίδα».¹²² Ακολούθησε σύντομα η συγκρότηση του Τάγματος Ασφαλείας Γυθείου με ηγετικές προσωπικότητες τους Κατσαρέα (πρώην στέλεχος του ΕΣ) και Λουμάκο (δήμαρχος).¹²³ Με βάση τη Σπάρτη και το Γύθειο, ταγματасφαλίτικοι λόχοι εγκαταστάθηκαν σε κομβικά επαρχιακά κέντρα ή ακόμα και χωριά.¹²⁴

Οι αρχικοί δισταγμοί της γερμανικής ηγεσίας για την ανάπτυξη των Ταγμάτων Ασφαλείας στη Λακωνία παρακάμφθηκαν από την ισχυρή πίεση των εθνικιστικών κύκλων.¹²⁵ Εξάλλου, βασική διαφορά του πελοποννησιακού παραδείγματος των

¹²⁰ Για μια συγκεκριμένη μελέτη πάνω στα Τάγματα Ασφαλείας Πελοποννήσου βλ. Γιώργος Πετρόπουλος, *Τα Τάγματα Ασφαλείας στην Πελοπόννησο - Ιδεολογικές διαστάσεις και μνημονικός λόγος*, Διπλωματική Εργασία (Πάντειο Πανεπιστήμιο), Αθήνα 2007 αλλά και Κωστόπουλος, *Αυτολογοκριμένη μνήμη...*, ό.π.

¹²¹ Για τις σχέσεις του Ζερβέα με την οργάνωση «Στρατιωτική Ιεραρχία» και την κάθοδό του στην Πελοπόννησο βλ. Χ. Φλάισερ, *Στέμματα και Σβάστικα...*, ό.π., τ. Β, σ. 45-46

¹²² Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ), *Έκθεση του πολιτικού αρχηγού του Τ.Α. Σπάρτης Λεωνίδα Βρεττάκου, Αρχεία Εθνικής Αντίστασης, 1941-1944*, Αθήνα, 1998, τ. 8., σ. 164-173.

¹²³ Καρακατσιάνης, *Η Μάχη στον Πόλεμο...*, ό.π., σ. 175 και 188.

¹²⁴ Στην Σπάρτη συγκροτήθηκε το τάγμα του «Ελεύθερου Ελληνικού Στρατού “Λεωνίδα”» (Πρώτο Τάγμα Ασφαλείας Σπάρτης) αρχικά υπό τον Λεωνίδα Βρεττάκο, γεωπόνο, αδελφό του Τηλέμαχου, με υπαρχηγό τον (μετέπειτα δήμαρχο Σπάρτης) Βενιζέλο Ζερβέα, στρατιωτικό σύμβουλο και διοικητή αμύνης Μυστρά τον ταγματάρχη Κωνσταντίνο Κωστόπουλο, και διοικητή τάγματος τον ταγματάρχη Παναγιώτη Δεμέστιχα. Σταδιακά συγκροτούμενο, απαρτίζεται από πέντε λόχους: τον 1ο λόχο (Μυστρά) με 170 άνδρες με διοικητή τον ανθυπολοχαγό Γεώργιο Περιβολιώτη και υποδιοικητή τον Δημήτριο Δημητρακάκη, τον 2ο λόχο (Σπάρτης) με 160 άνδρες και διοικητή τον λοχαγό Ιωάννη Τσόμπο, τον 3ο λόχο (Μαγούλας) με 160 άνδρες και διοικητή τον ανθυπολοχαγό Βένο και εν συνεχεία τον ανθυπολοχαγό Ανάργυρο Ψυχογιό, και μετά τον βαρύ τραυματισμό και αυτού, από τον ανθυπολοχαγό Σπύρο Βαλασάκο, τον 4ο λόχο (Σκλαβοχωρίου-Ανωγείων) με 140 άνδρες και διοικητή τον ανθυπολοχαγό Πάνο (Παναγιώτη) Κατσαρέα, και τον 5ο λόχο (Γυθείου) με 150 άνδρες και διοικητή τον ανθυπολοχαγό Αλέξανδρο Καραδημητρόπουλο. Μετά την «ανεξαρτητοποίηση» του Γυθείου στις αρχές του 1944, συγκροτούνται βάσεις σε Σκάλα, Πετρίνα, Αρεόπολη, Καρυόπολη και Οίτυλο.

¹²⁵ Η γερμανική ηγεσία θεωρούσε αρχικά πως ο αντικομμουνισμός των συντηρητικών λακωνικών κύκλων δεν συνεπαγόταν απαραίτητα με «αντιβρετανισμό» σε περίπτωση συμμαχικής απόβασης, ενώ η δύναμη του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ καθιστούσε επιφυλακτικά τα στελέχη της σχετικά με την παροχή οπλισμού στους εθνικιστές, καθώς υπήρχε σοβαρή περίπτωση να καταλήξουν στα χέρια ανταρτών, βλ. Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα...*, ό.π., σ. 193-203. Βλ. επίσης Παναγιώτης Ν. Λιακάκος, *Η αγγλόφιλη Εθνική Αντίσταση στη νότια Πελοπόννησο*, Το Αντίδοτο, Καλαμάτα 2018.

Ταγμάτων Ασφαλείας σε σχέση με το πρωταρχικό πρότυπο στην πρωτεύουσα, ήταν πως δεν γνώρισαν καμία «ρεπουμπλικανική» φάση.¹²⁶ Αντίθετα, εμφανίστηκαν εξαρχής ως ένοπλοι αντικομμουνιστικοί εθελοντικοί σχηματισμοί εκδηλώνοντας σύντομα κρούσματα ακραίας βίας κατά του (εαμικού και μη) λακωνικού πληθυσμού.¹²⁷

Στις 25 Νοεμβρίου μονάδες του I/8 Τάγματος με επικεφαλής του Λεβεντάκη και Πρεκεζέ, χτύπησαν στη θέση Μονοδέντρι μία φάλαγγα τεσσάρων γερμανικών αυτοκινήτων που πορευόταν προς τη Σπάρτη. Σύμφωνα με πληροφορίες, η φάλαγγα μετέφερε λόχο ταγματасφαλιτών από την Αθήνα.¹²⁸ Οι απώλειες των Γερμανών ανήλθαν σε 21 άτομα (18 Γερμανοί στρατιώτες, 3 αξιωματικοί). Ως αντίποινα η γερμανική διοίκηση προχώρησε στην εκτέλεση 118 κρατούμενων που αποτελούνταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία από μέλη και στελέχη του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ, ένα χαρακτηριστικό γεγονός που τροφοδότησε τα πάθη ανάμεσα στον εαμικό κόσμο και το εθνικιστικό/δοσιλογικό περιβάλλον.¹²⁹

Από το τέλος Νοέμβρη ξεκινά μία νέα περίοδος στη συγκρουσιακή ιστορία του ΕΛΑΣ με τις δυνάμεις κατοχής, καθώς οι Γερμανοί στρέφουν σταδιακά την προσοχή τους (και) στη νότια Πελοπόννησο, έχοντας ταυτόχρονα την ένοπλη και μη, υποστήριξη των Ταγμάτων Ασφαλείας. Η επάνδρωση των υπαίθριων κέντρων με μεικτές φρουρές Γερμανών-ταγματасφαλιτών επανέφερε την εχθρική παρουσία μέχρι τη νοτιοανατολική Λακωνία και τους Μολάους, όπου πρωτοστάτησε η Εθελοντική Αντικομμουνιστική Ομάδα της πόλης.¹³⁰

Η εξέλιξη αυτή έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου στην ελασίτικη ηγεσία. Η επιχείρηση της 3ης Δεκεμβρίου 1943 κατά της εχθρικής βάσης στην Απιδιά είναι ενδεικτική της αναβαθμισμένης επιχειρησιακής δράσης του ΕΛΑΣ και του επιπέδου συντονισμού των δυνάμεων. Τμήμα 45 μαχητών του III Τάγματος με επικεφαλής τον καπετάνιο Γιάννη Μακρή ανέλαβε την επίθεση στις βάσεις Απιδιάς και Μολάων,

¹²⁶ Χάγκεν Φλάισερ, «Νέα στοιχεία για τις σχέσεις γερμανικών αρχών Κατοχής και Ταγμάτων Ασφαλείας», *ΜΝΗΜΩΝ*, τόμος 8 1982, σ. 189-203

¹²⁷ Βλ. σχετικά Λυμπεράτος Μ.Π. Τα γερμανικά αντίποινα, τα Τάγματα Ασφαλείας και ο ΕΛΑΣ: Η περίπτωση της κεντρικής και νότιας Πελοποννήσου στην Κατοχή, στο Καρακατσιάνης, Ι. (επιμ.), *Νότια Πελοπόννησος 1935-1950*, Αθήνα, εκδ. Συνδέσμου Φιλολόγων Μεσσηνίας και εκδ. Αλφειός, 2009, σ. 61-102

¹²⁸ Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...*, ό.π., σ. 111

¹²⁹ Ρουμेलιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 222-228 για μια αποτύπωση της εκτέλεσης των 118 στο εαμικό φαντασιακό, και τον ρόλο των ταγματасφαλιτών της Σπάρτης στη σύλληψη των ομήρων. Σημειωτέον ότι οι εκτελεσθέντες αποτελούσαν πολύ σημαντικό κομμάτι της διάνοησης της πόλης, όπως εξάγεται και από τη φύση των επαγγελμάτων τους.

¹³⁰ Αναστασάκης, *Το Αεροδρόμιο των Μολάων...*, ό.π., σ. 150-153

διαθέτοντας πλέον βαρύ οπλισμό μετά τις επιχειρήσεις σε Κοσμά και Κύθηρα. Την ίδια στιγμή δύο άλλα τμήματα του Συντάγματος καιροφυλακτούσαν την έλευση πιθανών ενισχύσεων από Γύθειο-Σπάρτη και Μολάους. Το τμήμα που ανέλαβε τη φρούρηση Μολάων-Απιδιάς, διέθετε επίλεκτη διμοιρία που θα εισερχόταν εντός πόλης μόλις εξέρχονταν οι ενισχύσεις για την Απιδιά. Η επιχείρηση διεξήχθη υποδειγματικά κατά το ήμισυ, αφού το τμήμα του Μακρή εξόντωσε μέσα σε δύο ώρες τη φρουρά στην Απιδιά (νεκροί 34 Γερμανοί και 2 αιχμάλωτοι) ενώ οι μονάδες του ΙΙ Τάγματος εμπόδισαν τις ενισχύσεις από το Γύθειο. Αντίθετα, Το τμήμα που είχε αναλάβει τη φύλαξη του δρόμου Μολάων-Απιδιάς και την εξουδετέρωση της βάσης εντός πόλης, έγινε αντιληπτό από τους ταγματасοφалίτες πριν την εκδήλωση της επίθεσης. Η γερμανική φρουρά των Μολάων κινήθηκε σύσσωμη κατά πάνω του ελαστικού τμήματος, με αποτέλεσμα βέβαια να μην στραφούν ενισχύσεις προς την Απιδιά, αλλά και να μην εισχωρήσει η διμοιρία του ΕΛΑΣ στους Μολαούς. Συνολικά οι αντάρτες μέτρησαν μόλις 2 νεκρούς ενώ απέσπασαν σημαντικές ποσότητες όπλων και πολεμοφοδίων από την Απιδιά, μεταξύ αυτών βαριά πολυβόλα και μυδράλια.¹³¹

Μέχρι το τέλος Δεκεμβρη ο ΕΛΑΣ αύξησε την πίεση γύρω από το Γύθειο αλλά και τη Σπάρτη. Οι μάχες σε Φράγκα, Κονάκια, Λίμπερδο (σημ. Πλάτανος) και Ψαθάκια εξουδετέρωσαν πιθανές γερμανικές ενισχύσεις από και προς το Γύθειο ενώ λίγες μέρες αργότερα χτυπήθηκαν ταγματасοφалίτικες και γερμανικές φρουρές σε Μαγούλα και Σκλαβοχώρι (σημ. Αμύκλαι).¹³² Την ίδια μέρα με το χτύπημα στη Μαγούλα, δύο λόχοι του Ι Τάγματος εισέβαλαν για αντιπερισπασμό στο κέντρο της Σπάρτης και προκάλεσαν απώλειες στη μεικτή φρουρά που βρισκόταν εντός δημοτικού σχολείου της πόλης¹³³. Στις 20 Δεκεμβρη, μονάδες του Ι Τάγματος έπληξαν επίσης γερμανική φάλαγγα αυτοκινήτων προκαλώντας «52 νεκρούς». Μετά το χτύπημα στον Μυστρά, στις 21 του μήνα, Γερμανικές και ταγματасοφалίτικες δυνάμεις έκαψαν το χωριό Τρύπη, τη λεγόμενη «μικρή Μόσχα» της Λακωνίας.

Παράλληλα με τις επιθέσεις κατά εχθρικών βάσεων, δυνάμεις του ΕΛΑΣ εξουδετέρωναν τις εντεινόμενες επιδρομές Γερμανών και Ταγμάτων Ασφαλείας κατά των λακωνικών χωριών, είτε αυτές αφορούσαν επιδρομές είτε συλλήψεις και

¹³¹ Αφήγηση της μάχης από τον Γιάννη Μακρή, όπως παρατίθεται στο Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, σ. 297-298, Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...*, ό.π., σ. 112.

¹³² Βλ. επίσης παράρτημα 2 (Χάρτες).

¹³³ *Αυτ.*, σ. 114

εκφοβισμούς.¹³⁴ Τέτοιες περιπτώσεις ήταν οι μάχες στη Συκιά (26/12/43), στο Αλεποχώρι (29/12/43) και στο Αλάμπει (02/01/44). Παράλληλα, το Ι Τάγμα εγκατέστησε μόνιμα φυλάκια στην Κοκκινόραχη, μόλις λίγα χιλιόμετρα έξω από τη Σπάρτη, ώστε να κατοπτεύει τις εχθρικές κινήσεις και να εμποδίζει τυχόν επιδρομές μικρής εμβέλειας προς τα χωριά-βάσεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στη βόρεια Λακωνία.

Η πιο σημαντική επιχείρηση του ΕΛΑΣ πριν την εκπνοή του έτους διεξήχθη πάλι στα νοτιοανατολικά και στην περιοχή των Μολάων, δείγμα της σημασίας που κατείχε ο έλεγχος της πόλης για την «απελευθερωμένη» νοτιοανατολική Λακωνία και γενικότερα την ελασίτικη στρατηγική.¹³⁵ Στο πλαίσιο αυτό, δυνάμεις του ΙΙΙ Τάγματος φρόντισαν αρχικά να αποκόψουν τον ανεφοδιασμό των Μολάων δια ξηράς διαλύοντας τις γέφυρες των οδών Μολάων-Βλαχιώτη και Μολάων-Μονεμβάσιας. Οι προσπάθειες του ΕΑΜ για μια αναίμακτη επίλυση της κατάστασης ναυάγησαν¹³⁶, εξού και στις 28 Δεκεμβρίου, οι δυνάμεις του ΙΙΙ Τάγματος του ΕΛΑΣ προωθήθηκαν περίξ των Μολάων. Δεδομένου ότι τμήματα του 9ου Συντάγματος ανέλαβαν αυτή τη φορά την εξουδετέρωση ενισχύσεων με προέλευση το Γύθειο και τη Σπάρτη, πιθανώς τμήματα του ΙΙ Τάγματος να ενίσχυσαν την επιχείρηση στους Μολάους.

Ο κύριος όγκος των ελασίτικων δυνάμεων εισήλθε από τα βορειοανατολικά της πόλης ενώ ο τρίτος λόχος του Μαστοράκου από τα νότια, αφού εξουδετέρωσε τη φρουρά στα Πάκια. Η μάχη έληξε το πρωί της 29ης Δεκέμβρη με παράδοση της Αντικομμουνιστικής Ομάδας Μολάων, που συμπύχθηκε σχετικά σύντομα στο κέντρο της πόλης περικυκλωμένη από τον ΕΛΑΣ¹³⁷. Οι αντάρτες είχαν μικρές απώλειες (4 νεκρούς 15 τραυματίες) και πολλά οφέλη σε οπλισμό (200 τυφέκια και λίγα οπλοπολυβόλα).¹³⁸ Η εύκολη -παρά τη μεγάλη της αριθμητική δύναμη- ήττα της συγκεκριμένης αντικομμουνιστικής πρωτοβουλίας υποδεικνύει μία σχετική απειρία επί

¹³⁴ Παρά τη διαπίστωση της γερμανικής ηγεσίας σχετικά με τον ερεθισμό του πληθυσμού από τα πλιάτσικα των Ιταλών, το φαινόμενο αυτό δεν σταμάτησε ούτε επί των ημερών της, βλ. Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα...*, ό.π.

¹³⁵ Η επαρχία Επιδαύρου-Λιμηρά, λόγω της απόστασής της από τις κύριες κατοχικές δυνάμεις είχε μεγάλη στρατηγική σημασία για το λακωνικό αντάρτικο, τόσο για την τροφοδοσία του όσο και τη θεμελίωση της εξουσίας του ΕΑΜ. Βλ. Γραμματικάκης, *Ο αγώνας Επιδαύρου-Λιμηράς...* ό.π.

¹³⁶ Μούτουλας, *Η Πελοπόννησος 1940-45...*, ό.π., σ. 496 και Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 305 για τις διαπραγματεύσεις των δύο πλευρών, όπου αναφέρεται μεταξύ άλλων η πρόταση του ΕΑΜ να διατηρήσει το τμήμα τον οπλισμό του αλλά να αναλάβει αντιστασιακή δράση.

¹³⁷ εφ. *Εθνική Δράση* 05.01.1944 όπου παρατίθεται η «Έκθεση του 8ου Συντάγματος» του Βασταρδή.

¹³⁸ Αναστασάκης, *Το Αεροδρόμιο των Μολάων...*, ό.π., σ. 161. Οι πρωταίτιοι της ΑΟΜ πετάχτηκαν σε ένα βάραθρο ονόματι «Τρύπα του Ταράτσα», κοντά στο χωριό Νιάτα, έπειτα από λαϊκό δικαστήριο που συμμετείχε η ελίτ των «ερυθρών» εαμικών στελεχών (Φράγκος, Λάτσης, Ωρίων), βλ. Καραλής, *Ιστορία των δραματικών...*, ό.π., σ. 178-179.

των στρατιωτικών ζητημάτων, καθώς στελεχωνόταν περισσότερο από πολίτες παρά από στρατιωτικούς όπως τα τάγματα του Γυθείου και της Σπάρτης.¹³⁹

Ήδη από το φθινόπωρο του 1943, η αποχώρηση της 1ης Μεραρχίας Τεθωρακισμένων από την Πελοπόννησο για τη Στερεά Ελλάδα είχε καταστήσει την 117η Μεραρχία Καταδρομών τη μόνη -μαζί με τα αναλώσιμα τάγματα αμύνης φρουρίων- ισχυρή γερμανική δύναμη περιφρούρησης της χερσονήσου. Ο Καρλ φον Λε Σουίρ ορίστηκε και επίσημα διοικητής της Πελοποννήσου τον Οκτώβριο, έχοντας συνολικά στη διάθεσή του περίπου 12.000 στρατιώτες, προκειμένου να διαφυλάξει τη μήκους 1.350 χλμ. Μωραϊτική ακτογραμμή, τις συγκοινωνιακές γραμμές που οδηγούσαν στον Ισθμό και τα αστικά κέντρα.¹⁴⁰

Όπως αναγνώριζε τόσο ο Λε Σουίρ όσο και ο διοικητής του 68ου Σώματος Στρατού Χέλμουτ Φέλμυ, μια τέτοια στρατιωτική δύναμη δεν μπορούσε να προστατεύσει ικανοποιητικά την Πελοπόννησο ούτε από ενδεχόμενες μικρής ισχύος επιθέσεις από τη θάλασσα, «ούτε από ισχυρές συμμαχίες».¹⁴¹ Η γερμανική ηγεσία τοποθέτησε τις δυνάμεις της με τέτοιον τρόπο ώστε να μείνει προσηλωμένη στο βασικό στρατηγικό της στόχο μέσω του ελέγχου των συγκοινωνιακών γραμμών, οι οποίες διέρχονταν κατά κύριο λόγο (πλην αυτής που ξεκινούσε από το Γύθειο) από τα δυτικά και τις κεντρικές περιοχές της χερσονήσου. Εξού και για τους νομούς Μεσσηνία, Λακωνία και Αρκαδία δεσμεύτηκε μόνο ένα μέρος των δυνάμεων του 737ου Συντάγματος με κύριο στόχο τη διαφύλαξη των οδικών αρτηριών Καλαμάτας-Τρίπολης, Γυθείου-Σπάρτης-Τρίπολης και Λαγκαδίων-Βυτίνα-Τρίπολης.

Η αρχική «αδιαφορία» των Γερμανών για την ανατολική Λακωνία και τον Πάρνωνα εξανεμίστηκε με το μπαράζ επιθέσεων που εξαπέλυσε ο ΕΛΑΣ κατά το τελευταίο δίμηνο του 1943. Τόσο οι εκτελέσεις μετά το Μονοδέντρι όσο και το ολοκαύτωμα των Καλαβρύτων στις 13 Δεκεμβρίου αποτέλεσαν ένα ισχυρό δείγμα των

¹³⁹ Βλ. Αποστόλης Παρτσακλός, *Ενοπλος δοσιλογισμός και Τάγματα Ασφαλείας: Η περίπτωση της Μεσσηνίας μέσα από τα βουλευμένα και τα πρακτικά των δικών του ειδικού δικαστηρίου δοσιλόγων*, (Διπλωματική εργασία), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2018.

¹⁴⁰ Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα...*, ό.π., σ. 231. Η έδρα της 117ης Μεραρχίας μεταφέρθηκε στο Περιγιάλι, εγγύτερα του Ισθμού.

¹⁴¹ *Αυτ.*, σ. 230. Ο Λε Σουίρ είχε προτείνει το σχέδιο ολικής εγκατάλειψης της Πελοποννήσου ή συγκέντρωσης των γερμανικών δυνάμεων στον Ισθμό, σε μία περίοδο που η γερμανική ηγεσία παραδεχόταν ότι μία συμμαχική απόβαση στην Ελλάδα θα ήταν καταστροφική για την κυριαρχία του Άξονα στην περιοχή.

αντιποίνων που ήταν διατεθειμένη να εφαρμόσει η γερμανική ηγεσία.¹⁴² Ειδικότερα στη Λακωνία, η αύξηση των δυνάμεων των Ταγμάτων Ασφαλείας δοκίμασε την εξουσία του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ενώ στη λακωνική Μάνη κατίσχυσαν πλήρως έναντι του αντιστασιακού κινήματος για μεγάλο χρονικό διάστημα. Από το τέλος του 1943, τα Τάγματα Ασφαλείας συνιστούσαν συμπαραστάτη των γερμανικών φρουρών στα κύρια λακωνικά κέντρα όσο και πολύτιμοι βοηθοί στις επιδρομές στην ύπαιθρο. Τα Τάγματα δεν λειτουργούσαν απλώς ως επικουρικές μονάδες προς «εξοικονόμηση «πολύτιμου γερμανικού αίματος, αλλά ως «τα αυτιά και τα μάτια» των κατοχικών δυνάμεων χάρη στη γνώση των εγχώριων πραγμάτων και των ντόπιων κοινωνικών σχέσεων.

Εξού και από τον Ιανουάριο έως τον Απρίλιο του 1944 οι Γερμανοί θα επιχειρήσουν δύο μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, τις πρώτες επί λακωνικού εδάφους, στο πλαίσιο των ευρύτερων επιχειρήσεων που είχαν ήδη ξεκινήσει στη βόρεια Πελοπόννησο.¹⁴³

Στις αρχές του έτους γερμανικές μονάδες του 737ου Συντάγματος συνολικής δύναμης περίπου 800-1000 ανδρών, κινήθηκαν κυκλωτικά προς της βόρειες παρυφές του Ταΰγету¹⁴⁴. Την ίδια περίοδο το II Τάγμα είχε επιφέρει ένα ισχυρό χτύπημα στη νεόκοπη ταγματасφαλίτική βάση στο Σκλαβοχώρι. Στην περιοχή του αλαγόγιου Ταΰγету, δυνάμεις του 9ου Συντάγματος απώθησαν τους Γερμανούς προξενώντας σοβαρές απώλειες ενώ στην ανατολική πλευρά (Λογγανικός-Καστανιά) το II/8 Τάγμα ενεπλάκη σε μικρής κλίμακας συρράξεις. Κατόπιν διαταγής της ΙΧ Ταξιαρχίας όλες τα ελασίτικα τμήματα συμπύχθηκαν (προφανώς στο νότο) αποφεύγοντας περαιτέρω μάχες με τον κατακτητή, έχοντας προκαλέσει απώλειες τη τάξης των 70-80 ανδρών (έναντι ενός νεκρού) και αποκομίζοντας αρκετά λάφυρα.¹⁴⁵

Μετά το φιάσκο του Ταΰγету, στις 13 Ιανουαρίου η γερμανική διοίκηση διέταξε νέα εκκαθαριστική επιχείρηση στη ζώνη Κροκεών-Γυθείου-Μολάων-Αγίου Δημητρίου, διαθέτοντας σαφώς περισσότερο έμψυχο δυναμικό και στοχεύοντας αυτήν τη φορά τον Πάρνωνα. Στην επιχείρηση «Κότσουφας» (Amsel), μαζί με τις δυνάμεις του 737ου Συντάγματος Καταδρομών, της 116ης Μονάδας Αναγνώρισης, τον 1ο Λόχο

¹⁴² *Αυτ.* σ. 558. Η εφαρμογή των αντιποίνων ενίοτε ήταν σημείο τριβής μεταξύ των Φέλμυ και Λε Σουίρ, αν και ο ρόλος του Ανώτατου διοικητή των S.S. στην Ελλάδα, Βάλτερ Σιμάνα, ίσως υποσκελίζει αμφοτέρους.

¹⁴³ Μούτουλας, *Πελοπόννησος 1940-45...*, ό.π., σ. 539-540.

¹⁴⁴ Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, ό.π., τ. Γ', σ.283

¹⁴⁵ Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...*, ό.π., σ. 116

της μονάδας Καταδρομέων των Τεθωρακισμένων, τον 1ο Λόχο της Τεθωρακισμένης Ομάδας Αναγνώρισης και το 1009ο Τάγμα Αμύνης Φρουρίων συμμετείχε για πρώτη φορά και το Τάγμα Εθελοντών «Λεωνίδας».¹⁴⁶ Το μέγεθος της γερμανικής δύναμης ανάγκασε αρχικά τον ΕΛΑΣ να εφαρμόσει τακτική διασκορπισμού των μονάδων του για μεγαλύτερη ευελιξία κινήσεων. Όσο πλησίαζαν οι Γερμανοί στη νότια ζώνη του Πάρνωνα οι μονάδες του III Τάγματος συμπύσσονταν βόρεια αποφεύγοντας να συναντήσουν τις αντίπαλες δυνάμεις. Η μόνη άξια αναφοράς σύγκρουση διεξήχθη στις 21-22 Ιανουαρίου, όταν δυνάμεις του 8ου Συντάγματος αποπειράθηκαν να παγιδέψουν τους Γερμανούς στην ίδια θέση με τον Φεστούτσιο, πλησίον του Κοσμά. Η γερμανική διοίκηση αντιλήφθηκε την ενέδρα και με έναν εξαιρετικά δύσκολο σε εκτέλεση ελιγμό πέτυχε να θέσει τους αντάρτες υπό τον φόβο του κλοιού, κάτι που εντέλει αποφεύχθηκε χάρη στη δράση του Λόχου Πυροβολικού του III Τάγματος.¹⁴⁷ Οι κάτοικοι του Κοσμά αντιλήφθηκαν με τη σειρά τους τον κίνδυνο και εγκατέλειψαν τις εστίες τους πριν το χωριό παραδοθεί στις φλόγες. Οι Γερμανοί υποχώρησαν ακολουθώντας την παραλιακή γραμμή και στις 5 Φεβρουαρίου η επιχείρηση «Κότσυφας» τερματίστηκε.

Οι πρώτες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις χαρακτηρίστηκαν ως αποτυχία και από τη γερμανική ηγεσία, καθώς δεν μπόρεσαν σε καμία περίπτωση να παγιδέψουν ή να εξοντώσουν τμήματα των ανταρτών. Όπως στον Ταΰγετο, έτσι και στον Πάρνωνα οι γερμανικές δυνάμεις δεν ήταν σε θέση να εκτελέσουν μια πραγματικά επικίνδυνη εκκαθαριστική επιχείρηση για τα τμήματα του ΕΛΑΣ, καθώς η περικύκλωση των ανταρτών στον Ταΰγετο ή στον Πάρνωνα θα απαιτούσε πολύ μεγαλύτερη κινητοποίηση πόρων και έμπυχου δυναμικού¹⁴⁸. Κατά συνέπεια, οι Γερμανοί εστίασαν περισσότερο στη διάρρηξη των βάσεων του ΕΛΑΣ διενεργώντας επιδρομές και τρομοκρατικές ενέργειες στα «φιλοεαμικά» χωριά. Σε αυτήν την τακτική η συνεισφορά των Ταγμάτων Ασφαλείας, κρίθηκε αξιοσημείωτη από τη γερμανική ηγεσία, αφού τα μέλη των εθελοντικών σχηματισμών «είναι εξοικειωμένα με τις τοπικές συνθήκες και την πολεμική τακτική των ανταρτών και από την άλλη μπορούν να

¹⁴⁶ Αναστασάκης, *Το Αεροδρόμιο των Μολάων...*, ό.π., σ. 161

¹⁴⁷ Μαχαίρας, *50 Χρόνια Μετά...*, ό.π., σ. 341-42, Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...*, ό.π., σ. 118

¹⁴⁸ Αναστασάκης, *Το Αεροδρόμιο των Μολάων...*, ό.π., σ. 162

θεωρηθούν αξιόπιστα...», εξού και «*Η περαιτέρω επέκταση των ομάδων αυτών κρίνεται σκόπιμη*». ¹⁴⁹

Η ισχυροποίηση των ταγμασφαλίκων βάσεων στη δυτική Λακωνία και οι επιδρομές στις βάσεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, οδήγησε σε κλιμάκωση των συγκρούσεων στον νοτιοανατολικό Ταΰγετο. Οι μάχες στη Ζελίνα, στα Μποσιναίικα και στον Άγιο Δημήτριο Μελιτίνης που διεξήχθησαν στο τέλος Φεβρουαρίου αποτυπώνουν την ένταση που προκάλεσε η δραστηριότητα των μεικτών επιδρομών Γερμανών-ταγμασφαλιτών, κατάσταση που εκτονώθηκε προσωρινά με τη δραστηριότητα του ΙΙ Τάγματος. ¹⁵⁰ Στις αρχές του Μαρτίου, η κατοχική πίεση μεταφέρθηκε ξανά στα νότια του Πάρωνα, όταν αγνώστου μεγέθους γερμανικές δυνάμεις είχαν οδηγήσει σε δύσκολη θέση μονάδες του ΙΙΙ Τάγματος. Στο πλαίσιο αντιπερισπασμού, ο λόχος πυροβολικού του Ι Τάγματος και δύο διμοιρίες μαχητών προωθήθηκαν εσπευσμένα πλησίον της οδού Σπάρτης-Τρίπολης, στη θέση Μονοδέντρι. Εκεί, το βράδυ της 12ης Μαρτίου, το απόσπασμα του ΕΛΑΣ εξόντωσε τη φάλαγγα έντεκα γερμανικών οχημάτων μεταφοράς προσωπικού πραγματοποιώντας ευρεία χρήση βαρέων όπλων. Το χτύπημα στο Μονοδέντρι προπαγανδίστηκε από το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ως «η εκδίκηση των εκτελεσμένων», ενώ πέτυχε και τον στρατηγικό του στόχο οδηγώντας σε απόσυρση τις αντίπαλες δυνάμεις. ¹⁵¹

Την ίδια περίοδο υπήρξε αλλαγή στη στρατιωτική διοίκηση του 8ου Συντάγματος. Ο συνταγματάρχης πυροβολικού Σπύρος Τσικλητήρας αντικατέστησε τον σμήναρχο Βασταρδή που μεταφέρθηκε στο επιτελείο της ΙΙΙ Μεραρχίας. ¹⁵² Η άφιξη του Τσικλητήρα συνδέεται με μια σειρά σημαντικών μεταβολών στο τακτικό δόγμα άμυνας του 8ου Συντάγματος, καθώς ο ίδιος διαπίστωσε ανεπάρκειες στον τρόπο αντιμετώπισης των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων και των κατοχικών επιδρομών. Έως τότε η τακτική του ΕΛΑΣ προέβλεπε την αποφυγή μάχης μέσω υποχωρητικών διασκορπισμών (ελαστική άμυνα). Οι διαταγές του Τσικλητήρα προέβλεπαν αρχικά τη δημιουργία προφυλακών στην κατακόρυφη ζώνη-προμετωπίδα του ζωτικού χώρου κυριαρχίας του ΕΛΑΣ, που ξεκινούσε από τον βορρά και τα σύνορα

¹⁴⁹ *Αυτ.*, σ. 162-163 όπου παρατίθενται τα αποσπάσματα από το Πολεμικό Ημερολόγιο Γερμανικού 68ου Σώματος Στρατού.

¹⁵⁰ Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...*, ό.π., σ. 118

¹⁵¹ Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, ό.π., τ. Γ', σ. 286-288.

¹⁵² Το δίμηνο που μεσολάβησε (Φεβρουάριος-Μάρτιος) τη θέση του στρατιωτικού διοικητή κατείχε ο αντισυνταγματάρχης Κονδύλης, πιθανότατα όμως προσωρινά μετά από τον τραυματισμό του Βασταρδή.

με την Αρκαδία (Αράχωβα) μέχρι τις παρυφές της Επιδαύρου Λιμηρά (Μολάοι).¹⁵³ Αυτές οι μικρές ομάδες που στελεχώνονταν από τις δυνάμεις του Ι και του ΙΙΙ Τάγματος λειτουργούσαν πρωτίστως ως μια προωθημένη γραμμή κατακερματισμένης άμυνας. Σε συνεργασία με τις δυνάμεις του εφεδρικού ΕΛΑΣ, οι προφυλακές αναλάμβαναν την καθυστέρηση των επιτιθέμενων δημιουργώντας εστίες αντίστασης, με αποτέλεσμα την παροχή χρόνου στη διοίκηση του Συντάγματος για τη λήψη των αναγκαίων μέτρων (προφύλαξη τροφίμων και εφοδίων, μεταφορά ασθενών κ.ά.). Στην απέναντι πλευρά και τον Ταΰγετο, το μέτρο Τσικλητήρα εφαρμόστηκε στις βόρειες παρυφές γύρω από τη ζώνη της αλαγονιακής εισόδου στη Μεσσηνία, προκειμένου να ενημερώνονται έγκαιρα για ανάλογες δραστηριότητες οι μονάδες του 9ου Συντάγματος.¹⁵⁴ Παράλληλα, ο Τσικλητήρας έδωσε εντολές τους διοικητές και τους λοχαγούς των ταγμάτων να συγκροτήσουν ειδικά τμήματα παρενόχλησης των επιδρομών κατά την υποχώρησή τους, καθώς τότε θα μπορούσαν να αποφέρουν φθοροποιά χτυπήματα στο έμψυχο δυναμικό του εχθρού.

Στις 10 Απριλίου η γερμανική διοίκηση της Πελοποννήσου διέταξε τη διεξαγωγή τριών παράλληλων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων. Η κίνηση προήλθε έπειτα από τις παρασκηνιακές όσο και αμφιλεγόμενες επαφές ανάμεσα στη γερμανική πλευρά και τμήματα της εαμικής ηγεσίας για τη σύναψη ανακωχής.¹⁵⁵ Η επιχείρηση «Κόνδωρ» εστιάστηκε στην ανατολική Λακωνία-Κυνουρία και πιο συγκεκριμένα στο γεωγραφικό τρίγωνο Λεωνίδιο-Γύθειο-Μονεμβάσια. Βασικός σκοπός δεν ήταν η εξόντωση αντάρτικων τμημάτων, κάτι που μαρτυρείται και από την αισθητά μικρότερη στρατιωτική δύναμη σε σύγκριση με την επιχείρηση «Κότσυφας», αλλά η καταστροφή των εν δυνάμει σημείων προσάραξης υποβρυχίων και των εχθρικών πλοίων στην παραλιακή γραμμή Γυθείου-Λεωνιδίου. Εξού και τις χερσαίες μονάδες θα υποστήριζαν 12 πλοία (6 περιπολικά και 6 μικρά αποβατικά) του Γερμανικού Πολεμικού Ναυτικού. Η δραστηριότητα του ΕΛΑΝ δεν είχε περάσει απαρατήρητη στη γερμανική διοίκηση. Ήδη από το φθινόπωρο του 1943 ο ναυτικός βραχίονας του ΕΛΑΣ είχε επιφορτιστεί

¹⁵³ Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, ό.π., τ. Γ', σ. 290

¹⁵⁴ *Αυτ.*, σ. 291

¹⁵⁵ Το επεισόδιο ανάμεσα στη γερμανική πλευρά και το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ συνέβη στο τέλος Μαρτίου του 1944 και αφορούσε την πρόταση ανακωχής από σε διάφορους φορείς του εαμικού κινήματος. Ο διαμεσολαβημένος ρόλος του εκπροσώπων του Ερυθρού Σταυρού και η μεμονωμένη απεύθυνση σε διαφορετικά κλιμάκια του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ προκάλεσε σύγχυση. Αν και το 8ο Σύνταγμα όπως και η ΙΙΙ Μεραρχία αρνήθηκαν κάθε τέτοια συζήτηση, φαίνεται ότι η ΝΕΛ μπήκε σε διαδικασία διαπραγματεύσεων, γεγονός που προκάλεσε τη δυναμική αντίδραση της Πελοποννησιακής Επιτροπής. Όλη η υπόθεση περιγράφεται στο Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, ό.π., τ. Γ', σ. 292-301.

με την ενίσχυση τη τροφοδοσίας του λακωνικού αντάρτικου αξιοποιώντας τον έλεγχο των θαλάσσιων γραμμών Γέρακα-Σπετσών.¹⁵⁶

Η επιχείρηση «Κόνδωρ» διήρκησε 15 ημέρες, αφού τα χτυπήματα αντιπερισπασμού του II Τάγματος στις ταγματасφαλίτικες βάσεις έξω από τη Σπάρτη και η αντάρτικη δραστηριότητα περίξ των Μολάων σήμαναν συναγερό στη γερμανική διοίκηση. Κατά τη διάρκεια των δύο εβδομάδων οι μονάδες του Πάρωνα απέφυγαν εκ νέου τη σύγκρουση, ενώ σε δύο περιπτώσεις καταγράφηκαν αψιμαχίες μεταξύ ανταρτών και Γερμανών, χωρίς όμως ιδιαίτερα αποτελέσματα.¹⁵⁷

Ωστόσο, στις 26 Απριλίου αντάρτες του III/8 Τάγματος πληροφορήθηκαν τη διέλευση γερμανικής φάλαγγας από τον δρόμο Μολάων-Μονεμβάσιας. Μια διμοιρία 20 ανδρών από τον λόχο του Μανώλη Σταθάκη που ενέδρευε εκείνη την περίοδο στο χωριό Κουπιά, περίπου δύο ώρες με τα πόδια από τους Μολάους, διατάχθηκε να στήσει ενέδρα στη γερμανική αυτοκινητοπομπή. Η μονάδα του Σταθάκη βρισκόταν σε τόσο προωθημένη θέση στη λήξη της επιχείρησης «Κόνδωρ», βάσει των διαταγών του Τσικλητήρα για φθορά των γερμανικών δυνάμεων κατά την υποχώρηση.¹⁵⁸

Πράγματι, το πρωί της 27ης Απριλίου, η γερμανική φάλαγγα δέχθηκε καταγιστικά πυρά από τους αντάρτες του ΕΛΑΣ στη θέση Βύζολα, κοντά στη Γκαγκανιά, με αποτέλεσμα τον τραυματισμό 11 Γερμανών και τον θάνατο τριών, ενός εκ των οποίων ήταν ο υποστράτηγος Φραντζ Κρεχ που είχε μεταβεί στη Μονεμβάσια για να επιθεωρήσει τη φρουρά της πόλης.

Η ενέδρα του ΕΛΑΣ Λακωνίας στη Γκαγκανιά είχε μεγάλο επικοινωνιακό αντίκτυπο στο ελληνικό αντιστασιακό κίνημα, ερχόμενη χρονικά μία ημέρα μετά την απαγωγή του στρατηγού Κράιπε στην Κρήτη.¹⁵⁹ Εντούτοις, δεν αποσπάστηκε γερμανικός οπλισμός ή πυρομαχικά καθώς οι υπόλοιποι στρατιώτες τη συνοδείας του Κρεχ απώθησαν τη διμοιρία από τον λόχο του Σταθάκη. Το επικοινωνιακό πλήγμα έγινε αντιληπτό και στις κατοχικές αρχές, που διέταξαν τη μεγαλύτερη ομαδική εκτέλεση Ελλήνων κατά τη διάρκεια της Κατοχής, τους 200 στο σκοπευτήριο της

¹⁵⁶ Για την πραγματικά πολυσήμαντη, πλην όμως ελλιπώς καταγεγραμμένη δράση του ΕΛΑΝ στη νοτιοανατολική Λακωνία βλ. Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...*, ό.π.

¹⁵⁷ Αναστασάσκης, *Το Αεροδρόμιο των Μολάων...*, ό.π., σ. 165

¹⁵⁸ Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Οπλα...*, ό.π., τ. Γ', σ. 291

¹⁵⁹ Ο Μανώλης Σταθάκης δώρισε το σπαθί-λάφυρο του Κρεχ στον Άρη Βελουχιώτη, όταν ο τελευταίος έφτασε τον Πάρωνα, τον Αύγουστο του 1944, βλ. Αντωνακάκης, *Η Εθνική Αντίσταση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ...*, ό.π. σ. 164

Καισαριανής. Τον βαρύ φόρο αίματος συμπλήρωσε η πρωτοβουλία του διοικητή της Χωροφυλακής στην Τρίπολη Διονύσιου Παπαδόγγονα για την θανάτωση ακόμα 100 «κομμουνιστών», καθώς και η εκτέλεση όποιου πολίτη βρέθηκε στον δρόμο των γερμανικών μονάδων κατά την επιστροφή τους στη Σπάρτη από την επιχείρηση «Κόνδωρ».¹⁶⁰

6. Η δεύτερη κάθοδος των Ρουμελιωτών – Ο Μωριάς στις φλόγες

Στις 22 Απριλίου του 1944 ο Άρης Βελουχιώτης και η συνοδεία των 30 μαυροσκούφηδων διεκπεραιώθηκε στην Πελοπόννησο με τη βοήθεια του ΕΛΑΝ.¹⁶¹ Αν η πρώτη κάθοδος των Ρουμελιωτών υπό την ηγεσία των Ωρίωνα, Πελοπίδα και Παπούα είχε ενισχύσει οργανωτικά το μωραϊτικό αντάρτικο, η έλευση του κινητού «Κλιμακίου του Γ.Σ.» αποτέλεσε σημείο τομής για τον ρόλο και τη δράση της ΙΙΙ Μεραρχίας στο αντιστασιακό κίνημα.

Η κάθοδος του Άρη στον Μωριά συνδέεται συχνά με τη «διασπορά» της επιχείρησης «Noah's Ark», στο πλαίσιο αύξησης των επιθέσεων κατά γερμανικών στόχων εν αναμονή της αποχώρησης του Άξονα από τον ελλαδικό χώρο.¹⁶² Ωστόσο, όπως αποδείχθηκε γρήγορα, η «Κιβωτός» καταλάμβανε μάλλον μικρό χώρο στα σχέδια του Βελουχιώτη, ο οποίος ανέλαβε «εν λευκώ» τα ηνία της ΙΙΙ Μεραρχίας από την τριανδρία των Μίχου, Δανηλίδη, Κασσάνδρα. Η υποσκέλιση της προηγούμενης διοίκησης δεν ήλθε μόνο ως συνέπεια του κύρους του πρωτοκαπετάνιου του ΕΛΑΣ,

¹⁶⁰ Οι εκτελέσεις αμάχων ή και άσχετων με την αντίσταση προκάλεσαν την αντίδραση του Φέλμου, που προέτασε την εξόντωση των «πραγματικών κομμουνιστών» και την προστασία του αγροτικού πληθυσμού, με σκοπό να «μεγαλώσει το ρήγμα ανάμεσα στους κομμουνιστές δράστες και τα συντηρητικά κομμάτια του λαού. Οι διαφωνίες Φέλμου-Λε Σουιρ θα οδηγήσουν στη μετάθεση του δεύτερου στο Ανατολικό Μέτωπο, βλ. Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα...*, ό.π., σ. 558.

¹⁶¹ Μέχρι και τον Ιούλιο ο Άρης και η συνοδεία των Μαυροσκούφηδων διέμεινε στην έδρα της ΙΙΙ Μεραρχίας, στη Βάχλια Γορτυνίας και σε συγγενικό σπίτι του βουλευτή Θανάση Βαχλιώτη. Το περίφημο «Ανοιχτό γράμμα προς τον λαό της Πελοποννήσου» γράφτηκε στις 16 Μαΐου, βλ. Θανάσης Νίκας, *Ο Άρης στον Μωριά – Ιστορικές Μνήμες και Μαρτυρίες*, Αιολίς, Αθήνα 2001, σ. 32-34.

¹⁶² Πολύδωρος Δανηλίδης, *Ο Πολύδωρος θυμάται*, Ιστορικές Εκδόσεις, Αθήνα 1990, σ. 180. Πάντως ο Χατζής αναφέρει ότι στρατιωτική και πολιτική ηγεσία συμφωνούσε πως η «Κιβωτός» ήταν περισσότερο μία «παγίδα των Άγγλων» για να φθείρει τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ παρά ουσιαστική επιχείρηση, και πως η εφαρμογή της από τον ΕΛΑΣ ήταν μόνο τυπική, βλ. Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση...*, ό.π., τ. Β', σ. 57.

αλλά και εξαιτίας των προβληματικών καταστάσεων που είχαν προκύψει τόσο σε επίπεδο προσώπων, όσο και σε επίπεδο στρατηγικής. Το κακό κλίμα που ενυπήρχε στα ανώτερα κλιμάκια της Μεραρχίας αποτυπώνεται στην «Έκθεση Γαμβέτα», όπου ο γραμματέας του Γραφείου Περιοχής της Πελοποννήσου του ΚΚΕ περιγράφει τις εξαιρετικά προβληματικές σχέσεις μεταξύ των στελεχών και την βαρύτερη ευθύνη του «αυταρχικού» Πολύδωρου Δανηλίδη (Αχιλλέας).¹⁶³ Αντίθετα ο τελευταίος επέρριπτε ευθύνες στην «προβληματική καθοδήγηση» της στρατιωτικής ηγεσίας, αφήνοντας παράλληλα αιχμές για «φιλοαγγλική» γραμμή.¹⁶⁴ Οι αντιτιθέμενες οπτικές δεν ακυρώνουν απαραίτητα την όποια ισχύ των επιχειρημάτων της μίας ή της άλλης πλευράς, αντίθετα σκιαγραφούν το υπόβαθρο της στρατηγικής «κρίσης» που διένυε η Μεραρχία κατά τους πρώτους μήνες του 1944.¹⁶⁵ Οι διαπιστώσεις του Άρη για την κατάσταση στην Πελοπόννησο εστιάζονται στον προβληματικό στρατηγικό προσανατολισμό της πελοποννησιακής ηγεσίας, ο οποίος πηγάζει από ανεπαρκή πολιτική ανάγνωση της κατάστασης, και με τη σειρά του αποτυπωνόταν σε σοβαρές τακτικές ανεπάρκειες.¹⁶⁶

Η ανάπτυξη των Ταγμάτων Ασφαλείας στην Πελοπόννησο και ειδικά στον νότο, είχε δημιουργήσει ένα δισεπίλυτο κοινωνικό και στρατηγικό ζήτημα.¹⁶⁷ Πέραν της χαοτικής κατάστασης που επικρατούσε στην ύπαιθρο, η παρουσία ενός δοσιλογικού στρατού 6.000 και πλέον ανδρών καθιστούσε δυσχερή την παρενόχληση της γερμανικής υποχώρησης και κυρίως, την απελευθερωτική αποστολή του ΕΛΑΣ, του ένοπλου βραχίονα της ισχυρότερης αντιστασιακής δύναμης με ριζοσπαστικό μετακατοχικό κοινωνικοπολιτικό πρόταγμα. Συνεπώς η εξόντωση των Ταγμάτων Ασφαλείας κρινόταν από πλευράς Άρη επιτακτική, έναντι της αμυντικής στρατηγικής των Μίχου-Δανηλίδη-Κασσάνδρα. Η στρατηγική «αυθαιρεσία» που καταλογίζεται στον Άρη κατά τη θητεία του στην Πελοπόννησο, φαίνεται ότι είχε τη (σιωπηρή) συγκατάθεση και της ΚΕ του ΕΛΑΣ, όπου υπαγόταν απευθείας η ΙΙΙ Μεραρχία.¹⁶⁸ Κι αυτό διότι παρά τη συμφωνία του Λιβάνου η απόκτηση όσο το δυνατόν περισσότερων

¹⁶³ *Έκθεση Γαμβέτα*, ΑΣΚΙ/ΚΚΕ/418/Φ. Πελοπόννησος/Φ24/2/110.

¹⁶⁴ Δανηλίδης, *Ο Πολύδωρος...*, ό.π., σ. 174

¹⁶⁵ Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ*, ό.π., σ. 210.

¹⁶⁶ Βλ. Άρης Βελουχιώτης, *Έκθεσις Πεπραγμένων από Ι.ΙV μέχρι 31. V. 44 του Κλιμακίου Γ.Σ. εν Πελοποννήσω*, όπως δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Εθνική Αντίσταση*, τεύχος 8, 1965

¹⁶⁷ Βλ. σχετικά Λυμπεράτος Μ.Π. Τα γερμανικά αντίποινα, τα Τάγματα Ασφαλείας και ο ΕΛΑΣ ό.π..

¹⁶⁸ Δανηλίδης, *Ο Πολύδωρος...*, ό.π. 181

πλεονεκτημάτων στο «σκάκι» για την τελική διευθέτηση της μεταπολεμικής εξουσίας ήταν σαφώς μιας καθοριστική παράμετρος της εαμικής στρατηγικής.

Παράλληλα, η συγκέντρωση των ταγματасφαλίτικων δυνάμεων στα αστικά κέντρα της πελοποννησιακής υπαίθρου, αποκάλυπτε ένα κομβικό τακτικό δίλημμα στην ηγεσία του ΕΛΑΣ, που αφορούσε την επίθεση ή μη εναντίων κατοικημένων τόπων. Η περίπτωση της μάχης στη Σκάλα Λακωνίας (5.05.1944), ανάμεσα στις δυνάμεις του 8ου Συντάγματος και τον λόχο ταγματасφαλιτών της πόλης αποτέλεσε ενδεικτικό παράδειγμα διαφωνίας ανάμεσα στην ηγεσία της ΙΧ Ταξιαρχίας και του Βελουχιώτη. Στη Σκάλα, ο ΕΛΑΣ κατόρθωσε να εξουδετερώσει τα εξωτερικά φυλάκια των ταγματасφαλιτών και να εισέλθει στην πόλη όμως οι γερμανικές ενισχύσεις ανάγκασαν του ελασίτες σε υποχώρηση, με σημαντικές μάλιστα απώλειες (19 νεκροί και 19 τραυματίες).¹⁶⁹ Δράττοντας την ευκαιρία, ο Βελουχιώτης κατέκρινε τα χτυπήματα «ανυψώσεως ηθικού» και επεσήμανε τις αναγκαίες συνθήκες που πρέπει να σχηματιστούν ώστε ο ΕΛΑΣ να πετύχει αποφασιστικά αποτελέσματα εναντίον εχθρικών δυνάμεων που βρίσκονται εντός αστικών κέντρων.¹⁷⁰

Καθ' όλη τη διάρκεια του Μαΐου το 8ο Σύνταγμα ενέτεινε τις επιχειρήσεις του κατά των Ταγμάτων Ασφαλείας. Αντίθετα με τη Σκάλα, οι επιθέσεις του Π/8 Τάγματος στη Μάνη ήταν πιο αποτελεσματικές. Στις 10-11 Μαΐου οι δυνάμεις του Σφακιανού εξόντωσαν ομάδα του Κατσαρέα που βρέθηκε κοντά στο μοναστήρι της Γιάτρισσας και πολιορκήσαν τον ίδιο και τον λόχο του στη Σελινίτσα. Η μάχη της Σελινίτσας ήταν από τις σφοδρότερες που διεξήχθησαν στη Μάνη ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τα Τάγματα Ασφαλείας, με τις δύο πλευρές να αναλώνονται για ώρες σε αιματηρές συγκρούσεις μέσα στους οικισμούς του χωριού. Φαίνεται ότι ο ΕΛΑΣ επεδίωξε την πλήρη εξόντωση του Κατσαρέα, όμως εσωτερικές διαφωνίες ανάμεσα στον Σφακιανό και την πολιτική καθοδήγηση κατέληξαν σε υποχώρηση.¹⁷¹ Τελικά το τμήμα του Κατσαρέα υπέστη βαριές απώλειες, ο ίδιος κατόρθωσε ένα ξεφύγει χάρη στη βοήθεια δια θαλάσσης από την Καλαμάτα και δεν επέστρεψε στη Λακωνία μέχρι τον Αύγουστο. Οι μάχες σε

¹⁶⁹ Στη μάχη αυτή τραυματίστηκε και ο Ευάγγελος Μαχαίρας, διοικητής του Λόχου Πολυβόλων.

¹⁷⁰ Υπεροχή στις δυνάμεις, αποκοπή του σημείου από ενισχύσεις, πληροφόρηση για τον χώρο της μάχης από τον τοπική οργάνωση, βλ. Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, ό.π., τ.Γ', σ. 311-312.

¹⁷¹ Καρακατσιάνης, *Η Μάνη στον Πόλεμο...*, ό.π., σ. 205

Μηλιά και Σελινίτσα αναμφίβολα τόνωσαν το ηθικό του ΕΛΑΣ, όμως από στρατηγική άποψη επαλήθευσαν τις θέσεις του Βελουχιώτη.¹⁷²

Από το δεύτερο 15νθήμερο του Μαΐου μέχρι το τέλος Ιουνίου, το 8ο Σύνταγμα και μαζί το αντιστασιακό κίνημα του Μωριά θα βρεθεί στην πιο κρίσιμη περίοδο της πορείας του. Ο χαρακτηρισμός της Πελοποννήσου ως «Ζώνης Πολεμικών Επιχειρήσεων» από τη γερμανική διοίκηση, θα μπορούσε να είναι κατά κάποιον τρόπο παράσημο του μωραϊτικού αντάρτικου, καθώς η εν λόγω ανακοίνωση αποτελεί επίσημη αποδοχή από πλευράς Άξονα της δυναμικής του ΕΛΑΣ στη χερσόνησο και της αναβαθμισμένης οργάνωσης και δράσης των τμημάτων του. Η νέα τάξη πραγμάτων που εγκαθιδρύθηκε με την άφιξη του Βελουχιώτη διαπέρασε όλες τις διαστάσεις του ΕΛΑΣ, από την πειθαρχία και την εκπαίδευση των ανταρτών μέχρι την επιμελητεία και τη στρατηγική¹⁷³, κάτι που δεν πέρασε απαρατήρητο στον αντίπαλο.¹⁷⁴ Κατά τον Απρίλιο και τον Μάιο σημειώθηκε διπλασιασμός των αντάρτικων επιθέσεων κατά γερμανικών στόχων, γεγονός που σε συνδυασμό με τα σαμποτάζ στις συγκοινωνιακή ζώνη Τρίπολης-Κορίνθου δημιούργησε μία εκρηκτική κατάσταση.¹⁷⁵ Σύμφωνα την έκθεση του Βρετανού συνδέσμου στον Μωριά, Άντονι Άντριους, «*Η άφιξη του Άρη και της ομάδας του δεν είχε άμεσες επιπτώσεις στην εργασία της αποστολής· στην περίοδο όμως που ακολούθησε ο ΕΛΑΣ οργανώθηκε αισθητά και η πειθαρχία αυξήθηκε. Ως αποτέλεσμα αυτού, ο ΕΛΑΣ ήταν σε θέση να ξεκινήσει τον Ιούνιο μια πολύ αποτελεσματική εκστρατεία τρόμου... Τον Ιούλιο οι χωρικοί ήταν πλέον εντελώς τρομοκρατημένοι, αν και συνέχισαν να μην χάνουν την ευκαιρία να διαμαρτυρηθούν κατ' ιδίαν σε μας και να παρακαλούν να πραγματοποιηθεί μια συμμαχική απόβαση. Η οργάνωση του ΕΑΜ, κατά το παρελθόν ιδιαίτερα κατακερματισμένη, έγινε πιο συγκροτημένη, πειθαρχημένη και ιδιαίτερα αποτελεσματική υπό τον έλεγχο της ΔΕΠ (Διοικητική Επιτροπή Πελοποννήσου), παρακλάδι της ΠΕΕΑ*».¹⁷⁶

¹⁷² *Αυτ.*, σ. 206. Η αντίπαλη δύναμη δεν εξοντώθηκε καθώς οι αντάρτες δεν ήταν σε θέση να εμποδίσουν πιθανή έλευση ενισχύσεων.

¹⁷³ Βλ. Βελουχιώτης, *Έκθεσις Πεπραγμένων...*, ό.π..

¹⁷⁴ Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα...*, ό.π., σ. 545 και Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, ό.π., τ. Ε', σ. 125. Η σύσκεψη στη Στρέζοβα Καλαβρύτων κατά την 1η Ιουνίου του 1944 υπήρξε ο χωροχρόνος έκθεσης των βασικών θέσεων του Βελουχιώτη στους φορείς του εαμικού κινήματος.

¹⁷⁵ Ένα από τα βασικά σημεία κριτικής του Βελουχιώτη στη διοίκηση της ΙΙΙ Μεραρχίας ήταν η μη συνειδητοποίηση του στρατηγικού ρόλου της Τρίπολης ως το πιο νευραλγικό σημείο της πελοποννησιακής ραχοκοκαλιάς. Αυτό αντιλήφθηκαν οι Γερμανοί, που τοποθέτησαν τον Παπαδόγγονα ως διοικητή του Β' Τάγματος Χωροφυλακής Πελοποννήσου τον Μάρτιο του 1944.

¹⁷⁶ Α. Andrewes, «*Report on the Peloponnese, June to Oct. '44*», όπως παρατίθεται στο Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα...*, ό.π., σ. 546

Αυτό που η βρετανική αποστολή περιέγραψε ως τρομοκρατία του αγροτικού πληθυσμού, (ενώ οι διαταγές της ΙΙΙ Μεραρχίας απαγόρευαν αυστηρά τις υπερβολικές επιτάξεις από τα χωριά), θεωρήθηκε εύλογα ως το πιο φλέγον ζήτημα του καλοκαιριού. Ο χαρακτηρισμός της Πελοποννήσου ως «Ζώνης Πολεμικών Επιχειρήσεων» απέφερε όξυνση των κατοχικών μέτρων σε μία περίοδο καθοριστική για τις υποδομές και την ισχυροποίηση του αντιστασιακού κινήματος και δη, του ένοπλου αγώνα.¹⁷⁷ Ο «πόλεμος της σοδειάς» θα κλιμακωθεί σχεδόν σε όλες τις περιοχές που βρίσκονταν υπό την εαμική κυριαρχία το καλοκαίρι του 1944. Αν και με διαφορετική χρονική κορύφωση ανά την Ελλάδα, συνδύαστηκε με την τελευταία μεγάλη σειρά γερμανικών επιχειρήσεων και δοκίμασε σκληρά τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ και τη βάση του εαμικού κινήματος.

Ειδικότερα στη νότια Πελοπόννησο, το σχέδιο τη γερμανικής διοίκησης για τη διεξαγωγή μεγάλων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων προκάλεσε εντυπωσιακή συγκέντρωση δυνάμεων, καθώς πέραν της 117ης Μεραρχίας Καταδρομών και της 41ης Μεραρχίας Πεζικού, επιστρατεύτηκαν τμήματα του 18ου Σώματος Ορεινών Κυνηγών των SS και σύσσωμες οι μονάδες των Ταγμάτων Ασφαλείας από την Τρίπολη, τη Μεσσηνία και τη Λακωνία.¹⁷⁸ Σε συνέχεια της γερμανικής στρατηγικής, βασικός στόχος των επιχειρήσεων ήταν η αποδόμηση, παρά η εξόντωση, του ΕΛΑΣ¹⁷⁹. Το γερμανικό εγχείρημα επεδίωκε τη διάρρηξη των σχέσεων μεταξύ των ανταρτών και του κόσμου της υπαίθρου μέσα από την κατάσχεση της ετήσιας σοδειάς, καθώς και στον εντοπισμό-καταστροφή αποθηκών και εγκαταστάσεων του ΕΛΑΣ. Στο πλαίσιο αυτό κτίστηκε ένα κλίμα τρομοκρατίας, ενισχυμένο από την αλόγιστη χρήση βίας και τις πολλαπλές εκτελέσεις κατά τις εισβολείς στα χωριά, με την ενεργή συμμετοχή των Ταγμάτων Ασφαλείας.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, ό.π., τ. Γ', σ. 309-310, όπου παρατίθεται και η γερμανική ανακοίνωση. Πέραν της συγκεκριμενοποίησης των ωρών κυκλοφορίας (06.00-18.00), έκλεισαν όλοι οι χώροι συναθροίσεων (καφενεία, ζαχαροπλαστεία κλπ), απαγορεύτηκε η τηλεφωνική επικοινωνία καθώς και η συγκοινωνία από και προς την Πελοπόννησο.

¹⁷⁸ Ο διοικητής των εν Ελλάδι SS, Βάλτερ Σιμάνα, είχε δηλώσει ότι τα τμήματά του θα ειρήνευαν την Πελοπόννησο «μέσα σε δύο μήνες» βλ. Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα...*, ό.π., σ. 564

¹⁷⁹ *Οι Ναζί για την Εθνική Αντίσταση στην Ελλάδα, Επτά Απόρρητες Εκθέσεις του Γενικού Επιτελείου του Χίτλερ*, ΔΡΟΜΩΝ, Αθήνα 2012, σ. 58-59

¹⁸⁰ Για μια αποτίμηση του έργου των Ταγμάτων στη Λακωνία κατά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του καλοκαιριού βλ. Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...*, ό.π., σ. 180-188, όπου παρατίθενται και οι συστηματικές επιθέσεις των ταγματσαφαιτών στα μοναστήρια, και Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, ό.π., τ. Γ', σ.312-313

Πιο συγκεκριμένα επί λακωνικού εδάφους, η γερμανική διοίκηση διέταξε διαδοχικά τη διεξαγωγή τριών εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, με την αντίστοιχη κωδική ονομασία «Φλαμίνγκο», «Οχιά» και «Αετός». Ειδικότερα οι δύο πρώτες διεξήχθησαν την περίοδο κλιμάκωσης των μαχών για τη σοδειά (τέλος Μαΐου-μέσα Ιουνίου) και προκάλεσαν μεγάλη κινητοποίηση πόρων από την πλευρά του εαμικού κινήματος. Η τακτική του 8ου Συντάγματος απέναντι στις εκκαθαριστικές λαίλαπες παρέμεινε γενικά ίδια, αποφεύγοντας τις μάχες με τους Γερμανούς μέσα από τον διασκορπισμό των δυνάμεων και τους συνεχείς ελιγμούς στις αναρίθμητες κρυψώνες του Πάρνωνα.¹⁸¹ Το II/8 Τάγμα μοίρασε επίσης τις δυνάμεις του, με ένα τμήμα να προωθείται νότια του Ταΰγету, και ένα δεύτερο να μετακινείται προς τον Πάρνωνα όταν οι Γερμανοί αποπειράθηκαν να προσεγγίσουν κυκλωτικά τον Ταΰγετο¹⁸². Παράλληλα, μονάδες του ΕΛΑΣ έστησαν ενέδρες στις επιδρομές Γερμανών και ταγματασφαλιτών που αφορούσαν αρπαγή σιτηρών ή πλιατσικολόγηση όπως στη Σκούρα, στο Ξηροκάμπι και στην Πετρίνα.¹⁸³

Ωστόσο, το κέντρο της «μάχης του θερισμού» στον νομό ήταν οι εύφορες περιοχές στον κάμπο Τρινάσου-Έλους. Ο αγώνας για την εξασφάλιση της παραγωγής στην κεντρική Λακωνία αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της ισχυρής ζύμωσης του ΕΛΑΣ με τη ντόπια κοινωνία. Ήδη από τις αρχές της άνοιξης του 1944, οι δομές του ΕΑΜ (Εθνική Αλληλεγγύη, ΕΠΟΝ, εφεδρικός ΕΛΑΣ) προσπαθούσαν να συλλέξουν προμήθειες στη φροντίδα του περιπλανώμενου πληθυσμού, μετά τις γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις.¹⁸⁴ Με το πέρασμα στην περίοδο του θερισμού, τα στελέχη του εαμικού κινήματος και η ηγεσία του ΕΛΑΣ αντιλήφθηκαν ότι η γερμανική δραστηριότητα και η εξάπλωση των Ταγμάτων Ασφαλείας απειλούσαν και τις νευραλγικές ζώνες των «απελευθερωμένων» περιοχών του νομού. Ήδη από το 1942, το ΕΑΜ είχε ενισχύσει τον μετασχηματισμό των παραγωγικών σχέσεων στη λακωνική ύπαιθρο, εξουδετερώνοντας τα φαινόμενα μαύρης αγοράς που ευδοκίμησαν αρχικά στα εύφορα «καμποχώρια» και παραδίδοντας τον έλεγχο χιλιάδων στρεμμάτων στους αγρότες.¹⁸⁵ Η επιρροή του ΕΑΜ στην κεντρική Λακωνία λειτούργησε καταλυτικά για

¹⁸¹ Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα...*, ό.π., σ. 564-565

¹⁸² Καπελλάκος, *Αντάρτης στον Ταΰγετο...*, ό.π., σ. 105

¹⁸³ Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωηράς στα Οπλα...*, ό.π., τ. Γ', σ. 314

¹⁸⁴ Βλ. εφ. «*Αλληλεγγύη*», 02.05.1944, και Γ. Μιχαλάκος, «Η Μάχη του Θερισμού στη Λακωνία (1944)», περιοδικό *Εθνική Αντίσταση*, τεύχος 82, 1994, σ. 58-65. Ο Μιχαλάκος ήταν τοπικό στέλεχος του ΕΑΜ και παρέχει αξιόπιστες πληροφορίες για τα γεγονότα στην περιοχή.

¹⁸⁵ εφ. «*Ο Αγρότης*», 16.11.1944, όπου παρατίθεται κείμενο με τον ρόλο του ΕΑΜ στην ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής, γεγονός το οποίο ακύρωσε τη λειτουργία προϋπάρχοντος οργανισμού που

την κινητοποίηση των οργανώσεων βάσης σε ευρεία έκταση, εξασφαλίζοντας εκατοντάδες χωρικούς και κτήνη για τη συλλογή και τη μεταφορά των εφοδίων σε ασφαλείς προορισμούς που είχε καθορίσει η Εθνική Αλληλεγγύη και ο ΕΛΑΣ.¹⁸⁶ Μονάδες του III Τάγματος του 8ου Συντάγματος, ανέλαβαν την προστασία των «αγροτικών караβανιών», φρουρώντας στρατηγικά σημεία περίξ της ζώνης Έλους-Σκάλας-Τρινάσου, αν και καθ' όλη τη διάρκεια αυτού του Γολγοθά επιμελητειακής υποστήριξης δεν υπήρξε επίθεση του τοπικού λόχου ταγματασφαλιτών.¹⁸⁷

Η «λήξη συναγερμού» ήλθε κατά το τέλος Ιουνίου, με το 8ο Σύνταγμα να διατηρεί σχεδόν ακέραιες τις δυνάμεις του έχοντας προστατέψει ταυτόχρονα την προσπάθεια έγκαιρης συγκομιδής των αγαθών. Ενδεικτικό της μεγάλης προσπάθειας που κατέβαλε το αντιστασιακό κίνημα στον νομό κατά τη διάρκεια του θερισμού, είναι ο χαρακτηρισμός του ως, το «φωτεινό παράδειγμα» της Πελοποννήσου, από τα επίσημα έντυπα του ΚΚΕ.¹⁸⁸

7. Η απελευθέρωση της Λακωνίας

Η απόβαση στη Νορμανδία στις 6 Ιουνίου του 1944 κατέστησε φανερό πια στη γερμανική πλευρά ότι η Πελοπόννησος δεν επρόκειτο να είναι εστία ανοίγματος νέου μετώπου από τους Συμμάχους. Εξού και η νέα διοίκηση της 117ης Μεραρχίας και ουσιαστικά της Πελοποννήσου προσανατολίστηκε σύντομα στην προετοιμασία υποχώρησης των γερμανικών δυνάμεων από τη χερσόνησο.¹⁸⁹ Η εξέλιξη αυτή τερμάτισε και τη φιλόδοξη επιχείρηση «Αετό» που είχε διατάξει ο Λε Σουίρ.

Κατά τον Ιούλιο, ο ΕΛΑΣ ανασύνταξε τις δυνάμεις του και προετοιμάστηκε για τις τελικές μάχες με τις γερμανικές δυνάμεις, εστιάζοντας περισσότερο σε παρενόχληση της υποχώρησής τους. Ωστόσο, το πιο φλέγον στρατηγικό ζήτημα παρέμενε η εξόντωση

εκμεταλλευόταν έως τότε τις δημόσιες γαίες και ελεγχόταν από τον μετέπειτα αρχιταγματασφαλίτη Λ. Βρεττάκο.

¹⁸⁶ Μιχαλάκος, *Η Μάχη του Θερισμού...*, ό.π.

¹⁸⁷ *Αυτ.* Οι ταγματασφαλίτες της Σκάλας δεν κινήθηκαν επιθετικά, έχοντας ήδη εξασφαλίσει προμήθειες. Η δημιουργία προκεχωρημένων φυλακίων συγκλίνει με το γενικότερο αμυντικό δόγμα Τσικλητήρα, που δεν αποκλείεται να επηρεάστηκε ή να συνδιαμορφώθηκε από τη Μάχη του Θερισμού.

¹⁸⁸ εφ. *Λεύτερος Μωρηάς*, 3.6.1944

¹⁸⁹ Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα...*, ό.π., σ. 573.

των ταγματoσφaλίτικων βάσεων στα αστικά κέντρα. Η σύγκρουση ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τα Τάγματα Ασφαλείας γνώρισε ένα πρώιμο στάδιο κορύφωσης, πριν τις μεγάλες μάχες του Σεπτέμβρη, κατά τον Ιούλιο-Αύγουστο του 1944 στη Μάνη. Εκεί, οι ισχυρές δυνάμεις του Τάγματος Γυθείου είχαν από τις αρχές του χρόνου καταλάβει στρατηγικά σημεία της μανιάτικης περιφέρειας, έχοντας σημαντική βοήθεια από το Οίτυλο και την Αρεόπολη, ακόμα και δια θαλάσσης από την Καλαμάτα. Ουσιαστικά η έντονη δραστηριότητα και η δικτύωση των Ταγμάτων έπνιξε τα εαμικά ερείσματα στη μανιάτικη χερσόνησο, που εκμεταλλεύτηκαν τη χρονική συγκυρία των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων το καλοκαίρι του 1944, για να επιβάλλουν τον νόμο τους.¹⁹⁰ Οι μάχες που έδωσε το Π/8 Τάγμα του Σφακιανού στη Ζελίνα, στον Πασαβά και στην Κελέφα ήταν οι τελευταίες προσπάθειες ανατροπής της υπεροχής των Ταγμάτων Ασφαλείας στη Μάνη αλλά δεν είχαν ουσιαστικό στρατηγικό αντίκτυπο. Κι αυτό διότι απαιτούνταν σαφώς μεγαλύτερη συγκέντρωση δυνάμεων προκειμένου να επιτευχθούν αποφασιστικά αποτελέσματα.

Στις αρχές Αυγούστου, ο Βελουχιώτης βρέθηκε στο αρχηγείο του 8ου Συντάγματος στα Τσίντζινα. Η στρατιωτική ηγεσία της ΙΧ Ταξιαρχίας, είχε ήδη επισημάνει τις σοβαρές ελλείψεις πυρομαχικών που αντιμετώπιζαν οι μονάδες της. Δεδομένης της κατάστασης στον νομό και των θέσεων του πρωτοκαπετάνιου του ΕΛΑΣ για την εξέλιξη του πολέμου, η κάθοδος του στη Λακωνία θα είχε πραγματοποιηθεί νωρίτερα αν δεν μεσολαβούσε το καυτό δίμηνο των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων.¹⁹¹ Στο πλαίσιο αυτό, ο Ωρίων και ο Νικολόπουλος (πρώην του ΕΣ) είχαν ξεχωρίσει τη γερμανική βάση στον Βουρλιά (σημ. Σελλασία) ως τον βασικό υποψήφιο στόχο για τη βελτίωση της επιθετικής ικανότητας των αντάρτικων συνταγμάτων και ταυτόχρονα την προσβολή της γερμανικής ασφάλειας.¹⁹²

Ο Βουρλιάς αποτελούσε σημείο πολλαπλής στρατηγικής σημασίας. Εντός της βάσης οι Γερμανοί διατηρούσαν καθορισμένη εφεδρεία πυρομαχικών για όλα τα όπλα, συνεπώς ένα πετυχημένο χτύπημα εξασφάλιζε μεγάλη ποσότητα πολεμοφοδίων για κάθε δυνατή χρήση. Παράλληλα, βρισκόταν πάνω στον ζωτικό για τη γερμανική υποχώρηση άξονα Σπάρτης-Τρίπολης, και την περίοδο εκείνη η ηγεσία της Ταξιαρχίας εκτιμούσε ότι η δύναμη της φρουράς ήταν ελλιπής (λιγότερα από 200 άτομα). Πιθανώς

¹⁹⁰ Καρακατσιάνης, *Η Μάνη στον Πόλεμο...*, ό.π., σ. 209-219.

¹⁹¹ Μούτουλας, *Ωρίων...*, ό.π., σ. 127

¹⁹² *Αυτ.*, σ. 128

η γερμανική πλευρά θεωρούσε -και δικαίως- αδύνατη την προσβολή οχυρωμένων γερμανικών βάσεων από τον ΕΛΑΣ, που έως τότε διέθετε μια μικρή δύναμη όλμων. Ωστόσο, η ανέλκυση του οπλισμού ενός μεγάλου γερμανικού ιστιοφόρου που εντόπισαν βουλιαγμένο Κυθηριώτες ψαράδες, επρόκειτο να αλλάξει τους συσχετισμούς.¹⁹³ Αν και επικρατεί σύγχυση στις πηγές για την ταυτότητα των «κανονιών»¹⁹⁴, τα γερμανικά οβιδοβόλα που ανασύρθηκαν από τον βυθό και μαζί με 8.000 οβίδες που μεταφέρθηκαν στον Άγιο Δημήτρη του Πάρνωνα, παρέχοντας συγκριτικό πλεονέκτημα στην προσπάθεια του ΕΛΑΣ να κατισχύσει των αντιπάλων του στη νότια Πελοπόννησο.¹⁹⁵ Συνεπώς από τα τέλη Ιουνίου μέχρι το τέλος του πολέμου η ΙΧ Ταξιαρχία μπορούσε να υπολογίζει σε μια σημαντική ποσότητα βαρέου οπλισμού.

Η επιχείρηση για την κατάληψη του Βουρλιά διεξήχθη στις 10 Αυγούστου του 1944 και βάσει σχεδίου και υλοποίησης, συγκαταλέγεται αδιαμφισβήτητα στις πιο άρτια εκτελεσμένες και στρατηγικά καθοριστικές επιχειρήσεις του ΕΛΑΣ σε εθνικό επίπεδο. Αν και σχεδιάστηκε μαζί με την ηγεσία της ΙΧ Ταξιαρχίας και τους αξιωματικούς του 8ου Συντάγματος, ο τρόπος διεξαγωγής της έφερε τη σφραγίδα του Βελουχιώτη συμυκνώνοντας όλα τα απαραίτητα στοιχεία που είχε επισημάνει ο ίδιος για την κατάληψη εχθρικών βάσεων: η πολιτική οργάνωση της περιοχής είχε πληροφορήσει αναλυτικά το επιτελείο για τον χώρο της επιχείρησης, η συγκέντρωση μεγάλων μονάδων εξασφάλιζαν επιθετική επάρκεια και απομόνωση της βάσης από ενισχύσεις και τα εφεδρικά τμήματα ήταν έτοιμα να μεταφέρουν τα πολεμοφόδια με ασφάλεια.

Κατά την πρώτη εβδομάδα του Αυγούστου έφτασαν στα Τσίντζινα και στα γύρω χωριά και τα τρία τάγματα του 8ου Συντάγματος, καθώς και δυνάμεις του εφεδρικού ΕΛΑΣ, συνολικά περίπου 1.200 μαχητές.¹⁹⁶ Το Ι Τάγμα με αιχμή τον λόχο του Κονταλώνη και τον Λόχο Πυροβολικού του Πρεκεζέ ανέλαβε την επίθεση από την νοτιοανατολική πλευρά, με στόχο την αποθήκη των πυρομαχικών. Ταυτόχρονα το ΙΙ Τάγμα θα επιτίθετο από τα δυτικά στις εχθρικές οχυρώσεις προκειμένου να εξουδετερώσει τη φρουρά και να καλύψει την αποχώρηση των υπόλοιπων δυνάμεων. Οι υπόλοιπες μονάδες ανέλαβαν την αποκοπή του Βουρλιά από ενισχύσεις. Το ΙΙΙ

¹⁹³ Για την περιπέτεια ανέλκυσης βλ. Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 289-292.

¹⁹⁴ Επρόκειτο μάλλον για γερμανικά οβιδοβόλα leFH 18 10.5 εκ. ή FK 18 7.5 εκ.

¹⁹⁵ *Αυτ.*, και Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...*, ό.π. σ. 130.

¹⁹⁶ Καπελλάκος, *Αντάρτης στον Ταΰγετο...*, ό.π., σ. 132 και Μούτουλας, *Ωρίων...*, ό.π., σ. 129

Τάγμα πήρε θέση στα υψώματα των Βουτιάνων για να εμποδίσει την έλευση των Γερμανών από τη Σπάρτη, ενώ ένας λόχος του 9ου Συντάγματος μαζί με δύο διμοιρίες του II/8 Τάγματος και του Λόχου Διοικήσεως τοποθετήθηκαν στα υψώματα του Μονοδεντρίου με σκοπό να ανακόψουν την άφιξη εχθρικών δυνάμεων από την Τρίπολη.¹⁹⁷ Η συγκέντρωση στην εκτέλεση του σχεδίου ήταν τόσο μεγάλη, που οι αντάρτες των δύο ταγμάτων τα οποία ανέλαβαν το βάρος της επίθεσης, έφτασαν πλησίον των εχθρικών θέσεων κινούμενοι ξυπόλητοι ώστε να επιτευχθεί ο μέγιστος δυνατός αιφνιδιασμός.¹⁹⁸ Η επίθεση ήταν καταγιστική και οι Γερμανοί δεν μπόρεσαν να προβάλλουν αντίσταση, κάτι που αντανακλάται στις μικρές απώλειες των ανταρτών.¹⁹⁹ Η κατάληψη του Βουρλιά ολοκληρώθηκε με τον ΕΛΑΣ να εξουδετερώνει τη μεγαλύτερη δύναμη της γερμανικής φρουράς και τα μεταγωγικά να μεταφέρουν τα πολεμοφόδια με ασφάλεια στην έδρα της Ταξιαρχίας στο Γεωργίτσι, σε μια επιχείρηση που διήρκεσε συνολικά λιγότερο από τρεις ώρες. Ουσιαστικά το μόνο απρόσβλητο σημείο ήταν το πέτρινο διοικητήριο που συγκέντρωσε εντός του τα υπολείμματα της γερμανικής φρουράς. Ταυτόχρονα το III Τάγμα αποσόβησε την έλευση ενισχύσεων από τη Σπάρτη (κάνοντας χρήση μέχρι και ναρκών) και ο λόχος του 9ου από την Τρίπολη, με αποτέλεσμα η υποχώρηση όλων των τμημάτων να λήξει ομαλά.

Στις επόμενες ημέρες, ο Βελουχιώτης και το επιτελείο της ΙΧ Ταξιαρχίας και των συνταγμάτων αποφάσισαν να προετοιμάσουν τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ για συνεχές σφυροκόπημα κατά των Γερμανών, στο τρίγωνο Καλαμάτας-Τρίπολης-Σπάρτης.²⁰⁰ Τα τμήματα του 8ου και του 9ου Συντάγματος είχαν συγκεντρωθεί στα χωριά του βορειοανατολικού και του βορειοδυτικού Ταΰγετου αντίστοιχα, με τις μονάδες του ΙΙου Συντάγματος να ολοκληρώνουν τον αντάρτικο κλοιό τοποθετούμενες στη νότια Αρκαδία, σχηματίζοντας έτσι μία «πύρινη ζώνη» στην καρδιά της πελοποννησιακής

¹⁹⁷ Σχετικά με τις αποστολές των Ταγμάτων υπάρχουν αντιτιθέμενες αφηγήσεις. Εδώ προτιμάται του Κ. Παπαδάκου (Βοριάς) που ήταν και διοικητής των τμημάτων επίθεσης όπως παρατίθεται στο Παπαστεριόπουλος, *Ο Μωρηάς στα Όπλα...*, ό.π., σ. 316-318. Για συμπληρωματικές μαρτυρίες βλ. μεταξύ άλλων Νίκας, *Ο Άρης στο Μοριά...*, ό.π., σ. 124-129, Αντωνακάκης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 123-128, Ρουμελιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 315-318, Κριμπάς, *Η Εθνική Αντίσταση στη Μεσσηνία...*, ό.π., σ. 262-264.

¹⁹⁸ Καπελλάκος, *Αντάρτης στον Ταΰγετο...*, ό.π., σ. 135

¹⁹⁹ Οι νεκροί ελασίτες της μάχης κυμαίνονται από 7 έως 13, και άλλοι τόσοι περίπου οι τραυματίες, ενώ οι γερμανικές απώλειες σε 80-90 νεκρούς και πάνω από 20 αιχμαλώτους. Ωστόσο οι ίδιοι οι Γερμανοί κάνουν λόγο για 58 συνολικά νεκρούς, τραυματίες, αιχμαλώτους, βλ. *Μάγερ, Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα...*, ό.π., σ. 581

²⁰⁰ Καπελλάκος, *Αντάρτης στον Ταΰγετο...*, ό.π., σ. 160

χερσονήσου.²⁰¹ Εντός ολίγων 24ώρων χτυπήθηκαν γερμανικά φυλάκια και διενεργήθηκαν σαμποτάζ σε στρατηγικά σημεία του οδικού δικτύου, που όξυναν τη γερμανική ανησυχία.²⁰²

Η αποχώρηση του Άξονα ξεκίνησε από την Καλαμάτα στις 5 Σεπτεμβρίου, με παράλληλη σύμπτυξη των ταγματасφαλιτών στις κύριες βάσεις των αστικών κέντρων (Καλαμάτα, Μελιγαλά, Γαργαλιάνοι, Πύλος στη Μεσσηνία, Γύθειο και Μυστρά στη Λακωνία). Η εαμική γραμμή ήταν σαφής, επιζητώντας την εκκαθάριση της χερσονήσου πριν φτάσουν οι Βρετανοί στη χώρα, ώστε ο ΕΛΑΣ να συνιστά αδιαμφισβήτητη στρατιωτική δύναμη στη μεταπολεμική Ελλάδα.²⁰³

Σύντομα δυνάμεις της ΙΧ Ταξιαρχίας έφτασαν στην πόλη ζητώντας την παράδοση των περίπου 1.000 ταγματасφαλιτών. Η άρνηση του νομάρχη Δημήτρη Περρωτή, οδήγησε στη μάχη που έλαβε χώρα στις 9-10 Σεπτεμβρίου, κατά την οποία ο ΕΛΑΣ κατέλαβε την Καλαμάτα έχοντας συντριπτική υποστήριξη από τον λαό της πόλης²⁰⁴. Από το 8ο Σύνταγμα, ο 4ος Λόχος του ΙΙ Τάγματος χρησιμοποιήθηκε ως εφεδρεία της κύριας δύναμης κρούσης, που αποτελείτο από το 9ο Σύνταγμα Μεσσηνίας και μονάδες του Ι/8 Τάγματος παρουσία του διοικητή Σωτήρη Ρουμπέα. Μάλιστα ο Λόχος Μηχανημάτων του Ευάγγελου Μαχαίρα είχε καταλυτικό ρόλο στη διάλυση των εχθρικών αμυντικών οχυρώσεων στην επίθεση από τα βορειοανατολικά της πόλης.²⁰⁵

Η Καλαμάτα ήταν απλώς το «πρώτο αίμα» στην αλυσίδα των συγκρούσεων ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τα Τάγματα Ασφαλείας στη διάρκεια της απελευθέρωσης. Τα υπολείμματα του Τάγματος Καλαμάτας κατέφυγαν στον Μελιγαλά, όπου διεξήχθη αναμφίβολα η πιο αιματηρή μάχη ανάμεσα στις δύο πλευρές.²⁰⁶ Οι ίδιες δυνάμεις που

²⁰¹ Αντωνακάκης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 124

²⁰² Μούτουλας, *Πελοπόννησος 1940-45...*, ό.π. σ. 567-570

²⁰³ Μάλιστα ο Ζεύγος έστειλε «συγχαρητήριο» γράμμα στον Άρη μετά την κατάληψη της Καλαμάτας, στο πλαίσιο απελευθέρωσης της Πελοποννήσου πριν την έλευση των Συμμάχων βλ. Lars Baerentzen, «Η Απελευθέρωση της Πελοποννήσου 1944» στο Γ. Ο. Ιατρίδης (επιμ), *Η Ελλάδα 1940-1950. Ένα Έθνος σε κρίση, Αθήνα*, (μετ.) Μαργαρίτα Δρίτσα-Αμαλία Λυκιαρδοπούλου Θεμέλιο, 1984, σ. 233-234.

²⁰⁴ Καπελλάκος, *Αντάρτης στον Ταΰγετο...*, ό.π., σ. 174, όπου ο συγγραφέας, παρών στην Καλαμάτα, αναφέρει τη μάχη ως «παιχνίδι» λόγω της συμπαράστασης και της συμμετοχής των κατοίκων. Για μία πιο αναλυτική περιγραφή των γεγονότων κατά την απελευθέρωση της Καλαμάτας βλ. Κριμπάς, *Η Εθνική Αντίσταση στη Μεσσηνία...*, ό.π., σ. 288-317.

²⁰⁵ Ρουμειλιώτης, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π., σ. 319.

²⁰⁶ Για τα γεγονότα της μάχης του Μελιγαλά από την εαμική οπτική βλ. ενδεικτικά Κριμπάς, *Η Εθνική Αντίσταση...*, ό.π. και Σταύρος Ξιάρχος, *Η Αλήθεια για το Μελιγαλά (Προ-κατά και μετά τη μάχη)*, χ.ό., Καλαμάτα 1982. Από την άλλη πλευρά, ξεχωρίζουν Μπουγάς, *Ματωμένες Μνήμες...*, ό.π., και η εξιστόρηση της δράσης του Τάγματος από τον υποδιοικητή του Π. Καζάκο στο ΔΙΣ, *Αρχεία Εθνικής*

είχαν απελευθερώσει την Καλαμάτα έλαβαν μέρος και στον Μελιγαλά, μαζί με διμοιρία του 11ου Συντάγματος Αρκαδίας. Το Ι/8 Τάγμα εισήλθε στη μάχη σε κρίσιμη στιγμή, αναγκάζοντας σε υποχώρηση το ταγματасφαλίτικο φυλάκιο του σιδηροδρομικού σταθμού. Μάλιστα οι αντάρτες του Ι/8 ήταν αυτοί που είδαν πρώτοι τις άσπρες σημαίες των ταγματасφαλιτών, την τρίτη ημέρα της μάχης. Φαίνεται ότι διμοιρία του 8ου Συντάγματος ανέλαβε και τις εκτελέσεις που ακολούθησαν της μάχης²⁰⁷. Οι ίδιες μονάδες του 8ου Συντάγματος φαίνεται ότι ενίσχυσαν τις επιχειρήσεις σε Γαργαλιάνους και Πύλο.²⁰⁸

Η απόσπαση δυνάμεων στις επιχειρήσεις κατά των Ταγμάτων στη Μεσσηνία και στην παρενόχληση των Γερμανών είχε αφήσει σε δεύτερη μοίρα την εκκαθάριση της Λακωνίας, όπου οι ταγματасφαλίτικες μονάδες του νομού είχαν συγκεντρωθεί στο Γύθειο και τον Μυστρά. Μάλιστα η έλλειψη ισχυρής παρουσίας του ΕΛΑΣ, θα μπορούσε να οδηγήσει σε πρωτοφανείς καταστάσεις αν το Τάγμα του Γυθείου έκανε πράξη το σχέδιο εισβολής στη Σπάρτη.²⁰⁹ Δεν είναι υπερβολή να λεχθεί ότι μέχρι τις αρχές Οκτώβρη όταν και συγκεντρώθηκαν οι δυνάμεις του 8ου Συντάγματος πίσω στον νομό, η εξουσία στη Σπάρτη κρεμόταν από μια κλωστή. Σε αντίθεση με το Γύθειο, όπου οι Βρετανοί έπεισαν τους ταγματасφαλίτες να κλειστούν στη νήσο Κρανάη μέχρι να μεταφερθούν στην Αθήνα²¹⁰, οι όποιες προσπάθειες έγιναν για συνθηκολόγηση με το Τάγμα Ασφαλείας στο Μυστρά έπεσαν στο κενό. Η τελευταία πράξη του δράματος της εμφύλιας αναμέτρησης συντελέστηκε στο ιστορικό φρούριο της Λακωνίας, που συνιστούσε ένα σχεδόν απόρθητο οχυρό. Η ηγεσία του ΕΛΑΣ αμφέβαλε αρχικά για τη χρήση βαρέων όπλων ώστε να μην χυθεί «αθώο αίμα», καθώς εντός του Μυστρά βρίσκονταν και οι οικογένειες των αμυνόμενων. Οι ενδοιασμοί αυτοί διαλύθηκαν όταν οι πρώτοι επιτιθέμενοι αντάρτες θερίστηκαν από τα πολυβόλα των ταγματасφαλιτών. Εντέλει χρειάστηκαν μόλις ελάχιστες βολές από τα γερμανικά οβιδοβόλα που είχε στη διάθεσή της η Ταξιαρχία ώστε το τελευταίο κάστρο των Ταγμάτων Ασφαλείας στην

Αντίστασης, ό.π. τ. 8., σ. 187-200. Για την μεταπολεμική «δικαίωση» και τον Μελιγαλά ως «εργαλείο» αναθεώρησης των Ταγμάτων Ασφαλείας βλ. Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη...*, ό.π.

²⁰⁷ Ξιάρχος, *Η Αλήθεια για το Μελιγαλά...*, ό.π., σ. 39 και Μούτουλας, *Πελοπόννησος 1940-45...*, ό.π., σ. 581. Γενικότερα τις εκτελέσεις αναλάμβαναν αντάρτες από διαφορετική περιοχή με σκοπό την αποφυγή μελλοντικής αναγνώρισης. Δεδομένου ότι οι λόχοι Κονταλώνη και Μούρλα του Ι Τάγματος συμμετείχαν κατόπιν στη μάχη των Γαργαλιάνων, πιθανότατα η διμοιρία εκτελεστών να προερχόταν από τον 2ο Λόχο του Σαρηγιάννη, βλ. επίσης Μπουγάς, *Ματωμένες Μνήμες...*, ό.π., σ. 266.

²⁰⁸ Από τις πηγές απουσιάζει αναφορά για το ΙΙΙ/8 Τάγμα. Δια της εις άτοπον απαγωγής φαίνεται ότι ήταν αυτό που συμμετείχε στην παρενόχληση των Γερμανών.

²⁰⁹ Καρακατσιάνης, *Η Μάχη στον Πόλεμο...*, ό.π.

²¹⁰ *Αυτ.*, σ. 220-223.

Πελοπόννησο να σηκώσει λευκή σημαία.²¹¹ Μια ομάδα ταγματoσφαλιτών που κατόρθωσε αρχικά να ξεφύγει και κατέφυγε στο Παρόρι εξοντώθηκε από δυνάμεις του ΕΛΑΣ και απλούς πολίτες.²¹² Γενικότερα, με εξαίρεση ορισμένες πράξεις αντεκδίκησης που ξέσπασαν στους δρόμους της Σπάρτης μετά τη νίκη του ΕΛΑΣ, οι ταγματoσφαλίτες προστατεύτηκαν και μεταφέρθηκαν εντέλει στην Αθήνα όπως και αυτοί του Γυθείου βάσει των οδηγιών που είχε μοιράσει το Γενικό Στρατηγείο.²¹³ Μάλιστα, προκειμένου να αποφευχθούν περαιτέρω πράξεις αντεκδίκησης και γενικότερα να αμβλυνθεί η έκρυθμη κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στη νότια Πελοπόννησο, το 9ο Σύνταγμα μεταφέρθηκε στη Λακωνία και αντίστοιχα το 8ο στην Μεσσηνία.²¹⁴ Στην Παλλακωνική σύσκεψη Αντιστασιακών Οργανώσεων που διεξήχθη στο χωριό Νιάτα του νότιου Πάρωνα το φθινόπωρο του 1944, οι αντιπρόσωποι του ΕΛΑΣ Λακωνίας (Γιώργος Ατζακλής και Αλέξης Δημάκος) πρότειναν τη μεταφορά του 8ου Συντάγματος στην Κρήτη με σκοπό την απελευθέρωση του νησιού. Αναφέρεται ότι το αίτημα δεν έγινε δεκτό από τους Βρετανούς, που διεξήγαν εκείνη την περίοδο εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στο Αιγαίο μαζί με τον Ιερό Λόχο.²¹⁵

Το 8ο Σύνταγμα δεν έλαβε μέρος στα Δεκεμβριανά. Αντίθετα, τμήματά του προωθήθηκαν μέχρι την Κορινθία όπου αναφέρεται ότι έλαβαν μέρος σε συγκρούσεις με βρετανικές δυνάμεις²¹⁶. Μετά την ήττα του ΕΑΜ στην Αθήνα και τη συμφωνία της Βάρκιζας, η παράδοση των όπλων των ανταρτών του 8ου Συντάγματος διεξήχθη στις Κροκεές και στους Βουτιάνους, σηματοδοτώντας το τέλος του ΕΛΑΣ Λακωνίας.

²¹¹ Καπελλάκος, *Αντάρτης στον Ταΰγετο...*, ό.π., σ. 218

²¹² Μούτουλας, *Πελοπόννησος 1940-45*, ό.π., σ. 588

²¹³ Σχετικά με την αγγλική πολιτική για τα Τάγματα Ασφαλείας κατά την απελευθέρωση της Πελοποννήσου βλ. Baerentzen, *Η Απελευθέρωση της Πελοποννήσου...*, ό.π.

²¹⁴ Μαχαίρας, *50 Χρόνια Μετά...*, ό.π. σ. 465. Αυτό συνέβη πιθανότατα κατά το τέλος Οκτωβρίου.

²¹⁵ Βουγιουκλάκης, *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα...*, ό.π., σ. 126

²¹⁶ *Αυτ.*

Επίλογος-Συμπεράσματα

Σε αντίθεση με την κεντρική και βόρεια Ελλάδα, όπου τα πρώτα ένοπλα τμήματα βρέθηκαν σε θέση να διενεργούν επιθέσεις κατά των κατοχικών δυνάμεων από τα μέσα του 1942, στον Μωριά και τη Λακωνία η έκρηξη του ένοπλου αγώνα συντελέστηκε ουσιαστικά το καλοκαίρι του 1943. Οι νικηφόρες μάχες σε Λεόντιο και Κοσμά σε συνδυασμό με την επικείμενη ήττα της Ιταλίας ευνόησαν τη ραγδαία αύξησης της λαϊκής συμμετοχής στο αντάρτικο, με συνέπεια τον ανασχηματισμό της οργανωτικής δομής του ΕΛΑΣ και την αναβάθμιση της αντάρτικης επιχειρησιακής δράσης.

Ωστόσο, αν και η συγκρότηση της ένοπλης αντίστασης ήταν μια διαδικασία που γνώρισε λιγότερες μεταβατικές φάσεις απ' ό,τι στην υπόλοιπη Ελλάδα, καθώς οι μαχητικές ομάδες του Πάρνωνα πέρασαν γρήγορα στο επίπεδο μεγάλου σχηματισμού (σύνταγμα), αυτή δεν προέκυψε το καλοκαίρι του 1943. Στην ύπαιθρο και στη νότια Πελοπόννησο, ο σχηματισμός των πρώτων μαχητικών ομάδων που εντοπίζονται στις αρχές της κατοχικής περιόδου αποτέλεσε το πρόπλασμα του μαζικού και οργανωμένου ένοπλου αντιστασιακού κινήματος που εκφράστηκε με τη δημιουργία του ΕΛΑΣ Λακωνίας και του 8ου Συντάγματος. Επρόκειτο για αυτοοργανωμένη μορφή άμυνας απέναντι στη νέα κατοχική τάξη πραγμάτων, στις ληστρικές επιδρομές και τη βία του Άξονα. Η συνέχεια αυτών των αυθόρμητων πυρηνικών κυττάρων ένοπλης αντίστασης με τον ΕΛΑΣ εντοπίζεται στην εξ αρχής ηγετική παρουσία των κομμουνιστών και στην εύλογη ενσωμάτωσή τους στο ΕΑΜ, τη μόνη συγκροτημένη αντιστασιακή δύναμη με εθνική εμβέλεια και προσδοκίες μεταβολής της μετακατοχικής τάξης πραγμάτων.

Ο βρετανικός παράγοντας υπήρξε σημαντικός για τον πρώιμο εξοπλισμό του λακωνικού αντάρτικου, γεγονός που καταγράφεται και στις πρωτογενείς εαμικές πηγές. Ωστόσο, η ανάδυση ένοπλων εθνικιστικών πρωτοβουλιών που εμφανίστηκαν από την άνοιξη του 1943 χάρη στη βοήθεια (και) των Βρετανών συνδέσμων, ως απάντηση των τελευταίων και του ΣΜΑ στην αδυναμία άσκησης ελέγχου πάνω στον ΕΛΑΣ, καλλιέργησαν το έδαφος της εμφύλιας αντιπαράθεσης, που κλιμακώθηκε αργότερα με τη συγκρότηση των Ταγμάτων Ασφαλείας.

Γενικότερα, φαινόμενα και καταστάσεις που στο κέντρο της «ελεύθερης Ελλάδας» αναπτύχθηκαν με πιο «διπλωματική» μορφή ή εν μέσω έντονων πολιτικών εξελίξεων, στην Πελοπόννησο και τη Λακωνία εκδηλώθηκαν με ακραία, συχνά απόλυτο, τρόπο. Η «πρωτοπορία» της Λακωνίας στη ρήξη με τη Μέση Ανατολή αλλά και στις εμφύλιες συγκρούσεις, υποδεικνύει την ιδιαιτερότητα συνθηκών εντός των οποίων αναπτύχθηκε ο ένοπλος αγώνας στον νομό..

Μέσα σε αυτό το ιδιαίτερο περιβάλλον του κατοχικού Μωριά, ο ΕΛΑΣ Λακωνίας γνώρισε αλματώδη ανάπτυξη από το καλοκαίρι του 1943 έως την απελευθέρωση, έχοντας στην τελευταία φάση της διαδρομής του τη δυνατότητα παράταξης 3.000 μόνιμων και εφεδρικών μαχητών. Σε έναν νομό όπου από μια περίοδο και μετά οι νοτιοδυτικές περιοχές του (Μάνη) αποκλείστηκαν από τον εαμικό κόσμο και όπου ο κοινωνικοπολιτικός συντηρητισμός διακατείχε ένα αξιοσημείωτο βάσει μεγέθους, μέρος του πληθυσμού, η δυναμική του ντόπιου ΕΛΑΣ μαρτυρά το μέγεθος της συμμετοχής της λακωνικής κοινωνίας στο αντιστασιακό κίνημα. Μια ποσοτική καταγραφή της προσφοράς του ΕΛΑΣ Λακωνίας δεν κρίνεται αποφασιστική για την αξιολόγηση του αντάρτικου στην περιοχή, κυρίως λόγω της αδυναμίας επιβεβαίωσης των ποσοτικών δεδομένων, αν και σίγουρα θα μπορούσε να είναι ενδεικτική.²¹⁷ Η πιο ουσιαστική αποτίμηση παραμένει το γεγονός ότι τόσο κατά την ιταλική όσο και κατά τη γερμανική κατοχή, ο ΕΛΑΣ είχε ελευθερώσει ή θέσει υπό τον έλεγχό του τη συντριπτική πλειοψηφία των χωριών της κεντρικής και ανατολικής Λακωνίας, περιορίζοντας ουσιαστικά τις δυνάμεις κατοχής μόνο στα αστικά κέντρα (Σπάρτη, Γύθειο, Μονεμβάσια), όπως καταγράφεται στις εαμικές και αντιστασιακές πηγές, όσο και από τις ίδιες τις κατοχικές αρχές.

Το 8ο Σύνταγμα, ως ο στρατιωτικός βραχίονας του ΕΑΜ στον νομό Λακωνίας, σχηματίστηκε τον Σεπτέμβριο του 1943 στο πλαίσιο της στρατιωτικοποίησης που γνώριζε πανελλαδικά ο κορμός των συγκροτημάτων του ΕΛΑΣ. Κύρια πηγή στρατολόγησης και ταυτόχρονα η «θάλασσα» εντός της οποίας κινούντο οι μονάδες του,

²¹⁷ Κατά τους Ρουμेलιώτη και Παπαστεριόπουλο, ο ΕΛΑΣ Λακωνίας συμμετείχε σε πάνω από 50 μάχες εναντίον κατοχικών και δοσιλογικών δυνάμεων, σκότωσε πάνω από 1.000 στρατιώτες του Άξονα και 228 «προδότες ή συνεργάτες» απέσπασε 1.500 όπλα παντός τύπου και διέσωσε μεταξύ άλλων 150.000 οκάδες λάδι, 500.000 οκάδες βαμβάκι και 45.000 πήχεις υφασμάτων. Ειδικότερα για τα θύματα των μαχών-στρατιωτικών επιχειρήσεων, αν οι μεταπολεμικά γραμμένες εαμικές πηγές δεν μπορούν να θεωρηθούν ακριβείς, τα επιμελή γερμανικά αρχεία θολώνουν επίσης το τοπίο, καθώς αναφέρουν ως νεκρούς «αντάρτες» ακόμα και εκτελεσμένους απλούς πολίτες. Επίσης προβληματικές είναι οι αναφορές των εαμικών πηγών, που συχνά προέρχονται από μεταπολεμικές αφηγήσεις και δεν μπορούν να ληφθούν σοβαρά υπόψη για αριθμητικές προσεγγίσεις.

αποτελέσαν πρωτίστως τα αγροτικά χωριά του λακωνικού και κυνουριακού Πάρωνα, και τα χωριά του νοτιοανατολικού Ταυγέτου. Η μαζική συμμετοχή του αγροτικού πληθυσμού συνιστούσε δομικό στοιχείο της φύσης του ΕΛΑΣ που κωδικοποιήθηκε στον λαϊκό λόγο με τον όρο «λαογέννητος στρατός».

Όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, η ιταλική συνθηκολόγηση διαδραμάτισε καθοριστική σημασία στον εξοπλισμό του λακωνικού αντάρτικου. Στο πλαίσιο αυτό, η καταδρομική αμφίβια επιχείρηση στα Κύθηρα σε συνεργασία με το ΕΛΑΝ Λακωνίας, συνιστά ξεχωριστή περίπτωση στο στρατιωτικό ημερολόγιο του ΕΛΑΣ. Βέβαια, οι Γερμανοί αποδείχθηκαν σαφώς ισχυρότερος αντίπαλος για τους αντάρτες, βάσει τους βαθμού πειθαρχίας και της ποιοτικής διαφοράς ηγεσίας των μονάδων τους σε σχέση με το έτερο μέλος του Άξονα. Εντούτοις, η φύση της στρατηγικής αποστολής των γερμανικών δυνάμεων στην Πελοπόννησο, άφησε αρχικά περιθώρια δράσης στο ένοπλο αντιστασιακό κίνημα, που έως το τέλος του 1943 είχε αυξήσει τα χτυπήματα κατά των γερμανικών στόχων. Το διαρκές σφυροκόπημα του ΕΛΑΣ και η δημιουργία-εξάπλωση των Ταγμάτων Ασφαλείας ήταν δύο βασικοί παράγοντες που οδήγησαν τη γερμανική ηγεσία σε αντεπίθεση, και μάλιστα διαρκείας. Ειδικότερα στη νοτιοανατολική Πελοπόννησο, από τις αρχές έως τον Ιούλιο του 1944 «όργωσαν» το λακωνικό έδαφος έξι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις με την ενεργή υποστήριξη των Ταγμάτων Σπάρτης, Γυθείου ή Τρίπολης, κατά τις οποίες το 8ο Σύνταγμα λειτούργησε υποδειγματικά ως προς την αποφυγή απωλειών.

Το κυριότερο πρόβλημα του ΕΛΑΣ στην Πελοπόννησο υπήρξε η καθοδήγηση σε επίπεδο υψηλής στρατηγικής, δηλαδή στον καθορισμό των στρατηγικών σκοπών βάσει μιας συγκροτημένης πολιτικής ανάγνωσης του πολέμου και του συσχετισμού των δυνάμεων στη χερσόνησο του Μωριά, ειδικότερα από τις αρχές του 1944. Αυτό ήταν ένα ζήτημα ζωτικής σημασίας που λύθηκε μόνο κατά την κάθοδο του Κλιμακίου του Γ.Σ. και την ανάληψη της στρατιωτικής ηγεσίας από τον Βελουχιώτη. Η εφαρμογή μιας συνεπούς στρατηγικής αλλά και διαχείρισης δυνάμεων που προσέβλεπε στην εκκαθάριση της Πελοποννήσου από τα Τάγματα Ασφαλείας, σε συνδυασμό με την παρενόχληση της υποχώρησης των γερμανικών δυνάμεων, περιόρισε και τις τακτικές αδυναμίες της πρότερης ασαφούς αντιστασιακής στρατηγικής. Σε επιχειρησιακό επίπεδο, η ενοποιημένη δράση της ΙΧ Ταξιαρχίας, δηλαδή των μονάδων Μεσσηνίας και Λακωνίας, κατέστησε δυνατή τη συγκέντρωση ισχύος για τη διεξαγωγή στρατηγικής σημασίας χτυπημάτων (Βουρλιάς) και κατόπιν την «έγκαιρη» εξόντωση

των ταγμασφαλίτικων βάσεων. Ως εκ τούτων, το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ αναδείχθηκε για μια βραχύχρονη περίοδο (Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1944), η αδιαμφισβήτητη πολιτικοστρατιωτική δύναμη της Λακωνίας και της απελευθερωμένης Πελοποννήσου. Ωστόσο, η εναρμόνιση της στρατηγικής του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ Λακωνίας με τη στρατηγική συμβιβασμού του «εθνικού» ΕΑΜ, όπως είχε διαμορφωθεί μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 1944, είχε τις δικές μοιραίες επιπτώσεις. Κι αυτό διότι μετά τα Δεκεμβριανά και την επακόλουθη επιβολή της «Λευκής Τρομοκρατίας», ο μηχανισμός των Ταγμάτων Ασφαλείας, όπως είχε διατηρηθεί ανέπαφος κατόπιν της συμφωνίας του ΕΑΜ με την ελληνική κυβέρνηση και τους Βρετανούς για την τιμωρία των δοσιλόγων, επέστρεψε στη νότια Πελοπόννησο έχοντας αποφασιστικό ρόλο στο «ξήλωμα» της εαμικής γείωσης και τις εμφύλιες συγκρούσεις «χαμηλής έντασης» από το 1945. Να σημειωθεί ακόμα ότι ένα σημαντικό κομμάτι των ένοπλων μονάδων του ΕΛΑΣ στη Λακωνία δεν υπάκουσε στη συμφωνία της Βάρκιζας και τη γραμμή της νομιμότητας του ΚΚΕ, γεγονός που επισημαίνει τόσο την αποφασιστικότητα των μαχητών του, όσο και την έκρυθμη κατάσταση που άρχισε να επικρατεί στην περιοχή μετά την ήττα του ΕΑΜ. Για αρκετές ένοπλες μονάδες του ΕΛΑΣ στον νομό, η τακτική της Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας ήταν ήδη κανονικότητα πριν καν την απόφαση συγκρότησης της από πλευράς ΚΚΕ, κάτι που για αρκετούς πρωταγωνιστές της περιόδου (βλ. Καμαρινός) κρίθηκε ως καταλυτικός παράγοντας για την επιβίωση των λακωνικών οργανώσεων υπό το καθεστώς της Λευκής Τρομοκρατίας.

Καταληκτικά, η ένοπλη αντίσταση υπήρξε γέννημα των ακραίων συνθηκών της κατοχικής περιόδου. Ο ΕΛΑΣ Λακωνίας, ως κομμάτι του στρατιωτικού βραχίονα ενός μαζικού εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος, ήλθε αντιμέτωπος με καταστάσεις, αντιφάσεις και δυσχέρειες που αναλογούσαν στη συγκεκριμένη περίοδο. Παρόλα αυτά, η δράση του στον νομό κατά τη διάρκεια της Αντίστασης υποδεικνύει την ιδιαίτερα ανθεκτική σχέση του ένοπλου κινήματος με τη λακωνική κοινωνία, μία σχέση διαλεκτική που επηρέασε και διαμόρφωσε τις δυναμικές και των δύο πλευρών.

Πηγές-Βιβλιογραφία

Πηγές

Αρχείο Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ) Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΓΕΣ), *Αρχεία Εθνικής Αντίστασης (1941-1944)*, Αθήνα, 1998

Άρης Βελουχιώτης, *Εκθεσις Πεπραγμένων από 1.IV μέχρι 31.V. 44 του Κλιμακίου Γ.Σ. εν Πελοποννήσω* (όπως δημοσιεύθηκε στο περιοδικό Εθνική Αντίσταση, τεύχος 8, 1965)

Εκθεση Γαμβέτα, ΑΣΚΙ/ΚΚΕ/418/Φ. Πελοπόννησος/Φ24/2/110

Εκθεση Ισαριώτη ΑΣΚΙ/ΚΚΕ/418/Φ. Πελοπόννησος/Φ24/2/90

Εκθεσις Λοχαγού Πεζικού Ταβερναράκη Γεώργιου – Περίοδος Αύγουστος 1942-Απρίλιος 1945 (όπως ανακτήθηκε από την ιστοσελίδα Scribd.com)

Λαοκρατία και Σοσιαλισμός (ανατύπωση 1985), Εκδ. Ριζοσπάστη, Αθήνα 1943

Φύση και προορισμός του Ε.Λ.Α.Σ. (ανατύπωση 1985), Εθνική Αντίσταση, Αθήνα 1946

Οι Ναζί για την Εθνική Αντίσταση στην Ελλάδα, Επτά Απόρρητες Εκθέσεις του Γενικού Επιτελείου του Χίτλερ, ΔΡΟΜΩΝ, Αθήνα 2012

Το ΚΚΕ - Επίσημα Κείμενα, τόμος Ε', Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981

Εφ. Εθνική Δράση (Όργανο του ΕΑΜ Λακωνίας),

Εφ. Λεύτερος Μωρηάς (Όργανο της Κομματικής Επιτροπής Πελοποννήσου του ΚΚΕ),

Εφ. Αλληλεγγύη (Όργανο της Ν.Ε. Λακωνίας της Εθνικής Αλληλεγγύης),

Εφ. Αγρότης (Όργανο του ΑΚΕ),

Εφ. Ελευθερωτής (Όργανο της ΙΙΙ Μεραρχίας Πελοποννήσου)

Βιβλιογραφία

Αναστασάκης, Τ. *Το Αεροδρόμιο των Μολάων, Χρονικό της δράσης των Γερμανών στη νοτιοανατολική Λακωνία 1941-1944*, Ιδιομορφή, Σπάρτη 2012

Ανδριτσάκης, Π. *Μνήμες που συγκλονίζουν. 'Είναι γενναιότητα να θυμάσαι'. 28 Δεκεμβρίου 1943: Το χρονικό της μάχης των Μολάων. Γεγονότα και αλήθειες*, Οδοντιατρικές Εκδόσεις Σπ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2012

Αντωνακάκης, Χ. *Η Εθνική Αντίσταση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στον Ταΰγετο και τον Πάρνωνα 1941-1944*, Αλφειός, Αθήνα 2006

Αντωνόπουλος Κ. *Εθνική Αντίστασις 1941-1945, χ.ό.*, Αθήνα 1964

Vlavianos, H. *Greece, 1941-49: From Resistance to Civil War: The Strategy of the Greek Communist Party*, Palgrave MacMillan, London 1992

Βουγιουκλάκης Κ. *Οι Πρωτοπόροι του Αγώνα. Η Εθνική Αντίσταση στη Λακωνία*, Τροχαλία, Αθήνα 2000

Απαλοδήμας, Κ. Έκθεση πάνω στην πρώτη μάχη του Κοσμά Κυνουρίας (27 Ιούλη 1943), *Εθνική Αντίσταση*, τεύχος 23, 1980, σ. 5-18

Βόγλης Π. *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή (β' έκδοση)*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2017

Γραμματικάκης, Μ. Ο αγώνας Επιδαύρου-Λιμηράς (Λακωνία) στην Κατοχή, *Εθνική Αντίσταση*, τεύχος 93, 1996 σ. 49-51

Γυφτόπουλος, Δ. *Μυστικές Αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, Δωδώνη, 1990

Ιατρίδης, Γ. (επιμ), *Η Ελλάδα 1940-1950. Ένα Έθνος σε κρίση*, Αθήνα, (μετ.) Μαργαρίτα Δρίτσα-Αμαλία Λυκιαρδοπούλου, Θεμέλιο, 1984

Jasper. J A strategic approach to collective action: looking for agency in social-movement theory, *Mobilization* 9 (1), 2004 : p. 1-16

Κανελλόπουλος, Π. *Η Εθνική Αντίσταση στην Τριφυλία, χ.ό.*, Αθήνα 1989

Καπελλάκος, Λ. *Αντάρτης στον Ταΰγετο. Στο 8ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ, χ.ό.* Πειραιάς, 1995

- Καρακατσιάνης, Ι. *Η Μάνη στον Πόλεμο - Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2010
- Καρακατσιάνης, Ι. (επιμ.), *Νότια Πελοπόννησος 1935-1950*, Αθήνα, εκδ. Συνδέσμου Φιλολόγων Μεσσηνίας και εκδ. Αλφειός, 2009
- Καραλής, Κ. *Ιστορία των δραματικών γεγονότων Πελοποννήσου 1943-1949*, 2 τόμοι, χ.ό., Αθήνα 1958
- Καραμούζης Γ. *Πατριώτες και προδότες στον Μωρηά*, [χ.έ.], Τρίπολη 1950
- Κοσιώρης, Ι. *Το Χρονικό της Εθνικής Αντιστάσεως Πελοποννήσου 1941-1945*, χ.ό., Αθήνα 1992
- Κριμπάς, Γ. *Η Εθνική Αντίσταση στη Μεσσηνία και τους γύρω νομούς*, χ.ό., Καλαμάτα 2006
- Κωστόπουλος, Τ. *Η αυτολογοκριμένη μνήμη. Τα Τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνοφοροσύνη*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2005
- Κωστόπουλος Τ. Το επιτελείο της αστικής αντεπανάστασης. Στοιχεία για τον κύκλο των Μαρκεζίνη-Ζαλοκόστα, 12/2015, *Αρχειοτάξιο*, 17, σ.95-114
- Λέφας Γ., *Ο Δημοκρατικός Στρατός Πελοποννήσου. Οργάνωση-Ανάπτυξη-Ήττα*, Αλφειός, Αθήνα 1998
- Λέφας, Γ. *Χιλιάδες τέσσερις σταυροί στον μαρτυρικό Μωριά*, Αλφειός, Αθήνα 2007
- Λιακάκος, Π. *Η αγγλόφιλη Εθνική Αντίσταση στη νότια Πελοπόννησο*, Το Αντίδοτο, Καλαμάτα 2018
- Μάγερ, Χ. *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα: τα αιματηρά ίχνη της 117ης μεραρχίας καταδρομών στη Σερβία και στην Ελλάδα*, (μετ.) Γιάννης Μυλωνόπουλος, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2004
- Μαργαρίτης, Γ. *Από την ήττα στην εξέγερση: Ελλάδα άνοιξη 1941-Φθινόπωρο 1942*, Ο Πολίτης, Αθήνα 1993
- Μαχαίρας, Ε. *50 Χρόνια Μετά...*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1993
- Μαριόλης, Σ. Αναμνήσεις από τη μάχη του Βουρλιά, *Εθνική Αντίσταση*, τεύχος 8, 1965, σ. 119-122

- Μιχαήλ, Π. Βασσαράς-Λακωνίας, Ένα ηρωικό χωριό στον Πάρνωνα, *Εθνική Αντίσταση*, τεύχος 104, 1999, σ. 81-82
- Μιχαλάκος Γ. Η Μάχη του Θερισμού στη Λακωνία (1944), *Εθνική Αντίσταση*, τεύχος 82, 1994, σ. 58-65
- Μούτουλας, Π. *Πελοπόννησος 1940-1945. Η περιπέτεια της επιβίωσης, του διχασμού και της απελευθέρωσης*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2004
- Μούτουλας, Π. *Ωρίων - Γιάννης Μιχαλόπουλος*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999
- Μπουγάς, Ι. *Ματωμένες Μνήμες 1940-45*, Πελασγός, Αθήνα 2009,
- Νίκας, Θ. *Ο Άρης στον Μοριά – Ιστορικές Μνήμες και Μαρτυρίες*, Αιολίς, Αθήνα 2001
- Nioutsikos, Y. *The EAM-ELAS Resistance to the Axis Occupation of Greece: A case study in the theory and practice of guerrilla warfare*, (PhD thesis) King's College, London 2016
- Ξιάρχος, Σ. *Η Αλήθεια για το Μελιγαλά (Προ-κατά και μετά τη μάχη)*, [χ.έ]., Καλαμάτα 1982
- Oikonomakis, L. *Political Strategies and Social Movements in Latin America: the Zapatistas and Bolivian Cocaleros*, Palgrave Macmillan, 2019
- Παπακωνσταντίνου, Κ. *Νεκρή μεραρχία*, 2 τόμοι, Αλφειός, Αθήνα 1987
- Παπαστεριόπουλος, Η. *Ο Μωρηάς στα Όπλα, Εθνική Αντίσταση 1941-44*, 6 τόμοι, Εκδόσεις Έρευνα και Κριτική της Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 1965-1975
- Papastratis, P. *British Policy towards Greece during the Second World War 1941-1944*, Cambridge University Press, 2009
- Παρτσακλός Α. *Ένοπλος δοσιλογισμός και Τάγματα Ασφαλείας: Η περίπτωση της Μεσσηνίας μέσα από τα βουλεύματα και τα πρακτικά των δικών του ειδικού δικαστηρίου δοσιλόγων*, (Διπλωματική εργασία), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2018
- Πετρόπουλος, Γ. *Τα Τάγματα Ασφαλείας στην Πελοπόννησο: Ιδεολογικές distάσεις και μνημονικός λόγος*, (Διπλωματική εργασία), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2007
- Πριόβολος, Γ. *Μόνιμοι Αξιωματικοί στον ΕΛΑΣ. Οικειωθελός ή εξ ανάγκης, Νότια και Κεντρική Ελλάδα*, Αλφειός, Αθήνα 2009

- Πριόβολος Γ. *Εθνικιστική «Αντίδραση» και Τάγματα Ασφαλείας*, Πατάκης, Αθήνα 2018
- Πλακούδας Σ. *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949)*, Επίκεντρο, Αθήνα 2017
- Richter, H. 1936-1946, *Δυο επαναστάσεις και αντεπαναστάσεις στην Ελλάδα*, 2 τόμοι, (μετ.) Ειρήνη Μιχαλοπούλου-Τζένη Μαστοράκη, Εξάντας, Αθήνα 1975
- Ρουμελιώτης, Γ. *Η Εθνική Αντίσταση στη Λακωνία 1941-1945*, Αδούλωτη Μάνη, Γύθειο 2005
- Σαράφης, Σ. *Ο ΕΛΑΣ*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1999
- Stavrianos, L.S. The Greek National Liberation Front (EAM): A Study in Resistance Organization and Administration», *The Journal of Modern History*, Vol. 24, No. 1 (Mar., 1952), σ. 42-55
- Σφήκας, Θ. *Πόλεμος και ειρήνη στη στρατηγική του ΚΚΕ 1945-1949*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2001
- Τριχείλης, Α. «Αναμνήσεις από τη δράση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στη Λακωνία», *Εθνική Αντίσταση*, τεύχος 46, 1985, σ. 80-84
- Φλάισερ, Χ. Σβορώνος, Ν. (επιμ.), *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας. Η Ελλάδα 1936-1944: Δικτατορία- Κατοχή- Αντίσταση*, Αθήνα, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τραπέζης της Ελλάδος, 1989
- Φλάισερ, Χ. *Στέμμα και Σβάστικα, Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, 2 τόμοι, Παπαζήσης, Αθήνα 1995
- Φλάισερ, Χ. Νέα στοιχεία για τις σχέσεις γερμανικών αρχών Κατοχής και Ταγμάτων Ασφαλείας, *ΜΝΗΜΩΝ*, τόμος 8 (1982), σ. 189-203
- Χανδρινός Ι. *ΕΛΑΣ, Ο μεγαλύτερος στρατός της Εθνικής Αντίστασης*, Γνώμων Εκδοτική, Αθήνα 2011, τ. Α & Β, Γνώμων Εκδοτική, Αθήνα 2010
- Χατζηβασιλείου Ε. (επιμ.), *Η «σύντομη» δεκαετία του '60*, Καστανιώτης, Αθήνα 2007
- Χατζιωσήφ Χ. Παπαστράτης Π. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, Τόμος Γ1 και Γ2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007
- Χλαμπέας, Γ. *Τα Κύθηρα στην τετραετία 1941-44*, Πλέθρον, Αθήνα 1983

Παράρτημα 1

Η διάρθρωση του 8ου Συντάγματος

Η καταγραφή της στελέχωσης των μονάδων του 8ου Συντάγματος πραγματοποιήθηκε συνδυάζοντας διαφορετικές και συχνά αντικρουόμενες πηγές της βιβλιογραφίας, εξού και δεν μπορεί να υπάρξει απόλυτα ακριβές αποτέλεσμα, και σίγουρα όχι πλήρες. Εξάλλου οι διοικητικές αλλαγές ήταν αρκετά συχνές λόγω απωλειών, μετάθεσης σε άλλον σχηματισμό και εσωτερικής μετακίνησης (ακόμα και δυσμενούς χαρακτήρα).

III Μεραρχία Πελοποννήσου (αρχικά Γενικό Αρχηγείο Πελοποννήσου)

IX Ταξιαρχία (αρχικά II Πελοποννησιακή)

8ο ΣΥΝΤΑΓΜΑ (ΕΛΑΣ Λακωνίας)

A' Γραφείο Στρατιωτικό – Υπεύθυνος: Δ. Βασταρδής (Σμήναρχος)

1. Γραφείο: Υπεύθυνος: Δ. Καραγιαννάκος

α) Επιτροπή Στρατιωτικής Εκπαίδευσης: Δ. Καραγιαννάκος, Κ. Παπαδάκος, Δ. Λιακάκος

β) Επιτροπή Στρατολογίας: Δ. Σπυρίδης, Β. Νταούλης, Π. Λεβεντάκης

2. Γραφείο: Υπεύθυνος: Η. Φυρογένης (Υπολοχαγός)

α) Επιμελητεία: Η. Φυρογένης, Η. Σεφερλής, Π. Καρύγιαννης

β) Διαχείριση: Ι. Κωνσταντινίδης, Μ. Τριανταφύλλης, Α. Μούρλας

3. Γραφείο: Υπεύθυνος: Δ. Σπυρίδης (Υπίατρος)

α) Σύνδεσμοι-Διαβιβάσεις: Α. Δήμας, Δ. Λιακάκος, Μ. Μπαρμπαλιάς

β) Υγειονομική υπηρεσία: Δ. Σπυρίδης

Β' Γραφείο Πολιτικό – Υπεύθυνος: Ν. Λάτσης (δικηγόρος)

1. Γραφείο Τύπου & Προπαγάνδας: Κ. Παπαδάκος, Γ. Μπαλής, Ι. Κωνσταντινίδης

2. Γραφείο Πληροφοριών

α) Στρατιωτικές πληροφορίες: Δ. Λιακάκος

β) Πολιτικές πληροφορίες: Ν. Λάτσης

3. Γραφείο Πολιτικών-Ποινικών υποθέσεων: Κ. Παπαδάκος, Καντιάνης.

ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Στρατιωτικός διοικητής: Σμήναρχος Δώρος Βασταρδής (Μαλεβός) [14-9-1943 έως 31-1-1944], Αντισυνταγματάρχης Κονδύλης [1-2-1944 έως 31-3-1944], Συνταγματάρχης Σπύρος Τσικλητήρας [1-4-1944 έως 31-7-1944], Αντισυνταγματάρχης Σωτήρης Ρουμπέας [1-8-1944 έως απελευθέρωση]

Καπετάνιος: Παρασκευάς Λεβεντάκης [14-9-1943 έως απελευθέρωση], Κώστας Κανελλόπουλος [στις μάχες της Μεσσηνίας]

Πολιτικός καθοδηγητής: Νίκος Λάτσης

Ι/8 Τάγμα

Στρατιωτικός διοικητής: Ταγματάρχης Παναγιώτης Δεμέστιχας (14-9-1943 έως 15-11-1943 όταν και εντάχθηκε στα ΤΑ), Λοχαγός Κώστας Παπαδάκος (Βοριάς) [16-11-1943 έως απελευθέρωση]

Καπετάνιος: Υπολοχαγός Γιάννης Μακρής

Πολιτικός καθοδηγητής: Ηλίας Απαλοδήμας

1ος Λόχος: Βαρτζάκης, Κονταλώνης [Καπετάνιος: Πρεκεζές, Καθοδηγητής: Ντάρμος/Ζούρας], [Διμοιρίτες: Κοκκώνης] - 2ος Λόχος: Μουρλός [Διμοιρίτες: Ρούσσοι, Χαλδούπης, Ν. Σαρρής] 3ος Λόχος: Σαρρής (Σαρηγιάννης)

Λόχος Πολυβόλων: Μαχαίρας (έως 5/5/1944 και από 16/8/1944 στον Λόχο Μηχανημάτων της ΙΧ Ταξιαρχίας), Πρεκεζές (από 5/1944 μέχρι απελευθέρωση)

II/8 Τάγμα

Στρατιωτικός διοικητής: Ταγματάρχης Γιώργος Αρετάκης

Καπετάνιος: εφ/δρος Ανθυπολοχαγός Λεωνίδα Πετροπουλάκης

Πολιτικός καθοδηγητής: Γιώργος Ατζακλής

1ος Λόχος: Κατούνας [Διμοιρίτες: Μπακομιχάλης], 2ος Λόχος: Γιάννης Γραμματικάκης (Αστραπόγιαννος) Ροζάκης, Μπασακίδης 3ος Λόχος: Παναγάκης, Λόχος Πολυβόλων (μάλλον από άνοιξη-καλοκαίρι 1944): Λεωτσάκος, Αβραμάκος

III/8 Τάγμα

Στρατιωτικός διοικητής: Λοχαγός Παντελής Σταθάκης

Καπετάνιος: Γιώργος Τζοβάνης

Πολιτικός καθοδηγητής: Παναγιώτης Τέσσερης

1ος Λόχος: Μ. Σταθάκης [Καπετάνιος: Θ. Ιατρού], 2ος Λόχος: Στέφανος (Ισραηλίτης), Ροζάκης [Καπετάνιος: Χοτζόπουλος], 3ος Λόχος: Γιαννιός [Καπετάνιος: Παναγιώτης Μανίκης]

Λόχος Πολυβόλων: Μαστοράκος

Παράρτημα 2 (Χάρτες)*

Χάρτης 1. Τα κυριότερα καταγεγραμμένα επιχειρησιακά χτυπήματα του ΕΛΑΣ Λακωνίας εναντίων Ιταλών/Γερμανών (★) και εθνικιστικών οργανώσεων ΕΣ/ΕΕΣ (★) κατά το 1943.

Χάρτης 2. Οι κυριότερες μάχες/επιχειρήσεις του 8ου Συντάγματος εναντίον Γερμανών (★) και Ταγμάτων Ασφαλείας (★), κατά το 1944.

*Οι χάρτες του παραρτήματος αποτελούν δημιούργημα του συγγραφέα, έχοντας ως βάση παλαιότερους πολιτικούς χάρτες των ΟΤΑ.

Παράρτημα 3

ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και Τάγματα Ασφαλείας: κίνημα και αντικίνημα

Σκοπός του παρόντος παραρτήματος είναι να πραγματοποιήσει μια πρώτη απόπειρα - αν και αναγκαστικά περιορισμένη- υιοθέτησης των εργαλείων της Συγκρουσιακής Πολιτικής στη μελέτη της Ελληνικής Αντίστασης, με επίκεντρο ένα από τα πλέον «αμφιλεγόμενα» θέματα της περιόδου, τη φύση και τον ρόλο των Ταγμάτων Ασφαλείας. Χωρίς να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι ένα τέτοιο διάβημα θα μπορούσε να αποτελεί μια ολόκληρη εργασία, στόχος είναι να τεθεί το υπόστρωμα για μια γόνιμη διεπιστημονική σύντηξη του κατεξοχήν «αρμόδιου» θεωρητικού πεδίου των κοινωνικών κινημάτων με τον ιστορικό πλούτο του ελληνικού παραδείγματος, αλλά και ενίσχυσης του διαλόγου πάνω σε συχνά «καυτά» αντικείμενα έντονων αντιπαραθέσεων όπως η αντιστασιακή βία και ο ένοπλος δοσιλογισμός.

Ήδη από τα τη δεκαετία του 2000, το (αυτο)αποκαλούμενο «μετα-αναθεωρητικό» ρεύμα²¹⁸ επιχείρησε να επαναπροσδιορίζει πτυχές της «παραδοσιακής» ιστοριογραφίας της δεκαετίας του 1940, με βασικά σημεία εστίασης, τη μετατόπιση της έναρξης του εμφυλίου το 1943 (όπως και τους λόγους πυροδότησης του) και τη σχετικοποίηση της αντι-κομμουνιστικής βίας μέσω μιας υποτιθέμενης αντικειμενικής αναθεώρησης της «κόκκινης βίας». Ως απότοκο αυτών παρατηρείται συχνά μία τάση αναψηλάφησης, με προεκτάσεις κανονικοποίησης, των αντικομμουνιστικών ή δοσιλογικών οργανώσεων με όρους «κινήματος», χάρη μιας

²¹⁸ Ο όρος πρωτο-συναντάται στο Στάθης Καλύβας και Νίκος Μαραντζίδης, *Νέες Τάσεις στη Μελέτη του Εμφυλίου Πολέμου, Τα Νέα/Βιβλιοδρόμιο: Διάλογος για την Ιστορία* (2004, Μάρτιος 20). Ειδικότερα για ό,τι αφορά τον αναθεωρητισμό σε περιοχές της Πελοποννήσου κατά την Κατοχή βλ. Στάθης Ν. Καλύβας, *Κόκκινη Τρομοκρατία; Η βία της αριστεράς στην κατοχή*, στο Mark Mazower (επιμ.) *Μετά τον πόλεμο: Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σ. 161-204, και Στάθης Ν. Καλύβας, *Η γεωγραφία της εμφύλιας βίας στην κατοχική Μεσσηνία: Μια ποσοτική προσέγγιση*, στο Καρακατσιάνης, Ι. (επιμ.), *Νότια Πελοπόννησος 1935-1950*, Αθήνα, εκδ. Συνδέσμου Φιλολόγων Μεσσηνίας και εκδ. Αλφειός, 2009, σ. 39-59. Για μια κριτική πάνω στο μετα-αναθεωρητικό ρεύμα βλ. Σφήκας, Θ. *Ο ναρκισσισμός των μικρών πραγμάτων: Περί σύγχυσης, ιστοριογραφίας και άλλων δαιμόνων*, *Μνήμων*, 30 (2009), σ. 315-336 αλλά και Χατζηιωσήφ Χ. *Ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο και η ελληνική του εκδοχή: Ο αναθεωρητισμός στην ιστοριογραφία της Αντίστασης και του Εμφυλίου*, στο Γαρδίκας Κ, Δρουμπούκη Α.Μ., κ.ά (επιμ.), *Η μακρά σκιά της δεκαετίας του '40: Πόλεμος-Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2014, σ. 369-393.

απόπειρας «αποδαιμονοποίησης» θεμάτων ταμπού μιας αριστερίζουσας «ηγεμονικής αφήγησης», με απώτερο σκοπό την «αποκατάσταση της αλήθειας».²¹⁹ Ως απαραίτητο κριτήριο για την εύρωστη αφετηρία ενός τέτοιου εγχειρήματος και ταυτόχρονα συλλήβδην απόρριψη του μεγαλύτερου μέρους της πρότερης ιστοριογραφίας, κρίθηκε η στάση των παλαιότερων ιστορικών απέναντι στη βία του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Περιληπτικά, σύμφωνα με την λόγω προσέγγιση, η βία των Ιταλών και των Γερμανών ήταν μεν ανεπιθύμητη αλλά υπάκουε στη θεμιτή λογική στρατών κατοχής που λειτουργούν στο πλαίσιο ενός διακρατικού πόλεμο, ενώ η βία του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ προερχόταν από την κοινωνία και κατέληξε να έχει ανατρεπτικό χαρακτήρα, εξού και κρίνεται ως εγκληματική, «ιακωβινική» και απηχεί τη «σοβιετική τρομοκρατία»²²⁰, οδηγώντας μοιραία ενός μέρος του πληθυσμού στη συνεργασία με το κατοχικό καθεστώς.

Αφήνοντας κατά μέρος τις διάτρητες μεθοδολογικές προσεγγίσεις (επίπεδος απολιτικός θετικισμός, πτωματολογία, προβληματική χρήση των πηγών), θα επικεντρωθούμε στο επίδικο της αντιπαράθεσης, επιχειρώντας παράλληλα να ξεδιαλύνουμε τα εννοιολογικά ατοπήματα που ευνοούν αντίστοιχες σχετικοποιήσεις με επικίνδυνες επιστημολογικά προεκτάσεις όχι μόνο στην ιστοριογραφία της δεκαετίας του '40, αλλά και στον σύγχρονο δημόσιο λόγο.²²¹

Σύμφωνα με τους θεμελιωτές της θεωρίας των κοινωνικών κινημάτων McAdam, Tarrow και Tilly, τα κοινωνικά κινήματα, αποτελούν μία μορφή «συγκρουσιακής πολιτικής».²²² Συγκρουσιακής αφενός, γιατί «*αφορούν τη συλλογική διατύπωση διεκδικήσεων που, αν υλοποιηθούν, θα συγκρούονται με τα συμφέροντα κάποιου άλλου*» και πολιτικής, αφετέρου, διότι «*οι κυβερνήσεις του ενός ή του άλλου τύπου εμφανίζονται κατά κάποιον τρόπο στη διαδικασία διαμόρφωσης, είτε ως διεκδικήτριες είτε ως στόχοι αποδέκτες των διεκδικήσεων ή πάλι ως επιτηρητές της σύγκρουσης*».²²³ Ως εκ τούτου, τα κινήματα αποτελούν διεκδικητικούς δρώντες, που διαμορφώνουν τη δική τους συλλογική ταυτότητα προασπίζοντας τα συμφέροντα και

²¹⁹ Καλύβας, Η γεωγραφία της εμφύλιας βίας, ό.π., σ.162

²²⁰ Καλύβας, Η γεωγραφία της εμφύλιας βίας, ό.π., σ.170, Χατζηιωσήφ Χ. Ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο και η ελληνική του εκδοχή, ό.π., 387

²²¹ Bl. Sepheriades, S. «Fascism as a mass phenomenon: should we be calling it a 'movement'? An exercise in historical semantics and interactive history», Paper presented at the Conference of the Heyman Center, Columbia University, 'Fascisms Across Borders', New York, April 1-2, 2015.

²²² Βλ. ενδεικτικά Charles Tilly, *Κοινωνικά κινήματα 1768-2004*, Σαββάλας, Αθήνα 2007, σ. 19-20 αλλά και McAdam, D., Tarrow, S., Tilly, C., *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press, Cambridge 2001, όπως και Σεφεριάδης Σ., *Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση. Κοινωνικά Κινήματα: Μια αποτύπωση*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 27 (2006), σ.7-42.

²²³ Tilly, C., *Κοινωνικά κινήματα*, ό.π., 19-20

τους σκοπούς τους λόγω μίας αντίθετης πολιτικής που έθιγε τα συμφέροντα κοινωνικών ομάδων. Οι Jasper και Goodwin συμπεριέλαβαν στον ορισμό του κοινωνικού κινήματος τη μη θεσμική υπόσταση της κινηματικής δράσης (noninstitutional challenge to authorities), υποδεικνύοντας ότι τα κινήματα ενεργοποιούνται εκτός των δομών της θεσμικής πολιτικής, αποσκοπώντας όμως στον μετασχηματισμό της.²²⁴ Κοινώς, τα κοινωνικά κινήματα αποτελούν συλλογικές διεκδικητικές δράσεις που βασίζονται σε κοινούς σκοπούς και στην κινητοποίηση πόρων μέσα από κοινωνικά δίκτυα αλληλεγγύης, εκφράζοντας παρατεταμένη αλληλεπίδραση ή σύγκρουση με τις ελίτ, άλλους κοινωνικούς δρώντες ή ακόμα και το ίδιο το κράτος, σε μια προσπάθεια εκδημοκρατισμού των υπάρχουσών πολιτικών δομών.²²⁵ Εντός αυτού του πλαισίου, παρατηρείται μια πλειάδα εμπρόθετων επιλογών, στρατηγικών και ρεπερτορίων δράσης (διαμαρτυρία, παρεμπόδιση, βία, απεργία κλπ) που επιστρατεύονται από τους ίδιους τους κινηματικούς δρώντες και καταγράφονται ήδη από τις απαρχές του κινηματικού φαινομένου στη μοντέρνα ιστορία.²²⁶

Στον αντίποδα του κοινωνικού κινήματος, οι McCarthy και Zald τοποθετούν τα αντικινήματα (countermovements).²²⁷ Τα αντικινήματα δεν εκφράζουν απλώς πεποιθήσεις και πρακτικές που αντιτίθενται στα κοινωνικά κινήματα, αλλά «συλλογικά εγχειρήματα που αντίκειται στον εκδημοκρατισμό».²²⁸ Κατά τον Ψημίτη, τα αντικινήματα εμφανίζονται να στερούνται κοινωνικής βάσης, παρουσιάζονται ως πραξικοπηματικές κινήσεις μιας πολιτικο-στρατιωτικής ελίτ εξ ορισμού συνδεδεμένης με την άρχουσα τάξη και εξ ορισμού αποσυνδεδεμένης από τα «λαϊκά συμφέροντα».²²⁹ Ιδιαιτερότητα των αντικινήματων αποτελεί ακόμα η προάσπιση των παλιών και νέων κοινωνικών ανισοτήτων²³⁰. Εξ' ου και ανάμεσα στα κινήματα και τα αντικινήματα επικρατεί αγεφύρωτη και διαρκής σύγκρουση.

²²⁴ Βλ. Goodwin, J. Jasper, J.M. (επιμ.), *The Social Movements Reader: Cases and Concepts*, Blackwell, Οξφόρδη 2003.

²²⁵ Σεφεριάδης, Συγκρουσιακή Πολιτική ό.π., σ. 10.

²²⁶ Tilly, *Κοινωνικά κινήματα*, ό.π. 127

²²⁷ McCarthy J.D. & Zald, M. N., Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory, *The American Journal of Sociology*, Vol. 82, No. 6 (May, 1977), The University of Chicago Press, σ. 1212-1241

²²⁸ Spheriades, Fascism as a mass phenomenon, ό.π.

²²⁹ Ψημίτης, Μ., *Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα*, Διάδραση, Αθήνα 2011, σ. 452-453

²³⁰ Παπαδοπούλου Ο. *Η άνοδος της Χρυσής Αυγής: Τα νεοναζιστικά προπαγανδιστικά μοτίβα στην Ελλάδα της κρίσης (2012-2015)*, (Διπλωματική εργασία), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2017, σ.46

Το γεγονός αυτό δεν αποκλείει ωστόσο την καταγραφή ομοιοτήτων ανάμεσα στις δύο πλευρές. Τα αντικινήματα, όπως και τα κινήματα, οικοδομούν μία συλλογική ταυτότητα, ενώ εκδηλώνουν συχνά μορφές συλλογικής δράσης παρόμοιες με εκείνες των κινήματων. Πέραν όμως της εκ διαμέτρου διαφορετικής στοχοθεσίας, οι Σεφεριάδης και Κοτρωνάκη εντοπίζουν μια σειρά διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών που καθορίζουν την αντιδραστική φύση του αντικινήματος. Βάσει τούτου, τα αντικινήματα εξασφαλίζουν πόρους όντας σε στενή συνεργασία -και όχι σε σύγκρουση- με τις ελίτ, επιστρατεύουν στρατιωτικές πρακτικές που προσιδιάζουν σε αστυνομία και παρακρατικές πολιτοφυλακές με κάθετη εφαρμογή ιεραρχικών οργανωτικών δομών, σε αντίθεση με τις οριζόντιες δομές και τη διαβούλευση που επιδιώκεται στα κοινωνικά κινήματα, ενώ τείνουν να εμφανίζονται κατά την υποχώρηση των κινήματων.²³¹

Τα εργαλεία και το εννοιολογικό οπλοστάσιο της Συγκρουσιακής Πολιτικής μπορούν πλέον να θέσουν σε νέα, πιο ξεκάθαρη βάση, τόσο φύση όσο και τη σχέση ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και Ταγμάτων Ασφαλείας. Το ΕΑΜ και ο ένοπλος βραχίονας του αποτέλεσαν τους κυριότερους εκφραστές ενός πανεθνικού αντιστασιακού κινήματος, από τα ισχυρότερα της ευρωπαϊκής ηπείρου, έχοντας ως πυρηνικά υλικά στο αξιακό του πλαίσιο τον άνευ όρων αγώνα κατά των δυνάμεων του Άξονα. Σε μια περίοδο που η χώρα γνώριζε μια πέραν κάθε προηγουμένου κατάρρευση των παλαιότερων πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δομών, το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ κατόρθωσαν να συσπειρώσουν πλατιές κοινωνικές μάζες και παράλληλα, να εκφράσουν τις προσδοκίες για μια διαφορετική, σαφέστατα πιο δημοκρατική, κοινωνικά επωφελής, αν και πρακτικά-διακηρυκτικά αόριστη, μετα-κατοχική τάξη πραγμάτων. Οι μνήμες από την καχεκτική αστική δημοκρατία του Μεσοπολέμου, την επαχθή δικτατορία Μεταξά αλλά και το ορατό ενδεχόμενο επιστροφή του θεσμού της βασιλείας, ενδεχόμενο που ακόμα και Βρετανοί σύνδεσμοι (βλ. πχ Έκθεση Wallace) χαρακτήριζαν ως το πλέον απεχθές για το σύνολο των πολιτών, ήταν η βάση των συγκεκριμένων προσδοκιών. Συν τοις άλλοις, η επικέντρωση στην ένοπλη διάσταση του αντιστασιακού κινήματος με τάσεις δαιμονοποίησης της βίας, λησμονώντας τις ακραίες συνθήκες που δημιούργησε ο πόλεμος και οι ίδιες οι δυνάμεις κατοχής, θολώνει τις ίδιες τις αιτιολογικές ερμηνείες του φαινομένου. Η ένοπλη αντιπαράθεση με στις δυνάμεις κατοχής, βασίστηκε στο

²³¹ Spheriades, Fascism as a mass phenomenon, ό.π.

απλουστευμένο αλλά σίγουρα συμπεριληπτικό δίλημμα «διεκδίκηση ή πείνα» όπως υποδεικνύει η μελέτη της ένοπλης αντίστασης στη νότια Πελοπόννησο, αλλά και στο σύνολο της χώρας.²³² Παράλληλα, τείνει να παραγνωρίζει ότι ο ένοπλος αγώνας ήταν μία από τις πολλές μεθόδους διεκδίκησης ενός ανθεκτικού και μαζικού αντιστασιακού κινήματος.

Από την άλλη, με βάση τα παραπάνω αναδεικνύεται η αντικινηματική διάσταση των Ταγμάτων Ασφαλείας αλλά και των εθνικιστικών οργανώσεων που αποτέλεσαν πρόπλασμα των Ταγμάτων. Στη Λακωνία συγκεκριμένα, που αποτέλεσε και πρωταρχική εστία εμφάνισης και εξάπλωσης του δοσιλογισμού, οι συνδηλώσεις είναι πρόδηλες. Η συγκρότηση της οργάνωσης Ελληνικός Στρατός, του κυριότερου εκπροσώπου των εθνικιστικών δυνάμεων στην περιοχή, ήταν μέρος μια συντονισμένης προσπάθειας πολιτικών και οικονομικών ελίτ της πρωτεύουσας σε συνεργασία με τοπικά δίκτυα βαθμοφόρων του ελληνικού στρατού, προκειμένου να περιορίσουν την αυξανόμενη επιρροή του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στην ύπαιθρο και όχι να ενισχύσουν τον αγώνα εναντίον των κατοχικών δυνάμεων.²³³ Η δράση της περιβόητης «Οικονομικής Επιτροπής» του κύκλου Μαρκεζίνη για την «κινητοποίηση της ευόρου τάξεως των Αθηνών» και τη χρηματοδότηση ένοπλων αντιστασιακών πυρήνων της επαρχίας, απαρτιζόμενων από αξιωματικούς του ελληνικού στρατού με στόχο την αποσόβηση του κομμουνιστικού κινδύνου, καταδεικνύει όχι μόνο την άρρηκτη σχέση των πολιτικών και οικονομικών ελίτ της Αθήνας με τις διασπαστικές ένοπλες πρωτοβουλίες στην επαρχία, όσο την καταλυτική συμβολή των ίδιων αυτών ομάδων στην πυροδότηση των εμφύλιων συγκρούσεων του 1943.²³⁴ Όπως επισημαίνει η περίπτωση της Λακωνίας, η βίαιη διάλυση των συγκεκριμένων οργανώσεων από πλευράς ΕΛΑΣ δεν προκρίθηκε πάντα ως πρωτεύουσα λύση, αλλά εντέλει κατέστη αναγκαία για το ίδιο το διακύβευμα της αντίστασης.

Αντίστοιχα, η ίδρυση και η δράση των Ταγμάτων Ασφαλείας αποτυπώνει τον αντικινηματικό χαρακτήρα του ιδίου φαινομένου. Ανεξάρτητα από την ποικιλία των

²³² Μαργαρίτης, Γ. *Από την ήττα στην εξέγερση: Ελλάδα άνοιξη 1941-Φθινόπωρο 1942*, Ο Πολίτης, Αθήνα 1993.

²³³ Βλ. Κωστόπουλος Τ. Το επιτελείο της αστικής αντεπανάστασης. Στοιχεία για τον κύκλο των Μαρκεζίνη-Ζαλοκώστα, 12/2015, *Αρχειοτάξιο*, 17, σ.95-114.

²³⁴ Κωστόπουλος, ό.π., Φλάισερ, Χ. *Στέμμα και Σβάστικα, Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, Παπαζήσης, Αθήνα 1995, τόμος Β.'

κινήτρων της ένταξης μερίδας του πληθυσμού στα ΤΑ, ο πολιτικός ρόλος των συγκεκριμένων οργανώσεων είναι πρόδηλος, αρχικά ως ο μακρύς βραχίονας των δυνάμεων κατοχής για την «εξοικονόμηση πολύτιμου γερμανικού αίματος», με δράση μάλιστα αντίστοιχη των ληστρικών συμμοριών που λυμαίνονταν την ύπαιθρο πριν την κατίσχυση του ΕΛΑΣ και της ένοπλης αντίστασης. Εξάλλου, αργότερα, επιστρατεύτηκαν ως πολύτιμες εφεδρείες της βίαιης επιβολής της εξουσίας του αστικού πολιτικού μπλοκ. Ουσιαστικά, τα Τάγματα Ασφαλείας αποδείχθηκαν η ύστατη, όσο και απροκάλυπτη, προσπάθεια του παλαιού πολιτικού κόσμου που βρισκόταν εντός των τειχών, ώστε να αποσοβήσει τυχόν απόπειρα μετασηματισμού του πολιτικού πεδίου με απρόβλεπτο, ριζοσπαστικό, τρόπο, στη σκιά ενός μαζικού πολιτικού δρώντος με προοδευτικό περιεχόμενο όπως το ΕΑΜ.

Τόσο οι εθνικιστικές οργανώσεις του 1943 όσο και η αναβαθμισμένη αδιάστακτη εκδοχή των Ταγμάτων, αντιτάχθηκαν ένοπλα στα αιτήματα της αντίστασης και τις πολιτικές προσδοκίες που εκφράστηκαν από πλατιές κοινωνικές μάζες, χρηματοδοτήθηκαν και πρακτικά χρησιμοποιήθηκαν από πολιτικές και οικονομικές ελίτ που προσέβλεπαν στην εξουδετέρωση μιας πιθανής προσπάθειας πολιτικού εκδημοκρατισμού, αναπαράγοντας ή εκτραχύνοντας επαχθείς καταστάσεις που ταλαιπώρησαν μεγάλο μέρος του πληθυσμού (πείνα, ληστεία, καταστολή) κατά τη διάρκεια της Κατοχής.

Αξίζει να σημειωθεί ακόμα, ότι το ελληνικό παράδειγμα επισημαίνει ότι η ανάδυση του αντικινήματος δεν σηματοδοτεί απαραίτητα πτώση της συγκρουσιακής περιόδου και της κινηματικής δραστηριότητας. Αντίθετα, όπως υπέδειξε η παράλληλη δράση του εαμικού κινήματος και των ένοπλων δοσιλογικών οργανώσεων, αντίρροπες δυνάμεις μπορούν να γνωρίσουν παράλληλες κορυφογραμμές, με εκρηκτικές και απρόβλεπτες συνέπειες για τις εμπλεκόμενες πλευρές. Μια επισταμένη ανάλυση του αντικινηματικού φαινομένου μπορεί κάλλιστα να λειτουργήσει ενδυναμωτικά στη θεωρία, ενώ το ίδιο μπορεί να ειπωθεί για τη μελέτη της «μακράς δεκαετίας του '40» υπό το μικροσκόπιο της Συγκρουσιακής Πολιτικής.